

धूर्तासमागमं नाम प्रहसनम् (A)

121

2 (A-E)

Dhूर्ta Samagam Nama Prahasanam

121
१२ (B)

✓ 121 (B)
२

अथ महिना धीया सजीवनी व्याख्या

+

नयेति॥ नयविद्वितीति रास्त्रज्ञैः नवेतस्मिन् रास्त्रे विषये तमधिष्ठत्येस्यर्थः॥ सदर्मयुद्धादिकमसदर्मयुद्धादिकं चोपदर्शितं॥ तस्मिन्
 रास्त्रे पूर्ववपक्षो भवत्संक्रातुतरपक्षो नाभवत्संक्रातु इत्यर्थः॥ तत्र सरसतोर्मये सदेवाभिपनेनासत्॥ तत्तज्ज्ञानं तुरो नार्थमेवे
 त्यर्थः॥ पक्षसाधनयोग्यर्थः॥ पक्षः पार्श्वं गुरुत्वात् सहायवलमिति पुटति केशवः॥ १०॥ पंचानामिति॥ पंचानां भूतानां पंचिद्यादीनां
 मयि गुणाः गंधारयः उल्कर्वमिति रायं पुपुषुः॥ अत्रोत्प्रेक्षते तस्मिन् रास्त्रे नास्ति नवे मही पाले सति सर्वे वस्तुना तं नयमिवाभवत्
 ददेत् भूतानामिदानीमपूर्वगुणयोगादपूर्वमिवाभवदिति भावः॥ ११॥ यथेति॥ चंद्रयति प्रल्हादयति चंद्रः इंदुः च दिधा तोरो
 णादिव प्रत्ययः॥ प्रल्हादकारणादन्वर्थो नुगथनामको भूत्॥ यथा चंद्रन्वर्थः सार्थकः राजराजो भूत्॥ यद्यपि राजराजो राजा
 जतेत्यर्थः क्वनिप्रत्यया तो न तुरं जे स्तथापि धातुना मने कार्यत्वात् न नाद्राजेत्युक्तं क्वविना॥ १२॥ क्वमेति॥ विशाले त
 स्वरघोले च नेका मं क्वर्णितयोर्विश्रांते क्वर्ण प्रांगते॥ चक्षुष्मता च क्षुः फलं सुक्ष्मान् कार्यार्थान् क्वर्तव्यार्थान् दूरीयति प्र
 प्रकारायतीति सूक्ष्म कार्यार्थं दर्शित्वा सांख्येणैवास्ति शेषः॥ रास्त्रं दृष्टिर्विवेकिनामिति भावः॥ १३॥ लघ्वेति॥ ल
 घस्य राजस्य प्रशमने न परिपुंथिना॥ रक्षा पौरजनदेरो नगरग्रामेषु स्थितयो धाना पपि संग्राह्ये पितृलया मो
 नव्ययस्त्रापनं॥ साम्यलिंगिषु दिनवृत्ति कुरणं ह्यागः सत्तामर्चनं कार्यं न्वेव मही भूजं प्रशमनं न्येतो निराजेन
 वेति मनुः रं जनप्रतिकाराभ्यां स्थिरिकुरणेन स्वस्थं समाहितं चित्तं मनं रघुं पंचजलं क्षणापमचिन्ता श्रियो वि
 शेषोपेततद्वितीयापाधि वश्रीः राजलक्ष्मीरिव रासमुपस्थिता प्रत्या॥ १४॥ निर्वृतेति॥ निःशेषं वृष्टाः नि
 र्वृष्टाः॥ कर्तृरिक्तः॥ अतयेवलघवसौ मेघे मुक्ते वस्मीत्येते मार्गः॥ अतएव सुदुःसहस्तस्य रघोर्भानोश्च प्रतापः
 पौरुषमातपश्च प्रतापः॥ पौरुषात्तत्प्रावितियादव॥ युगदिरो व्यानसौ व्याप॥ १५॥ ॥ रामसीतालक्ष्मण॥

वार्षिकमिति। इन्द्रो वर्षा सुभवं वार्षिकं वर्षा निमित्तं मीत्यर्थः। वर्षा न्यसृ गिति ठक् प्रत्ययः। धनुः संजहार रघुर्जे त्रंजय न
 शीलं जे त्ररा क्रातु तन्मं तो रप्र सादि न्यश्चे तिश्चाथेन प्रत्ययः धनुः र्दधौ हि यस्मात्तो वि द्रघु प्र जाना मर्थस्य रश्मि विजय
 लक्षणस्य साधने विषये पर्यायेणोद्यते कर्मिणे वा न्यतौ पर्या योद्यत कर्मिणौ पाशं तरे पर्यायेणोद्यते विश्वमश्चययो
 स्तोपरी योद्यम विश्वमोदूया पर्याय करणादकुरा इति भावः॥१६॥ पुंडरिक्वेति॥ पुंडरिक् संसी तां भोजमेवात न्नयस्य सः तथा
 चः॥ विविक् सति क्रा रा नि क्रा रा रव्य तण्कु सुमान्ये वा स्वा मरा णिय स्य सः लथो चः॥ ऋतुः शरद तुः पुंडरी क्नि जात
 पत्र क्रा रा नि भ्रं चामरं तं रघु विडवया मा सव्य नु चकारा त स्य रेघोः श्रियं पुनः शो भां तुं न प्राप॥ शो भा संपति प प्रासु
 लक्ष्मी श्री रिवद रयत इति शाश्च तः॥१७॥ प्रसादेति॥ प्रसादेन सुमुखे तस्मिन् रघो विशद प्र प्रो र्म निल कां तो चंद्रे
 चंद्रे यो विषये तदा चक्षुष्यतां॥ श्रीरनुरागः समरसा सप्रसादा तुल्य भोगे ति यो वत॥ रसो गंध रसः स्वादा विति
 विश्वः॥१८॥ हंसेति॥ हंसा नां श्रेणीषु पंषु ताराषु नक्षत्रेषु॥ सति कुपुं दं तिकु मुद प्राये वि ल्यर्थः॥ कुमुदान् कुमुद प्राय
 इत्यमरः॥ कुमुद नड वेत स्यो म्यो मलु पू तेषु वारिषु च तदीयां नां रघु सं विं धिनां यशसा वि भूत यः संपदः पर्यास्ता
 इव प्रसारिताः किमित्यु सेशा व्यन्ययो कथमेषा धवलि मति भावः॥१९॥ इक्ष्विति॥ इक्षुणा छाया इक्षु छाया
 छाया बाहु ल्ये इति न पुंसं च स्वतत्र निषण्णा इक्षु छाया निषादिन्यः॥ स्त्रि लिंग पाठे इक्षोः छायेति विग्रहः व्य
 न्यथा बहुत्वेन पुंसव प्रसंगात्॥ शालिना पायंति रक्षंति इति शालि गोप्यः॥ सस्यपालिकाः स्त्रियाः वर्मण्येण
 रिश्या जि त्यादिना ही पू गो र्पुः रक्षक स्य रेघोः गुणेभ्य उरयो यस्यत्त दुणो ल्य न्नं व्याकु मारं कु मारानार न्य

कथं दूतः कथं भोज्यस्य तत्कुमारेरपि स्तु यमानमित्यर्थः ॥ यरोजगुः गायंति स्म यद्वा कुमारस्य स तोरघोषः कथा इन्द्रवि
 जयोदयः स्ततः प्रारभ्य व्याकुमारकथां च तत्राप्यभि विधा वव्ययीभावः ॥ तस्य उद्घातो यस्मिन् कर्मणि गानां क्रि
 या विशेषणमेतत् ॥ स्यादभ्यादानमुद्घातप्रारंभे त्यपरः ॥ व्याकुमाकथोद्घातमिति पाठे कुमारस्य सतस्तस्य कथा
 भिश्चरितैरुद्घातयेद्यं प्रारभ्य यरोजगुरिति व्याख्येयं ॥ २० ॥ प्रससादेति ॥ प्रहोजसः कुभयोनेरगस्त्यस्य व्यग
 स्यः कुभसंभव इत्यपरः ॥ उदयादंभः प्रससारप्रसन्नमस्त ॥ प्रहोजसारघोरुदयादभिभवां विविषतां मनः चक्षुभेका
 लुब्धं प्राप ॥ २१ ॥ प्रदेति ॥ प्रहोग्राः मेदोद्धताः कुकुदेरषामस्तौ तिकुकुदं नतः पहाकुकुद इत्यर्थः ॥ नात्रादित्वान्पुकार
 स्यवत्त्वाभावः ॥ सरितांकुलानि उद्गुजंतीति कुलमुद्गुजाः ॥ उद्गुजं कुले रुजीवै हरिति खगुप्रत्ययः ॥ अरु विषे ह्यो
 रितामुमपाहोतश्च ते उक्षा ॥ अश्च प्रहोक्षाः ॥ अचलुरेत्यानां लिपातना बदरांतत्वं लीलारेक्लं विलाससुभगतस्य
 रघोरुत्साहवतो न पुष्पंतः परं जेजुस्य विक्रमं सौर्यं आनु प्रापुर्नुचक्रुः ॥ २२ ॥ प्रसवे रिति ॥ मदस्य
 वगंधो एषां ते मदगंधिभिः उपमानाच्चेति समासांत उक्त्वारः ॥ सत्यपणानां वक्ष्यविषे रोषाणां ॥ सत्यपणो
 विलशालत्वकृशारदो विषमद्यद इत्यपरः ॥ प्रसवेः पुष्पे राहतास्तस्य रघोर्नागागजाः गजपिनागमा
 तंगे विहस्य परः ॥ प्सूययेवाह तनितपास्ययेव सत्यैव प्रसुस्रुवुः ॥ मदं ववृषुः ॥ प्रतिगजमदं
 धाभिमनादिति भावः ॥ वृराक्रेताभ्यां प्रद्राचनेत्राभ्यां च मदं स्फुरितिरिति पालकाद्ये वृराभ्यासा
 रंध्राभ्यामित्यर्थः ॥ २३ ॥

॥ श्रीराम जयराम जयजयराम ॥

॥ राम राम राम ॥

सरिति॥ सरोगाधाः सुप्रलराः कुर्वती पयो प्रागंश्च रयान कटमान् शुष्कं वान् कुर्वती संयोदेरा ॥ तो
धातो य ष्वलः इति रायते निष्ठान्त्वं ॥ शरत् शरत् तु स्तरं घं राक्ते रुस्सा ह राक्तेः प्रथमं प्राक्या त्रये
दं उ या त्रये चोद या मा स प्रेर या मा स ॥ प्रभु मंत्र राक्ते संपन्न स्य त स्य शर रस्त्वय मुस्सा ह मुर्याद
या मा से र्थः ॥ २४ ॥ तस्मैति ॥ वाजीनामश्चानां नीराजन विधौ निराजनाख्ये शांत कर्मणि सभ्यन्वि
धिवत्तु तो होम समीक्षो वक्तिः प्रगता दक्षिणं प्र दक्षिणं ॥ तिष्ठदुरु प्र भृति स्वादन्ययी भावः ॥
प्रदक्षिणं या अचि ज्वाला व ने द्वयो ज्वाला व नीला वर्चि हेतिः शिखा स्त्रिया मि स्मरः ॥ तस्या
व्यजे न हस्ते नेव तस्मै रघवे जयं ददौ ॥ उक्तं च महा या त्रायां इत्य प्रद क्षिणं गतो हुत शुक्ल
पस्य धात्री समुद्र रानां वरा तां वरा गां कुरोतीति वाजिग्रहणं गजादीनां प्रपु पल क्षणं ते मधि
नीराजना विधानात् ॥ २५ ॥ स इति ॥ गुप्तौ मूलं स्वनिवास स्थानं प्रहृत्य प र्यंतेः प्रातर्दुर्गं च येन स
उत्पल्लु प र्यंतेः शुद्ध पश्चिरे नुद्ध त पृष्ठ शत्रुः ॥ सेनयार क्षित प्रष्टु देशो वा ॥ अया न्वि ता शुक्ला
वह विधि युक्तः ॥ अयः शुभा वहो विधि रिह्य मरः ॥ सरयुः षड्विधं मोल ॥ २५ ॥ इति रूपं बलं सेन्यं ॥

मौलंभस्य सुहृद्रेणि विषदाट विबुधं वलं प्रियमरः ॥ आदाय दिशं जिमिषया जेतुं मिच्छया प्रतस्थे च चाल ॥ २६ ॥
 अवाकिरन्ति ॥ वयो वृद्धाः पौरयोषितः प्रयातरं घुला जैराचारला जैप्रदरो द्वैतैः एषितैः विबुधभिः क्षिरोर्जयः ५ती
 रसमुद्रोर्मयो अच्युतमिवाकिरन्पर्यादिपनू ॥ २७ ॥ प्राचीनवर्हीर्नोम कश्चिद्राजा इति केचित् ॥ इन्द्रो
 वापर्जन्यो मघवा वृषा हरिः ४ प्राचीनवर्हीस्तिथेति ॥ इन्द्रपंथीयेषु लला निधानात् ॥ तेन तुल्यः सरधुर
 निलेनानुबुलेवातेनो द्वैतैः केतुभिः ॥ ध्वजैरहितानूरिपनू तर्जयनू निभत्सयन्निवन निर्भिस्स्योरनुदात्त
 स्वात्चाक्षुडोहिः ह्वरेण नानुदात्तस्वभिर्मित्तस्यात्मनेदयस्यानित्य स्वज्ञापनात्परस्येपदमिति वामनः ॥
 प्रथमं प्राचीदिशं ययौ ॥ २८ ॥ रजो निरिति ॥ विं कुर्वन्स्यन्दनो वृत्ते रजो निर्घनसंनिभैः वर्णतः क्रियातः प
 रिमाणतश्च यथाक्रमं योम आकृशं भुवस्तलमिव न्तलं च योमेव कुर्वन् ॥ तथाविति पूर्वणसंबंधः ॥ २९ ॥
 प्रताप इति ॥ अग्रे प्रतापस्तेजो विशेषः सप्रभावः ॥ प्रतापश्च यत्तेजः कोशरुं जयिष्यमरः ॥ ततः शब्दः सेना
 कूलकूलस्तदनंतरं परागो धूलिः ॥ परागः पुरागः पुष्परजसिधूलिः स्नानीयचूर्णयो रिति विश्वः ॥ पश्चा
 द्द्रथादिरथाश्चादिवं चतुरंगं बलं इति इत्थं चतुस्त्रयं चतुर्वर्हं वस्त्रं धः प्रकांटे काये मे विज्ञानादिषु पं
 चसु ॥ ३० ॥ पेसमुहं चेतुर्हं चेतुर्हं मः ॥ साचमययो ॥ वनानीकमिति पाठेति शुद्धाध्याह्नरेन योज्यं ॥ ३० ॥

पुरोगैरिति ॥ मार्गे निमग्नानघः तस्य रघोः पुरोगैः पुरस्तात् गच्छतिः सनिवैः वलुषाः क्षोभिताः सहप्रस्था
यिनि सहगच्छतिः सैनिवैः कृशाः पश्चात्प्रयायिनि पृष्ठतः आगतैः सैनिवैः पंदाश्चक्रिरे ॥ व्येनत
स्य सैना बाहुल्यं वृधिता ॥ १ ॥ मरुत्पृष्ठेति ॥ सरधुः शक्तिमत्त्वात् समर्थत्वात् मरुत्पृष्ठानि निर्ज
स्योत्तानि समानौ मरुधन्वानावित्यमरः ॥ उरं नो सिउ दूत जलानीचक्रारो नाप्राः नौ निस्तापोः
नदीः नाव्यत्रिलिंगो नो तार्ये इत्यमरः ॥ नो वयोधर्पे विषमैर्ले त्यादिना यत्प्रत्ययः सुप्रतराः सुरवे
न तार्योश्चक्रार ॥ विपिना न्यरण्यानि अटव्यर न्य न्य विपिन मित्यमरः ॥ प्रकाशानि निरक्ष
निचक्रार ॥ तस्यागम्य किमपि नाभूदिति भावः ॥ ३२ ॥ सरिति ॥ महती सिना पूर्व साग
रगामिनी कृष्णसरधुः हरस्य जटाभ्यां भ्रष्टा गंगा कृष्णसा ॥ पिपूर्व सागरगामिनी नरथ
इव बभौ ॥ अगीरथो नाम वृश्चित् कपिलभट्टाद्यानां सागराणां वनायुक्तैरिविरिता
गां प्रवर्तइतारा जायतु बंधा दुजा च आगीरथीति गीयते ॥ ३३ ॥ स्याजितरिति ॥ पुल
लाभान् देह पक्षे पुलं प्रसवं च स्याजितैः ॥ त्यजेयं तात दिक्किर्मकादमधानेन कर्मनि
त्तः ॥ उरयातैः स्वपदात् च्यावितैः अन्यत्रोत्पादितै बहुधा अग्निरणे जिजितैरस्य त्रिधि
त्रैः नयैः पदपेदंति नो गजस्येव तस्य रघो मार्गं लब्धोः प्रकाशः आसीत् ॥ प्रकाशं प्रक
रं स्पृष्टुं लवणं विशदं स्फुरति ति यादवः ॥ ३४ ॥ श्रीराम जय राम जय जय राम

५
स्य निना ॥ जयी बजयनरी लं जिह्वि वि श्रतेष्य र्या ही नाइन प्रत्ययः ॥ सरधुरे वंपुरो
अन्योरस्यात् ॥ दक्षिणापश्चात् पुरसस्य गितिर्यक् प्रत्ययः ॥ तां सर्वानि ह्यर्थः ॥ विष्णुयां
विरक्तः ॥ जनपदान्देशान्नूतालीवनैस्यामं महोदधेरुपकंडमतिबं प्राप ॥ ३५ ॥ अनेन मा
णामिति ॥ पुनर्माणं कर्मणी षष्ठी ॥ समुद्धर्तुस्तमुलघितुस्तमाद्रयोः सकाशात् ॥ भी
तार्थानां भयहेतुरित्यपादानात् च मी ॥ सिंधुरयान्नदीवेष्टादिव सुलेः स्वरूपदेरीयेः
सुप्तादयः स दोजनपदप्रचयनाः क्षत्रियमाचक्षते वेतसां वेतसंबन्धिनीवतां प्रण
विप्रित्यर्थः ॥ आश्रित्यास्मांसंरक्षिता व्यत्रकोटिल्लः बलीयसाजि युक्तो दुर्वलः स
वेत्रानुप्रणते वेतसधर्ममातिष्ठेदिति ॥ ३६ ॥ वंगमिति ॥ नेतानायकुं संरधुः नौ
भिः साधनैर्नु चेतारुसन्तानू वंगानूरान्नसरसा वलेनं तरसीव रं रुसीति विश्वः ॥
उरयो योन्यूल्यगंगायाः श्रोतसां प्रहाणां अंतरेषु देवेषु जयसंज्ञोनिचर्यान्स्थापि
तवान् इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ आपादिति ॥ आपादपप्रमद्यिपर्यंतं प्रवाता व्यतयेवो रयोताः
पूर्वमध्यव्यपि प्रतिरोधिताः पञ्चाख्यापितास्ते वंगालमाः शालि विरोधाइव ॥ शालयः वं

६

विष्णुमिति ॥ काकुस्थारयुस्तत्रमेहं द्रुद्रौ दिवां नाराचबुद्धिर्न नाराचानां बाणविशेषानां दुर्दिनं लक्ष्म्या वर्षमुच्यते ॥
 विष्णुसहित्वात्पय्याशास्त्रप्रगल्भतातदवजयमगलाथं चित्रिभूक्तवान्जयप्रियप्रतिपेदे ॥
 तांबुलीनामिति ॥ तत्रमेहं द्रुद्रौ युध्यत इति योधाः पचाय च ॥ चरिताः वृष्टिताः व्यापानभूमयः पानयोदेशाः येस्त
 तथोक्ताः सतः नारिकेलसंबनारिकेलप्रयं तांबुलीनां नागवल्लीनां दलैः यत्रैः तांबुलवल्लीनां तांबुलीनां नागवली
 त्यमरः ॥ शात्रवंयशश्चपुर्जहुरित्यमरः ॥ ४२ ॥ अहेतेति ॥ धर्मविजयी धर्मार्थं विजयं वृत्तिलः सन्तपोरघुगु
 होतश्चासौ प्रतिमुक्तश्चतस्य मेहं द्रुद्रनाथस्य त्रियं संपत्तिं संपत्तिः श्रीश्वलक्ष्मीश्चैत्यमरः ॥ जहारधर्मा
 र्थमिति भावः प्रदिनो गोत्रकुः पथिवीप्रथ्वीक्षमावनिर्मेदिनी महीत्यमरः ॥ ननु जहार ॥ शरणागतवात्स
 ल्यादिति भावः ॥ ४३ ॥ तत इति ॥ ततः प्राची विजयानंतरं फूलवत्पूगमालिनी फुलीतकमुक्ते श्रेणी प्रज्ञा ॥
 व्रीद्यादि स्वादिनिःशेषं तु पूगः कमुक्ते गुवाक्तेः स्वपुरइत्यमरः ॥ वेलोयाः समुद्रकुलस्य तरे नोपाते नैवाग
 स्तेनाचरितां सविलासास्यां दक्षिणं दिशं दिशुः सुवृक्षः काष्ठायाश्चाश्च हरितश्च तादृश्यमरः ॥
 धनाशास्यजयः अयत्नसिद्ध्यादप्राप्तं जयः सन्त्ययो ॥ व्यगदरस्यादक्षिणा प्राज्ञा माश्रित्य न
 मिस्थितः ॥ पुरुषास्यात्मनो योगी विद्यावातापि मर्दन इति ब्रह्मपुराणे ॥ ४४ ॥ स इति ॥ रघुः गजानां
 दंतीनां दंती दंतावलोहस्तो द्विरदो न कृपाद्विषः प्रातंगजो ना मइति अमरः ॥ दातेन मदेन सुगंधिना

६

गंधस्येत्यादिना इकारादेशः समासात् ॥ यद्यपि गंधस्येत्वे तदेकांतमहं वर्तयमिति नैसर्गिकगंधविवक्षाया
 मेवेकारादेशो ॥ स्तथापि निरंकुशाः कवयः तथा मस्य काये वयुरयुक्छदगुधसुगंधयः सततगस्तुगानगिरो
 लिभिः नैषेच ॥ व्यापां हित्पुस्यनवारिधारास्यादुःसुगंधिः स्वदत्तेतुषोरिति ॥ न कर्मधार्यान्मत्वर्थीयेति निवे
 धादिनिप्रत्ययपक्षेण नुधन्यश्च ॥ सेनायां स मेवेताः सैनिकाः सेनायां स मेवेतायेस्तैः सैन्यास्तैः सैनिका
 श्रतइत्यमरः ॥ सेनायावेत्यनुप्रत्ययः ॥ तेषां परिभोगेन कवेरीनामसरित्सरितां पत्युः ॥ समुद्रस्य शंकु
 नीमिवश्च सनीयामिकवाकरोत्संभोगलिङ्गदर्शनात् ॥ नतुरविश्वासो भवतीति भावः ॥ ४५ ॥ बलैरिति ॥
 विजगीषोर्विजयतुमिच्छेगताध्वेनः तस्य रघोः बलैः सन्ये बलं शक्तिबलं सैन्यमिति वादवः ॥ मरीचेषु म
 रीचवनेषु उक्ताः हारिताः पक्षिविशेषायास्तताः तेषां विशेषाहारितो मद्रुःकारंडवः पूवइत्यमरः ॥
 मलमाद्रुपत्यकापाननाः भूमयः उपत्यकाद्ररा सन्ताभूमिरुर्ध्वमधित्येकैत्यमरः ॥ उपधिभ्यामिति
 त्यमरः ॥ व्यधूता उपत्यकासुषित इत्यर्थः ॥ उपान्वध्याद्वः स इति कर्मत्वं ॥ ४६ ॥ स संजुरिति ॥ व्यध्वेः
 क्षुल्लनामेलानामेलालतानामुत्पत्तिस्मवः उत्पन्नशीलाः व्यलं क्षुल्लित्यादिना इह मुच्यते प्रत्ययः फ
 लरेणवः फलरजांश्च मिलित्यगंधिषु समानगंधिषु सर्वधनीति इतं तो बहुविः मेलनां मत्तेकुंजराणां
 इतः स्तवेरमः पप्रीत्यमरः ॥ कटेषु गडेषु गडः कूरः कपोलस्यादित्यमः स संनुः सक्ताः ॥ गजका
 क्रीकटावित्यमरः ॥ ४७ ॥

७

भोगीति॥ चंदनां चंदनदुमानां भोगीवेषनमार्गेषु सप्तपितंसे जितं त्रिपदी घृणीनां पादशृंगवले घृणीनां मपि
 त्रिपदी पादबंधनमिति यादवः कुरीणां मीवासु भवं गेवं बंधनं मीवाभ्यो न प्रत्ययः॥ नास्य सतनसस्तम
 भूत॥ युभ्यां लुडिति परस्मैपदं॥ पुषादिभ्यां इत्थं निदिता मित्र्यादिना नकारलोपः॥ ४९॥ दितीति॥ द
 क्षिणस्यादिशिरवे श्रीनोरपिते जापेदायते मंदो भवति तस्या लोहितारित्या स्येकप्रत्ययः॥ वाक्ये पदस्य म
 णपदं॥ भानुहंसः सल्ल्या सोतपनः सवितार विरिह्य मरः॥ दक्षिणो मने ते जो मायादि ति भावः॥ तस्या मेव
 दक्षिणाद्रनां जनपरा नां जा जानः पाड्याः पांडो र्ज्ज्वल्यः॥ रघोः प्रतापं तेजः॥ प्रतापस्ते जसि स्वेदशिते
 मः॥ न विषै हिरे न सोठवैलः॥ सूर्यविजयी नोपि विजितवानिति नायकस्य महानुत्कर्षो गम्यते॥ ५०॥ तां प्रप
 णरिति॥ ते पाड्याः साम्रप न्योनद्याः समेतस्य महोदधेः संबंधिसंवितां मुक्तासारप्रोक्तिकुवरं॥ सोरो बले स्थि
 रांश्चेन्न्याय्यै किं वरे त्रिष्वित्यमरः॥ स्वस्वकीयं संचितं यत्रा इव तस्मै रघवे निपत्य प्रणिपत्य ददुः॥ यत्रा सः
 भुञ्जन्त्यादौ पणैतां प्रपणीसं गमोक्ति कोत्पतिरिति प्रसिद्धं॥ ५१॥ स इति॥ असह्येति॥ असह्यविक्र
 मो सत्यशक्तिसंपत्॥ विक्रमः शक्तिसंपदिक्रमो चेति हेमः सरघुः तरुषु आलीठचंदनौ व्यात्य गंधसोरदु
 प्रो॥ गंधसरो मलयजो नद्रः श्रीचंदनोऽस्त्रिणा मिह्यमरः॥ स्तनपक्षे प्राते प्राप्य चंदनानुलेपो
 तस्याः दक्षिण्याः दिशाः स्तनाविवकुचाविवस्थितो मलयदुरो नाम शूलैः यथा काष्ठे यथेध निर्विषया
 पशुजनिर्विशो भूतिभोगयोरित्यमरः॥ उदकान्यस्य संजाति उदन्वानुदधिः॥ उदन्वानुदधौ चेति
 निपातः॥

७

लमाद्याश्च वष्टिकृद्याश्च पुंस्यमित्यमरः॥ ते व्यापादय प्रमलपर्वते पादो बुध्नुरीयां गतिविश्वप्रकाशः॥ ५२॥ स्वाह्यति
 रोपिताश्च रघुपुलेधने रन्यत्रस्यै संबर्द्धया मासुः॥ फले फलेधने बीजनिष्पत्तौ भोगलाभयोरिति विश्वः॥ ५३॥ सा इति॥
 रघुर्वक्षिरहाय वसेत वोयै सैः स न्यैः वृषिणां नाम नदीकुरमामिति द्वे चित्पठेति तीर्त्तुल्लैः राजभिः व्यादृशितपथं
 संसीतमार्गः स नूडुलिंगाभिमुखो ययो॥ ५४॥ स इति॥ सरघुर्महेद्रस्य कुलपर्वतस्यामहेंद्रो मलयः सद्यः शक्ति
 मान्दक्षपर्वतः॥ विध्यश्च पारियात्रश्च स ते कुलपर्वता इति विष्णुपुराणात् सृष्टितीक्ष्णदः सह प्रतापं यं तासा
 रथि गत्रिरेवेदिनोदिरदस्य विशेषस्य सृष्टितीक्ष्णं विनितं प्यं कुशमिव न्यवे शयत् नक्षि स्यवान्॥ त्वं जे द
 धानितश्चावान् मां सस्य व्यथनादपि॥ आत्मानं यो न जानाति स स्याद्भ्रान्तिरिविदि क इति॥ ५५॥ राजा पुत्रीय
 चिरकाले नयो वेति शीघ्रं परिचिता मपि॥ गभीरवे दीविज्ञेयः स गजो गजवे दीमिरिति प्रगचमप्ये॥ ५६॥
 पतीति॥ गजसाधनः कालिगः कलिंगा नाराजद्वज्जमगधकुलिं गस्तरमसादिनी स नूडुल्यः॥ ५७॥ राय
 धे स्तरघुपक्षाणां धे उद्यत्सुमुक्तं शक्रं शिलावर्षिपर्वतद्वप्रतिजग्राह निरुक्तवान्॥ ५८॥ दिषमिति॥
 ककुस्थरघुस्तत्र महेंद्रोद्विषां नाराचनुदिनं नाराचानां बाणविशेषाणां दुर्दिनं लक्षणावर्षमुच्यते॥
 विषह्य संहिता स्यथा शास्त्रं मंगलं स्नातुं वविजये मंगला र्थं व्यजिह्वदवजयाश्रियं प्रतिपदे॥
 यतु स वै विरुत्ता नं स नमो गतामरो चक्रमिति यादवः॥ ५९॥ ॥ श्रीरामजय रामजय जय राम॥ ६०॥

७

कंचुको ना बाणो स्त्री त्यमरः ॥ अथ तनपट्ट वासतां अत्यन्तसिद्ध वस्त्र वासनाद्रव्यचमगमत्पिष्टातः
 पट्टवासक इत्यमरः ॥ ५५ ॥ अथ भ्रूयेति ॥ चर्बेतां गच्छतां वाजिनं वाहनां वाजिवाहार्वा गंधर्वहयसंधवसस
 यः इत्यमरः ॥ गात्रसंजितैः गात्रेषु शूद्रायमानैः कूर्तरिक्तः संजितैरिति वा पाठः ॥ संजितेर्ण्यतात्पर्यमिति
 वर्मजिः कूर्वचेः अथ तनुत्रं वर्मदंशमनुरदूरः कृकटको जगरः कूर्वचोस्त्रियाप्रित्यमरः ॥ तपोतराजो
 कायस्तालेप्रित्यमरः ॥ ध्वनिः ॥ ध्वनिध्वनिरवस्वारवस्याना इत्यमरः ॥ अथ्यस्त्यतति स्मृतः ॥ ५६ ॥ स्म
 खेर्जुरीति ॥ खर्जुरीणां तरणदुमविशेषाणां ॥ खर्जूरः कृतकीताली खर्जुरी च तरणदुमा इत्यमरः ॥ स्क्ंधे
 पुप्रकोटेषु ॥ अरुचीप्रकांडः स्क्ंधस्यान्मलानुशारवावधिस्रोतिरित्यमरः ॥ नक्षत्रां वक्षानां करीणां प्रदो
 हारेण प्रदस्त्रावेण प्रदोदानप्रित्यमरः ॥ सुगंधिषु गंधस्येत्यादिना इकारः ॥ केटेषु गंडेषु पुन्तागेभ्यः पु
 न्तागपुष्पाणि विहायत्यल्लोपेयं च मी ॥ पुन्तागः पुरुषः स्तुगः केसरो देववर्त्मन इत्यमरः ॥ शिला
 मुखोपलयः पैलुपतंति स्म अलिवालो शिली मुखो वित्यमरः ॥ ततो सौगंध्यातिशयादिति भा
 वः ॥ ५७ ॥ अवकोशमिति ॥ उवन्वानुदधिः रामायणाप्रदग्न्यायाभ्यर्थितो याचितो वकाशस्थाने
 ददौ ॥ रघवे तु अपरांतमहीपालव्याजेन वरं बलिंददौ ॥ बलिहस्तांशुः कुरा इत्यमरः ॥ बलिंदं न्योप
 हारयोः कुरेचो मरदंडे च गृह्णीतु शरांशयोः ॥ एवमसंकोचे गंधवे चित्तु हेमः ॥ अपरांतांतासमुद्रम

ध्वदेशस्त्रोतैः दन्तेकरे समुद्रदत्तस्वपचारः कुरदानं च श्रीत्यानुत्तयाभ्येति रामाद्रघोस्तृषः ॥ ५८ ॥ मनेति ॥
 तत्र सरधुर्मतानामिमानां मत्तकुं जराणरदनो स्त्रीर्णनिदंतक्षतान्ववभावेत्तः ॥ रदनादकुनादंतरदा इ
 त्यमरः ॥ चक्ते निष्फटानिव्यक्तं मनीषी स्मृत्योरिति हेमः ॥ विक्रमलक्षनानि पराक्रमचिह्नानि विजय
 वर्णो वलीस्यानानियस्मितुत्थोक्तं विक्रमलक्ष्मचलक्षणं इत्युः ॥ विक्रमेवो जयसंज्ञं च का
 रागठप्रहारश्चक्रोदिरवो स्त्रीर्णवर्णसंज्ञं वरघोजयारव्यायको भदिरित्यर्थः ॥ ५९ ॥ परसीकानिति ॥
 ततः सरधुः सयमो योगो तत्त्वज्ञानेनेद्रियारव्यानींद्रियतामकान् ॥ आख्या केव्यमिधानं च नामधेय
 चनाप्रचैत्यमरः ॥ रिपून् रिनिवोपैरिपौरिसपत्नारी इत्यमरः ॥ पारसीको नृपारसीभाषाविशे
 षं कायंतीति ॥ केगैरैश्वर्येतामराजो जेनु स्थलवत्पतास्थलीयाः ॥ अन्यलिगो स्थलस्य निधि
 इत्वादिति भावः ॥ ६० ॥ यवनीति ॥ सरधुः यवनीनां यवनी स्त्रीणां ॥ जातेरस्त्रीविषयादिति ज
 वः ॥ मुखानि पत्रानि इव मुखपत्रानीतुपापितिसमासः ॥ ते वामधनामये नयो मदः प्रदरागः काये
 कोरणा योरभेदेन निदर्शः ॥ नसेह ॥ कथमिव ॥ आकाले प्रावृड व्यातरिक्तकाले जलदोदयः ॥
 प्रावृष्टिपत्रविकारा स्यात्तत्त्वात् ॥ अज्वानां संबधिनं बालनपमिव ॥ अज्वहितत्वादज्व
 संबधि च संसारात्तपस्य ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीरामजय रामजय जय राम ॥ ॥ श्रीराम ॥

१७

संग्रामरति ॥ तस्य रघोरश्च साधनेः पञ्चाङ्गे वेः प्राश्नात्येः यवनेः सुहृदिणा सहृदिणा पञ्चा
 तपुर सरस्येकं सहाय्यं लतीया ॥ अंगानां विकाराः शरीरानि धनुं धितेः कृतं नृपैः ॥ अथवा
 नाई अंगं संबन्धिनिः कृतं जितेः विजायाः अनुमेयाः प्रतियोधाः प्रतिभेद्यस्मिन् लस्येन ॥ र
 जसतु मुलसंग्रामः ॥ संकुल युद्धं भूत ॥ लुप्तं लं रणं संकुलमिह्यप्रः ॥ ६२ ॥ जल्लेति ॥ सर
 धुर्भलोपावजितेः बाणविशेषकृतैः स्तुते देशपाले ॥ जल्लेति ॥ इति यादवः ॥ ६३ ॥ अथ लं प्रवृद्धं मुख
 रोप्रवृद्धिः सिद्ध्या दिखाल्लुच ॥ तेषां पञ्चाङ्गानां शिरेणः सरघोनिः सधर्मसि कामेनोप
 सरया मधुमक्षिकेत्यमरः ॥ ६४ ॥ सुद्राः सरयाः ६५ ॥ अंगानां दी के न्या सरयाः कंठकारिकेत्य
 मरशाश्चैता तानिः कृतानि ह्येद्राणि प्रध्वनिश्चैतं मधुनिपा नित्यं इति विश्वः ॥ ६६ ॥ सुद्रा
 मरवट रपादपादिति संज्ञायां अप्रत्ययः ॥ तेषां परलस्तव कैरिव महितस्तारक्ष्यदयामा
 स ॥ ६७ ॥ अपनीतेति ॥ शेषः कृतवशिष्टाः अपनितश्चिरश्चाणाः अपसारितशीर्षण्याः संतु
 रणगतैः शरणमेतत् ॥ तं रघुं शरणं ययुः ॥ ताथाहिमहतामहात्मणाम् संरभः शोभः प्राणिपातः प्र
 तिरनप्रतिकारो यशः प्रहतां परकीयप्रोदस्य मेवास्यं ननु ॥ जीवितमिति भावः ॥ ६८ ॥ विनयते
 ति ॥ तस्य रघोर्मेधाः अयः ॥ अस्तीर्णानि जिनरत्नानि चर्मश्च निजा सुता सुद्राश्च अवलयात् ॥

+

उदन्वानुदधिः सिंधुः सरसा न्सागरोर्णव इत्यमरः ॥ उदन्वतो दुरा न्मुक्तं दुरतस्सक्तं ॥ स्तोकांति कदुरा
 र्थकृष्णानि तेनेतिसमाप्तः पंचम्यास्तोकादिभ्य इत्यलुक् ॥ ७० ॥ अस्तीर्णानि जिनरत्नानि चर्मश्च निजा सुता सुद्राश्च अवलयात् ॥
 मिवास्थितः ॥ सत्यं सत्यादिमलं बयत् ॥ प्राप्तेति क्तो तो वा ॥ ७१ ॥ संप्रति प्रतीची दिशमत्रियाया विस्या ॥
 ॥ तस्येति ॥ अपरां तानां पञ्चाङ्गानां अपरां तास्तु पञ्चाङ्गास्तैश्च सूर्यारकादय इति यादवः ॥ जयतु यत
 सद्युक्तैः विसर्पदिग्दिशस्तस्य रघोर्नौ वै सैन्ये अनीकलेरणे सैन्ये इति विश्वः ॥ बले सैन्यं चक्रं चानीक
 मरित्रयामित्यमरः ॥ अर्णवः ॥ समुधिर कृपा रघोरावारं सरित्तिरित्यमरः ॥ रामस्य जापदग्न्यस्या
 स्वेरुत्सारितोपि सारितोपि स ह्यलं गत इवासीत् ॥ तस्यै न्यदिती यो तीव्रवदस्य ल इति भावः ॥
 ॥ ७४ ॥ जयेति ॥ तेन रघुणा मयेन त्रासेन हर त्रासो जीतिर्भिः साध्वे सं चर्ममित्यमरः ॥ ७५ ॥ विभक्त
 णां परिहृत भ्रष्टाणां अलं के षु चूर्णकुंतलेषु अलं काः चूर्णकुंतलारित्यमरः ॥ चर्मरेणुः सैनोरजः ध्वजा
 निवाहिनी सेना एतानां नीचीनी चरित्यमरः ॥ चूर्णस्य कुंकुमादिरजसः ॥ चूर्णः क्षोदे क्षोदे भेदे
 इति हेमः चूर्णानि वासयो वा सूरित्यमरः ॥ प्रतिनिधिघ्नतः एतेन योषितोपलेयने च मनांतदनु
 धावने च ध्वन्यते ॥ ७६ ॥ मरुलेति ॥ मरुलानां मकरलेदेषु काचिन्मदीमुखलेति केचित्पठेति ॥ त
 स्यामरुतेनेदं तमुत्थापितं कैतकं रजस्य रघोः वारबाणानां रघुभटकंचुक्रानोभरायोधाश्च योधा इत्यमरः ॥

१०

स्ववीर्यसोढुमनीश्वराः अशक्ताः सतः गजानां अलानं बधनं भवेत्युदविश्राधालायतेरिहैव
 तिनपरिहृष्टपरिहृष्टैरेकेले वक्ष्ये विशेषः सार्धपानताः ॥ ६९ ॥ तेषामिति ॥ तेषां कां वा जानो
 सतिरश्चैर्न इष्टाः तु गणानां विद्यानां हिरण्यानां हिरण्यं देवी लघुमपि ह्यमरः स शय
 वोपक्षुपायनानि ॥ उपायनमुपग्राह्यमुपहस्तथोपक्षेप्यमरः ॥ कोशलेश्वरतरघुश
 श्वदसहद्विविधः मुहुः पुनः पुनः शश्वदतीक्ष्णमसहस्रमाहस्यमरः ॥ ७० ॥ तत इति ॥ ततो नंतरमश्वसाधनः स
 नविविधः सत्यपि गकारो न जगर्वस्यर्थः ॥ ७० ॥ तत इति ॥ ततो नंतरमश्वसाधनः स
 गोपः गुरुपितरौ ल ॥ हिमवतं ॥ गुरुस्तु गीष्मोश्च गुरोपी ॥ तरिदुर्जर इति शार्ङ्गवो
 उद्धैरश्च स्वरोद्धैः धातुनां गैरिकादीनां रेणुभिः तरकान् गुरुमवधुं गानिकटोस्त्रि
 शिखरं श्रेणमित्यमरः ॥ वक्ष्यन्ति व आरुह ॥ उत्पन्नं लिङ्गं नोदिरि शिखरं वक्षि
 मा जायत इति भावः ॥ ७१ ॥ इति ॥ तुल्यसत्त्वानां सैवै समान बलानां गुहासु शेरत इति तु
 ताशयाः अधिकरणेनेति रित्य ॥ च प्रत्ययः ॥ तेषां सिंहानां सबधिपरिवृत्य परावृत्त्या बली
 कित शयिस्वैव मिवा जगेनावलोकितं कृतसैन्यघोषैकलकलेसं भ्रमकारने सति अ
 सभ्रमं व्यंतः ॥ ७२ ॥ इति ॥ तान् अः प्रसज्य प्रतिबंधे पितृपुरुष समास इत्यते ॥ = =

३

१०

शशं सकथमाप्तासासैवै न्ये न्ये इत्यर्थो लभ्यते ॥ बाह्यचेष्टितमेवः व्यंतः कुरावतेरमापकमिति भावः ॥
 असंभ्रांतत्वे हेतुस्तुल्यसत्त्वानामिति न हि समबलः समबलादिभे ॥ तीति भावः ॥ ७२ ॥ भूने धिति ॥
 भूनेषु भूतपत्रेषु भूजपत्रो भूजो भूजो मरुदुत्पक्रमकावपीतियादवः ॥ मर्मरः शुष्कपर्णानि मर्म
 रः शुष्कपर्णानामिति यादवः ॥ ७३ ॥ ये च भुक्तादिशब्दबहुनिन्यपीवते ॥ प्रयोद्धे च मर्मरैः रगरध
 पगधिभिरिति व्यतो मर्मरी भूता मर्मरशब्दवतो भूता इत्यर्थः ॥ ७४ ॥ चकाणां वेणुविशेषाणां ध्वनिहेतवः भूतसु
 र्वाश्चेति भावः ॥ गंगासीकरीणः शीतला इत्यर्थः ॥ मरुतो वाताः मार्गे अध्वनितं सिषे विरे ॥ ७५ ॥ विशा
 मरिति ॥ सैनिकाः सेनायां समवेताः प्राग्गतेषु कानामे रणां सुरपुंता गानां ध्यायामुनिषण्णानां प्रगणा
 कस्तुरी मगाणानां मित्रां सिनोत्सगाः सूर्यमित्रतलाः शिला अध्यास्थाधिका यविश्वामुर्वीश्रांताः ॥ ७६ ॥
 सरलेति ॥ सरलेषु देवदारुविशेषेषु व्यासक्तानि यानि मांसगानां गजानां गीवासुजवानि मेवेयाणि कंदेश्वरवला
 नि ग्रीवाभ्यां च ॥ चतिचकाराकृतेषु स्फुरितलिषः ॥ प्रतिफलितभासः ॥ ७७ ॥ अधधयः नक्तं न्यलं त्यालता
 विशेषाः नेतृनायकस्य रघोरस्ते ह दीपिकाः तैरनिरपेक्षादीनां आसन् ॥ ७८ ॥ तस्येति ॥ तस्य रघोस्तु
 कषास्तेषु निवासेषु सन्निवेशेषु बहुरज्जुनिर्गमैः ॥ ७९ ॥ तानि पिच्छास्तवायं योते देवदारवः ॥ क
 राते ये च न चरे ॥ गजानां वर्षप्रमाणे ॥ वर्षप्रमाणे तस्यारिविभूताः ॥ ८० ॥ शशं भुः कथित
 वंतः देवदारुस्कंधं कथयते ॥ गजानां मोक्षत्वमन्यमोयत इत्यर्थः ॥ ८१ ॥ तनेति ॥

तत्र हि मादौ रघोः पर्वते जेवेः पर्वतीयेः पर्वताच्छ्रितः गणैः कृत्स्नवत्संकेतस्य सत्यनिःसहगुणानुत्पन्नसंकेतानुत्पन्नस्य तत्पण्डितमाला जारते
 गानाराजानां वाराविशेषानां द्वे परलोभानां त्रिंशुलानां अश्विनानां च निषेधेन संवेष्टे लोहिते लोभे लोयास्मिन् तत्तथोक्तं परलोभो त्रिंशुलानां स्वर्गो
 दीर्घो मलो पल इति यादवः ॥ पोरं जीमंजनं युद्धमभूत् ॥ सुदमा यो धनं जयप्रित्यमरः ॥ ७७ ॥ अतैरिति ॥ सरधुः शूरे बाणे कृत्स्नवत्संकेतान्तामग
 लान् विरतोत्सवा नृहत्या त्रिंशुलानां ॥ किं नराणां को भुजयोर्जयोदाहरणं जयख्यापनं प्रबंधं विदोषं गापयामास गानरूपेण पाठयामा
 स गतिबुद्धिस्तदिना किं नराणां कर्म त्वं ॥ गणानां च ध्वस्तपूर्वः पराजयो ध्वन्यते ॥ ७८ ॥ परस्येति ॥ तेषु गणेषु पृथग्युक्तानां युक्ताः पानयो
 ये वांतेषु सत्सु परस्परस्य व्यन्यो न्यस्यरान्यारधुणा हि प्रवतः सारोधनरूपे विज्ञातः ॥ हिमाद्रिगाराजः सारो बलरूपे विज्ञातः ॥ ध्वनेन न
 तत्पवस्तनामन ध्वस्यं गणानां वा नृहत्या पूर्वः पराजय इति ध्वन्यते ॥ ७९ ॥ अतैरिति ॥ सरधुस्तत्र हि मादौ अपक्षोऽप्यध्वं यशोराशिनिवेद्य
 निष्प्रायपौलस्त्यनरावणेन तुलितस्य च लितस्याहः कैलासस्य हि यमादधो मो जनयन्ति वयं वरुणा ॥ कैलासस्य मगलैव प्रतिनिवृत्त इत्यर्थः ॥
 न हि शूराः परेण पराजितमपि युजत इति जावः ॥ ८० ॥ चक्रं च इति ॥ तस्मीनुरघोः श्रीलोलोहितो येन तस्मिन् श्रीलोलोहिते सति लोहितानाम
 नदी प्राप्तेति वा नं जनपदानां मीश्वरः जलस्य रघोः गजानां व्यालानां प्रातैकालागस्तु मेः हस्त्यागस्तु सैः सह चक्रं पेक्षितवान् ॥ ८१ ॥
 न प्रसेह इति ॥ सः प्रगृह्णाति चेश्वरः रुद्रा के मा व सस्य ध्वं धारा नर्वे च दुर्दिनं च ध्वं धारा वरुण दुर्दिनां धारा वर्षाया विनैव दुर्दिनं ॥ न तं तस्य रघोः
 ध्वं वर्त्मनः रजः न प्रसेहे पताकिनी सेनां तु कुल एव प्रसेहेन कुलोपीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ अतैरिति ॥ का मरुपाणां नापेदेवानां मीश्वरः ॥ अस्यां च
 लविजयं च तीक्ष्णपराक्रमं तं रघुभिन्नाः स्वयं नृपदाः कृतावां बभूवुः ॥ यो तैर्जीगैर्गजैसाधनैर्जेजो न गानुदत्ताशरणं गत इत्यर्थः ॥ ८३ ॥

संकेतानुत्पन्नस्य तत्पण्डितमाला जारते
 त्रिंशुलानां स्वर्गो दीर्घो मलो पल इति यादवः ॥ पोरं जीमंजनं युद्धमभूत् ॥ सुदमा यो धनं जयप्रित्यमरः ॥ ७७ ॥ अतैरिति ॥ सरधुः शूरे बाणे कृत्स्नवत्संकेतान्तामग
 लान् विरतोत्सवा नृहत्या त्रिंशुलानां ॥ किं नराणां को भुजयोर्जयोदाहरणं जयख्यापनं प्रबंधं विदोषं गापयामास गानरूपेण पाठयामा
 स गतिबुद्धिस्तदिना किं नराणां कर्म त्वं ॥ गणानां च ध्वस्तपूर्वः पराजयो ध्वन्यते ॥ ७८ ॥ परस्येति ॥ तेषु गणेषु पृथग्युक्तानां युक्ताः पानयो
 ये वांतेषु सत्सु परस्परस्य व्यन्यो न्यस्यरान्यारधुणा हि प्रवतः सारोधनरूपे विज्ञातः ॥ हिमाद्रिगाराजः सारो बलरूपे विज्ञातः ॥ ध्वनेन न
 तत्पवस्तनामन ध्वस्यं गणानां वा नृहत्या पूर्वः पराजय इति ध्वन्यते ॥ ७९ ॥ अतैरिति ॥ सरधुस्तत्र हि मादौ अपक्षोऽप्यध्वं यशोराशिनिवेद्य
 निष्प्रायपौलस्त्यनरावणेन तुलितस्य च लितस्याहः कैलासस्य हि यमादधो मो जनयन्ति वयं वरुणा ॥ कैलासस्य मगलैव प्रतिनिवृत्त इत्यर्थः ॥
 न हि शूराः परेण पराजितमपि युजत इति जावः ॥ ८० ॥ चक्रं च इति ॥ तस्मीनुरघोः श्रीलोलोहितो येन तस्मिन् श्रीलोलोहिते सति लोहितानाम
 नदी प्राप्तेति वा नं जनपदानां मीश्वरः जलस्य रघोः गजानां व्यालानां प्रातैकालागस्तु मेः हस्त्यागस्तु सैः सह चक्रं पेक्षितवान् ॥ ८१ ॥
 न प्रसेह इति ॥ सः प्रगृह्णाति चेश्वरः रुद्रा के मा व सस्य ध्वं धारा नर्वे च दुर्दिनं च ध्वं धारा वरुण दुर्दिनां धारा वर्षाया विनैव दुर्दिनं ॥ न तं तस्य रघोः
 ध्वं वर्त्मनः रजः न प्रसेहे पताकिनी सेनां तु कुल एव प्रसेहेन कुलोपीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ अतैरिति ॥ का मरुपाणां नापेदेवानां मीश्वरः ॥ अस्यां च
 लविजयं च तीक्ष्णपराक्रमं तं रघुभिन्नाः स्वयं नृपदाः कृतावां बभूवुः ॥ यो तैर्जीगैर्गजैसाधनैर्जेजो न गानुदत्ताशरणं गत इत्यर्थः ॥ ८३ ॥

भूमीषु मृदिको गस्तनी द्राक्षा स्वादिमधुरसस्य मरः ॥ मधुनिद्राश्चाफलप्रकृतिर्निमेषैः विजयश्रमं युद्धे वत्
 विनयते स्म व्यपनीतं वतः कृत्स्नो चाशरीरे कर्मणी स्यात्समीपद ॥ ८४ ॥ अतैरिति ॥ ततोरधुना नृपस्य इव
 शूरे बाणैरुत्सैः किरणैरिव किरनोत्समयुक्तां शुभं अस्ति धणिरस्मय इत्यमरः ॥ ८५ ॥ अतैरिति ॥ ततोरधुना नृपस्य इव
 नृ ॥ प्रागपागु गितियतू ॥ रसानुदकानि इव उद्धरिष्यन् ॥ उन्नत इत्यन ॥ कौबेरिं कुबेरसंबंधिनी दिशमु
 दीची प्रतस्थ ॥ अने केव वृद्धा मालोपमेयी यथा रुदंडी ॥ एकाने केव वृद्धा त्सा वा भ्याथेपि माद्विधेति ॥ रवि
 स्तरायणे धिक् प्रतापस्तथा रघुरपीति भावः ॥ ८६ ॥ विनीतेति ॥ सिंधुर्नाम कास्मीरे देशेषु कश्चिन्नदविशे
 षः देशेन दविशे षेडौ सिंधुर्नाम ॥ ८७ ॥ सरित्तिस्त्रिया मिश्रमरः ॥ सिंधुस्तीरविच्छेदेनैरंकपर्वरिव ततैः ॥
 विनिता ध्वश्रमास्तस्य रघोर्वाजिनोभ्याः लग्नाः कुंकुमकेसराः कुंकुमकुसुमकिंजल्कायेषां तान् स्वधा
 नृदुधुबुः कंपयंति स्म ॥ ८८ ॥ तत्रेति ॥ तत्रोदीच्या दिशः अर्द्धेषु व्यक्तविक्रमं नर्तवधेन स्फुरविक्रममि
 त्यमरः ॥ रघुचेष्टितं रघुव्यापारः रुणाजनपदाश्च त्रियास्तेषां अवरोधाः अंतःपुरस्त्रियः तासां कपो
 लेषु पारलस्य पारलिघ्नः ताडनादिघ्नता रुणस्य धारे निउपेदे शकं व ॥ अथवा पाटलव्यादेदी
 आदेशाय स्यतूत बभूवुः स्वयं तेन व्यापित इत्यर्थः ॥ ८९ ॥ कौबो जेति ॥ कौबो जाराजानः समरेत

कामरूपेति॥ कामरूपेश्वरः ह मपी दधिदेवतांतस्यरघोः पादयोः द्यायां कनकमयपोठव्यापिनी कातिरत्वान्येव
 पुष्पा निते वामुपहारेन समर्प्य बरोन धनैर्चयामास॥ ८४॥ इतीति॥ जीष्मुजयराशीलः॥ ग्लाजिस्तुष्टवस्तु
 इस्तुप्रत्ययः॥ सरधुरित्यंदिशो जित्यारथे रुद्रतरजः घत्रभून्पेधुरघोरकछत्रत्वादिति ज्ञावः॥ रातामौलिषु
 संयतके शेषु॥ चडाकिरेके शाश्वसंयतामौलमस्त्रियामित्यमरः॥ रजोविश्रामयन्॥ संक्रामयन्नित्य
 र्थः॥ अन्यवर्तननिवृत्तः॥ ८५॥ सइति॥ सरधुः सर्वस्वदक्षिणा यस्य तं सर्वस्वदक्षितं विश्वजित् सर्वस्वद
 दक्षिणा इति श्रुतः॥ विश्वजिन्नामकं यज्ञमाजरे कृतवान् नित्यर्थः॥ त्युक्ते चेत्तदित्याह॥ सलासाधुना
 वारिमुचामेघानामिव धादानमर्जनं विसर्गाय सागायहि पात्रं किं न योगायेत्यर्थः॥ ८६॥ संक्रात
 इति काकुत्स्तेरधुः संक्राते यन्तांते सत्रमाह दाने यज्ञसदा दानेन इत्यमरः॥ सचिवानां सरयासचि
 वसरखः सनूलेषामत्यंतानुसारे नद्योतनार्थे राजा सखिस्त्वव्यपदेशः राजाहः सखि न्यधुनू
 गुर्वीभिः महतीभिः परास्त्रियानिः शमितं पराजयेन व्यलिकुंदुरवं वेलह्यं वादुरवे वेलह्ये
 न व्यलिकमिति यादवः चिरविरहोत्सुका उत्केठिता अवरोधाप्यंतः पुलरो गजाये
 षां तानूराजो पत्या निराजयाः क्षत्रियाः तानूराजः भूराद्यदिति ज्ञाते यप्रत्ययः मूर्द्ध
 निषिक्तो राजन्यो ब्राह्मणः क्षत्रियो विराडित्यमरः॥ स्वपुरे प्रतिनिवृत्तये प्रतिगमनायानुमेनेत्य

८७॥
 ८८॥
 ८९॥
 ९०॥

॥१२॥

तइति॥तेराजानोरेखाएवध्वजाश्वकुलिशाश्चयातपत्रासिधजाघाकारेरेखाइत्यर्थः॥
तानिचिह्नानियस्यततथोक्तप्रसादेनैवलभ्यं संम्राजः सार्वभौमस्यरघोचररायुगंप्रस्था
नेप्रयाणसंमयेयाः प्रणतयो नमस्काराः ताभिः करणैः अंगुलीषु मौलिषु केशबद्धेषु या
स्रजो माल्यानि ताभ्यश्च तैर्मकरंदैः पुष्परसैः रेणुभिः परागैश्च गौरं गौरवर्णचक्रुः॥
प्रहर्षणीयं तं नमोजोगुस्त्रिदशयतिः प्रहर्षणीयमिति लक्षणात् ॥८८॥
इतीश्रीमन्महोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां रघुवंश्याख्यायां सं
जीवनीसमाख्यायां चतुर्थः सर्गः ॥ श्रीरामजय रामजयजयराम ॥ रामकृष्ण ॥

॥६॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥

12
2(B)

॥१२॥

लप्रसूनमित्यर्थः कामरूपं दृष्ट्वा धीन विग्रहं दुर्गदिसंचारक्षममित्यर्थः म
 धोनः रंद्रस्य प्रकृतिपुरुषं प्रधानपुरुषं जानामि तेन न व प्रशुत्वा भिजात्वादि
 गुणयोगि स्वेहेतुना विधि वशाद्देवाय नत्वात् विधिर्विधाने देवे कीत्यमरः व
 शी जायत नानायां च व शामिष्ठा प्रभेदयोरिति विश्वः दूरे वंधुर्यस्य स दूर वंधुः
 विपुक्तभार्यः जहंत्वयि अर्थित्वंगतः याचकस्य याच्यगुणोत्कर्षः कुत्रोप
 पुज्यत इत्याशंक्य देवाद्यां चाभंगेपित्वाद्यवदोषाभाव एव अवयवो ग इत्याह
 यां चेति नयति अधिगुणो जाधिकगुणो पुंसि विषये यां चामो घापि वरमी
 यात्प्रियं दानुर्गयाय स्वात्प्रियत्वं यां चावेष्टत्वा दीयत्प्रियत्वमिति साचः
 अथ मे निर्गुणो यां चानुबध्य कामासकलापिन वरमायात्प्रियमपिन भवती
 त्यर्थः देवो धृतेवरं श्रेष्ठे त्रिपुक्तं मनोक्रिय इत्यमरः जयंती नरन्वासानुप्रा
 पितः प्रेयो लंकारः उक्तं च दंडिना मेघः प्रियतराख्या नंवा इत्थं यद्विधीय

इति एतच्चाद्यवादत्रयेचतुर्थपादस्येनत्रयंतिरन्वासेनोपजीवितमिति
 सुव्यक्तं ६ संतप्तानां त्वमपि शरणां तत्त्वयोरप्रियायास्संदेहं मे हरधन्य
 नि क्रोधविश्लेषितस्य गंतव्या ते वसतिरलकानामयदौ हवरा वा वाद्यो
 धानस्य न हृदयं द्रिकाधौ न हर्म्यो ७ संतप्तानामिति हे पयोदजले द
 जातयेन प्रवासविरहेण संतप्तानां संज्वरितानां संतापस्य ज्वरस्य मा
 वित्पमरः शरणां जातपतप्तानां पयोदनेन प्रोषितानां स्वस्थानप्रेषा
 रया चराक्षिमासि इरठांग्रहरत्तित्रोरित्पमरः ततस्मात्कारणान्धन
 पतेः कुबेरस्य क्रोधेन विश्लेषितस्य प्रियया वियोजितस्य मे प्रमसंदे
 शं वार्ता प्रियायाः हरप्रियां प्रतिनयेत्यर्थः संबन्धसमान्येष्वकी संदेश
 हरपो नावयोस्संतापनुरेत्यर्थः कुत्रस्थाने सा स्थिता तस्य स्थानस्य
 किं स्थानं तत्कनत्राह गंतव्येति वहिर्भवं ह्यपहि देवपंचजनेभ्यश्चेति वक्तु

अमिति यत्प्रत्ययः बाह्यो धाने स्येन स्य हरस्यादि रसि चंद्रिका जया धौ नानि हर्म्य
पि धनि व भव नानि यस्यो सान न चोक्ता हर्म्यादि चै निनां वा स इत्यमरः जने न वा
वर्तक मुक्तं जल काना म अल के ति प्रसिद्धाय चै श्वराणां व सानिः स्थानं ते गं
न व्या त्वया गम न योग्ये त्वर्थः कृत्यानां कर्तृ रि चो नि ष ष्ठी ७ त्वामा रुढं पवन
पदवी मुद्ग हाता लुकां जाः प्रेक्षिष्यंते पथि क वनिताः प्रत्यया दा इव संत्यः कस्त्र
न स्ये विरह विधुरं त्वय्युपेक्षे न जा यो न स्या द न्यो य्य ह मि च ज नो यः पराधीन
वृत्तिः ८ मदर्थे प्रवृत्त स्य ते पथि कां ग ना समा इवा स न मा नु षं गी कं क य मि
त्याह त्वामिति पवन पदवी भा का सो जा रु यं त्वां पं थानं ग छं ती ति पथि काः
पथेः कान्ति कनु प्रत्ययः ने षां व निताः प्रो धित भर्तृ काः प्रत्ययान् प्रिया ग
म न वि इवा सान् प्रत्ययो धी न शय य ज्ञान वि श्वा स हेतु ध्वित्प मरः आ इ
व संत्यः जीवंत्य इव स प्रा पा इ ति धा नो रा त्रं ता दु गि न श्रे ति टी क उद्ग हाता
लुकां जा दृष्टि प्रसा दार्थे उन्नम व्य धृ ता ल का ग्रा स संत्यः प्रेक्षिष्यंते उत्कं

दद्याद्दक्षयं नीत्यर्थः मदागमनेन विदिताः कथमागमिष्यन्ति तत्राह नचाहि
 त्वयि सन्नध्रे सति व्यापते सति विरहेण विधुरां विचक्षणं जायं कः उवेक्षेन
 नकोप्युवेक्षेन इत्यर्थः ॥ प्रन्योपि मध्यानि रिक्तोपि यः जनः जहमिव वरा
 धीनवन्तिः परायणजीविको न स्यात्स्वतंत्रस्तु नकोप्युवेक्षेनेत्यर्थः अर्थ
 नरन्वासः ८ मंदं मंदं नुदति ववनश्रातुकूलो यथा लोवा मश्राये नदति म
 धुरं चानकस्ये सगंधः गर्भाधानक्षणापरिचयान्नमा बहुमावासे वि
 ष्यते नयनसुभगे रवे भवंतं च लुकाः ९ निमिज्ज्ञान्यपिते शुभानि दृश्ये
 न इत्याह मंदं मंदमिति अनुकूलो वा सुश्रुत्वां मंदं मंदं जनिमंदमित्य
 र्थः जपकथां चिद्दीप्तायामेव विह्वलति निर्वीत्या प्रकारेण वाचनस्येत्वेन
 दाश्रयणे कर्मधारयवद्भावेनासुबुक्ते मंदं मंदमिति स्यात् एतदाह वाम
 नः मंदं मंदमित्यत्र न प्रकारार्थे ज्ञेयं यथा सदृशभाविकला नुरूपमित्य
 र्थः यथा सादृश्ययोगत्वे वीशा स्वार्थेन निःक्रमदतिवादवः नुदति प्रेरति

अयं सगंधः सगर्वः सबंधुरितिकेचित् गंधो गंधकजामो देवेशे संबंधिगर्वयोरित्यु
भयत्रयिविश्वः तेजववामो वामभागस्यः वामस्तव क्रैरम्ये स्यात्सव्ये वामस्थितेपि
चेति शशार्णवे चातकः पक्षिविशेषश्च मधुरं प्राप्य न दत्ति व्याहरति इदं निमित्तद्वयं
वर्तते चर्तिय्यते चापरं निमित्तमित्याह गर्भंति गर्भः कुक्षिस्थजंतुः गर्भोपवरके न्नेनो
सुते पवनसंकटे कुक्षौ कुक्षिस्थजंतौ चेति यादवः तस्य प्राधानमुत्पादनं तदेव क्षणः
उत्सवः सुखहेतुत्वादिनिभावः निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षण इत्यमरः
तस्मिन् परिचयादभ्यासाद्येतोः खेव्यो म्निजा वदुमात्माः गर्भाधानसुखार्थत्वं तस्य
मायेव ध्रुवं कथं उक्तं च कर्णोदये गर्भचलाकादधनेद्योगात्ताके निवध्यावल्लयः स
मंतादिति चलाकाः बलाकांगनाः नयनसुभगेदृष्टिप्रियं भवंतं नृनं सत्यं सेविष्यंते अ
नुकूलवान् चानकस्तवलाकादर्शानां शुभसूचकत्वं शकुजशस्त्रेदृष्टं तनुचिस्तर
भयान्नालिरव्यते ९ तौ चावश्यं दिवसगणनात्परा मेकपत्नीमव्यापन्नामविहग
तिर्द्रव्यसिञ्चात् जायां जाशबंधः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यंगनानां सद्यः वानिप्रवा

विहृदये विप्रयोगे रूपादि १० न च तस्या नाशान्न ब्रतस्वल्न नादानि व्यूनस्ते प्रयास
 इत्याह तां चेति हे मेघदिवसानोऽप्रवाशिष्ठादिवसानां गणनायां संख्यानेन तत्परमा
 सत्तां तत्परे प्रयिता सत्ता वित्पमरः जत एव प्रव्यावन्तो जन्तोऽपगवावसाने
 मदागमनप्रत्याशया जावंतामित्यर्थः एकः पतिर्यस्यात्तातां पतिव्रतामित्यर्थः
 नित्यं सवतीदि स्थितिजीवनकारश्च प्राप्नुते जायां प्राप्ते जायां मात्रवान्निशे
 कयादर्शनीवामित्वाशयः तां माहिषयोऽप्रवहिनगतिः सकलगमनः स्सन् प्र
 वं प्रवेदक्ष्यसि जालोकपिष्यसि तथाहि जाशाऽप्रतिरुद्धा जाशादिगतिरु
 द्धपयोरिति यादवः बध्यतेऽप्रनेनेति बंधः बंधनं च नमिति यावत् जाशेव बंधः
 कर्त्ता प्रणयिप्रेमयुक्तं अत एव कुसुमसदृशं कुसुमसुकुमारमित्यर्थः अत ए
 व विप्रयोगे विरहसधः पतिसधः पतनशीलं अंगनानां हृदयं जीवितं हृदयं
 जीवितेव हृदयस्य विचिन्तासीति शब्दार्थे व्यापशः प्रायेवाहृपादिप्रवधा
 नीत्यर्थेतरन्यासः १० कर्त्तुं यच्च प्रभवति महापुच्छिनी धाम बंध्यां तद्युत्ता

नेश्रवणसुभगं गजितं मानसोक्ताः जाकेलाश्रद्धा किं सल यद्येदपाये यचनेस्स
वत्स्यंते न भसि भवतो राजहंसास्स रुपाः ११ संप्रति सहायसंपन्नानि श्रास्तीत्याह कर्तुमि
ति यद्गजितं कर्तुमर्हं उच्छिन्नलोधां उद्धृतकंदालिकां कंदल्यां च शिखोधास्यादिनिश
द्वारीचे अतएवावंध्यां सफलं कर्तुं प्रभवति शक्तेति शिखोधाणां भाचिसस्य सूच
कत्वादिति भावः ~~ननु कं निमित्तं निदाने कालाद्ययोगादुदितादिनिश~~
लोधास्य वन्न सस्यो कथयंति धात्रीमिति नतश्रवणसुभगं श्रोत्रमुखं लोकस्येति
श्रेयः तेन वगजितं श्रुत्वा मानसोक्ताः मानसे सरासे उन्नमसः उत्सुका इति यावत् उ
क्तं उन्नम इति निदानेनासाधुः कालेन रेमानसस्य हि न दुष्टत्वात् न हि न स्पहंसा नोत्
गहेतुत्वात् अन्यत्र गताः हंसाः पुनर्वर्त्तमानसमे च गच्छंतीति प्रसिद्धिः विसर्गसल
यानामृणां लाग्राणां छेदेः खंडेः पाथेयवंतः पथिसाधुपाथेयं पथिभायं पथ्य
मिथिवसति स्वपतेर्धृज्जहंतः कवलवंतः राजहंसाः हंसविशेषाः राजहंसास्मा
ने चंचुचरयोर्लोहितैस्सिना इत्यमरः नभासि व्योम्नि भवतस्तव जाकेला नृकेला

सपर्वतं पदद्वयं चैतत्सहायास्त्रयाः सहायस्तु सवात्रस्यादिनिशार्क
 चेसंपत्स्यंते भविष्यंति ११ जापृच्छस्वप्रियसखममुं तुंगमालिङ्ग्य शौलं च धैः पुं
 सां रघुवतिपदे रंकिं तं मेखलासु काले काले भवति भवतो यस्य संयोगमेत्यस्ते
 ह्यक्तिश्चिरविरहजं मुंचनो वाप्यमुष्कं १२ जापृच्छस्वप्रियसखायं प्रियसख
 राजाहस्सखिवस्य पृच्छतुंगमुन्नतं पुंसां वंधैः रघुवतिपदेः समचरणा न्यासे मे
 खलासुकठकेषु जयमेखलाश्लोकि स्यानेद्रिकठके कटिवंधे सिनंधनश्रिया
 दवः जांकितां चिह्निं प्रियसारिवत्वात्पावित्रत्वाच्च संभावनां हि जमुं शेलं चित्रकूट
 द्विजालिङ्ग्य जापृच्छस्वसाधयामीत्यामंत्रणे न संभावय जा मंत्रण सभाजने
 जापृच्छ नमित्यमरः जापृच्छस्व ते हवसे रघुनाभ नमित्यात्सने पदं सखित्वं निर्वी
 हयंति काले काले प्रतिप्राप्य कालं सुहृत्समागमकालं श्रगम्यते स्त्रीसायां
 द्विरुक्तिः भवता संयोगं संपर्कं एत्यप्राप्य चिरविरतं जं उष्मं चाप्यं पुष्पापां
 नेत्रजले च चाप्योनेत्रजले लोष्मणोरिति विश्वः मुंचनो यस्य शेलस्य स्ने

हव्यातिः प्रेमाविभीवो भवति स्निग्धानां नुचिरसंगतानां नुवाव्यपातो भवतीति भावः
१२ मार्गतावधूरक कथयतस्त्वत्प्रयाण नुरूपसंदेशं मेतदनुजलदश्रोष्यते श्रोत्रयेयं
खिन्नः खिन्नः शिखरिषु वदं न्यस्य गतासि यत्र क्षाणः क्षीणः वरिलधुवयः स्त्रोतसां
वोपभुज्य १३ संप्रति तस्य मार्गं कथयति मार्गमिति हेजलदतावदिदानीं कथयतः म
न इति शेषः त्वत्प्रयाणस्य जनुरूपं प्रजु कूलमार्गमध्वानं मार्गमगमदेमासे सोम्य
क्षिद्वेषणे ध्वनीति यादवः श्रुतदनुमार्गप्रवणनंतरं श्रोत्राभ्यां येयं पानां हं प्रति
नृत्नया श्रोतव्यमित्यर्थः येयग्रहणसंदेशस्य प्रवृत्तसाम्यगम्यते मे संदेशं वा
चिकं संदेशं वा वाचिकं स्यादित्यमरः श्रोष्यसि यत्र मार्गं खिन्नः खिन्नः जभीष्या
क्षीणवत्तस्स नृत्नित्यालिस्य योरितिलिप्सायां द्विरुक्तिः शिखरिषु वर्तते युवदं न्यस्य
त्रिद्विष्य पुनर्वललाभां येषु चिद्धि श्रमेत्यर्थः क्षीणः क्षीणः प्रभीक्ष्णं कृशं ग
त्स नृत्नप्रत्राधिकदंतत्वाद्धिरुक्तिः स्त्रोतसां वरिलधुगुत्त्वदोषरहितं उपलास्फालखे
दितत्वात्पच्यमित्यर्थः यथा हवा हठः उपलास्फालप्रक्षेपचिच्छेदेः खेदिनोदकाः
हिमचन्मलयोद्भवाः पच्यमानघोभवत्पच्यति ययः वानीयमुपभुज्य शरीरपोष

एतन्मभ्यवहस्यचगंगासिगमिष्यसि गमेर्लुठ १३ अद्रेष्टं गंहरतिपवनः किस्विदित्यु
 मुखीभिर्द्वयोत्साहश्चकिंतमुग्धासिध्यांगनाभिः स्थापनादस्मात्सरस्वनिचुलौऽत्यनोरदुखः
 खेदिङ्गागानां पथिपरिहरनस्यलहस्तावलेपान् १४ जद्रेष्टिनिपवनोवायुः जद्रेष्टिन्नक्
 दस्यष्टं गंहरति किं स्विन्न किं स्विन्न वेदवितर्कार्थे चादिषु पठितः इति प्रोक्तया ७ मुखीभिः ७
 नमिन्नमुखीभिः स्वांगोपसर्जनादसंयोगोपघादिनिर्दिष्टमुग्धाभिर्मूढाभिः सिध्यानां दे
 वयोनिविशेषाणां अंगरागाभिः मुग्धाः सुदरमूढयोरिति विश्वः चकिंतचकिंतचकिंतप्रकारं
 यथाप्रकारेण गुरुवचनस्येति निर्दिष्टः द्योत्साहः द्युत्सवं संसन्नसरसाः साद्राः स्थ
 ले चेतसाः यास्मिन्नस्मान्नानीरकविभेदे स्यान्निबलः स्थले चेतसाः सदाशरीरं चे अ
 स्मान्नस्यानादाश्चमन्नपथिनभोनाजिदिङ्गागानां दिग्गजानां स्थलायेहस्ताः कटाः तेषा
 मचलेपानां चोपान् परिहरन् हस्तोन्नतत्रभेदे स्यात्करभेदे करयोरिति विश्वः उददुखं सन्न
 जलकाया उदीच्यत्वादित्वाशयः स्वमाकाशं प्रति उत्पन्न उदुष्टं जत्रेदमर्थोत्तरं ध्वनयति
 सरसोरसिकः निचुलो नाम कचिः कालिदासस्य सहाध्यायी परापादिन कालिदासप्रबंध
 दुषणानां परिहर्तुं यास्मिन्नस्यानेन स्मात्स्यानान् उददुखो निर्दीयत्वाऽन्नतमुखस्स
 न्पथिदिङ्गागानां दिङ्गाचार्यस्य कालिदासप्रतिपक्षस्य हस्तावलेपान् हस्तावेन्या

सर्वकारिणदुखणानिपरिहरन्उपलेखस्तुगर्वस्मादेवनेदुखणोपिचेनिविश्वः जेदेरदि
कल्पस्यदिउनागचार्यस्यश्रृंगं प्राधान्यं श्रृंगं प्राधान्यस्यान्योश्चेत्यमरः हृत्तीतिहेतुनासि
धेस्सारस्वनसिधौर्महाकविभिः स्त्राभिश्चदृष्टोत्साहस्यनखडत्यनउच्चैर्भवेतिस्वप्रचं
धमात्मानंवाप्रतिकवेरुक्तिरितिसंसर्गजादोषगुणभवंतीत्येतन्नवायेराजलाश्रयोपि
स्थित्यानुकूलनिचुलश्रलंनमात्मानमारसतिसिंधुवेगादित्येतच्छोकनिर्माणान्तस्पर्क
वेर्निचुलसंज्ञेत्याहुः १४ रत्नछायाव्याप्तिकरद्वयेत्यनेनत्युरस्ताहल्मीकाग्रात्प्रभवतिध
नुः खंडमाखंडलस्ययेनश्यामंवपुरानि नरांकांतिमापत्स्यतेनेबहुरोवस्फुरितरुचिनागो
पचेष्टस्यविष्टगोः १५ रत्नेति रत्नछायावाप्तोपयुक्तगदिनानामणिविशेषप्रभारणं व्याप्ति
करोमिश्रणमिवप्रेत्यंदर्शनीयंजाखंडलस्येदस्यधनुःखंडमेतत्तद्दहहस्मनिदेशोवि
वाहितः पुरः स्नादमेवल्मीकाग्रात्त्वामल्लरुविवरान् वामल्लरुश्च नाकुश्रवल्मीकं
नपुंसकमित्यमरः प्रभवतिजाविर्भवति येनधुनः खंडेनतेनवश्यामंवपुः स्फुरितरु
चिनाउज्ज्वलकांतिनावहणमिच्छेन्न पिच्छवह्नपुंसकइत्यमरः गोपवेष्टस्यविष्टगोः
गोवालकस्यश्यामंवपुरिवश्रानिनरांकांतिशोभांजापत्स्यतेप्राप्यते १५ त्वय्याय

तं कथि कलमिति प्रविकार न भिज्ञैः प्रीतिस्निग्धैर्जनपदवधलोचनैः पीयमानः सद्यस्सी
 रकषणसुरभिः क्षेत्रमारुह्यमायं किंचित्पश्चाद्भुजलघुगतिर्भूय एवोत्तरेण १६ त्वधीति
 कवेः हलकर्मणः कलं सत्यं त्वयि अधिकरणत्वाविवक्षायां सप्तमी जायत मधीने जाधी
 नो निघ्न जायान्त्वमरः इति हेतुः प्रीत्यास्निग्धैः जरुत्रिमप्रेमादित्यर्थः प्रविकाराणां
 प्रविलासानां प्रनाभिज्ञैः वामरत्वादिनिभावः जनपदवधनो लोचनैः पीयमानस्सनप्र
 तिरवगयानि रोक्ष्यमाणस्तत्त्वार्थः मालं मालाख्यां क्षेत्रं शैलप्रायमुन्नतस्य लं माल
 मुन्नतभूतलमिच्छुक्तलः सद्यस्तकालमेव सीरहलैस्तकषणेन कर्षणेन सुरभिधाराणां तव
 रणं यथा तया प्रसृतं तत्र भिद्येत्यर्थः सुरभिर्घ्राणां तव वा इत्यमरः किंचित्पश्चाद्भुजगतिस्स
 न्नतत्र विवधत्वादिप्रगमनस्सनलघुत्विप्रमरं तमित्यमरः भूयः पुनः पुनरेते च मार्गेण
 नृनायाविधानेन प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानमिति नृनीयात्र ज यथा कश्चिद्बहुवर्त्तभः कु
 त्रचित्तेत्रैकलत्रैरुहं चित्त्वं क्षेत्रं शरीरे केदारे सिद्धिस्तान् कवत्रयोरिति विश्वः वयि दास्ति
 रण्यभंगभवात् नृनीयमार्गेण निर्गत्य पुनस्सर्वीधश्च संवरनीति ध्वनिः १६ त्वामासारप्रश
 मितवनो वहुवसाधनध्वा विक्ष्यत्यध्वप्रमवरिगतं सानुमानाम्नामकूटः न तद्रोपि प्रप
 मसुकतावेक्षया संप्रियाय प्राप्ते मित्रे भवति चिमुखः किंपुनर्यस्तथोच्यैः १७ त्वामिति

जाम्नाश्रजाः कूठेषु शिखरेषु यस्य सः श्राम्ना कूठेनामसानुमानपर्वतः श्राम्नाश्रुतोरसा
लोसो कूठेस्त्राशिखरं श्रंगीमतिचामरः जोसारे धारावृष्टिः धारासंघातश्राम्नासारद्वयमरः
तेन शमितश्रंगानि प्रापितः वनो यत्प्रवो वनो यद्रवः वनादिनेर्धनतंकतोपकारमित्यर्थः श्रध्व
श्रमेण परिगतं व्याप्तं त्वोसाधुसम्पकूमर्ध्वा शिरसावक्ष्यनिबोठावहनेर्लठनयति सुद्रो
दरिद्रोपि सुद्रो दरिद्रे कपलेन शंसेवापीतियादवः संश्रयाय संश्रयणो यमित्रे सह
दिश्रयमित्रं सखा सहृदित्वमरः प्राप्ते जागते सति प्रथमसुकृतावेक्षया पूर्वोपकारवर्कोलो
चनया चिमुखो न भवति यः तथा तेन प्रकारेण उच्यते नतः सः श्राम्नाश्रमकूटः किंपुनः
विमुखो न भवतीति किमु वनेत्यमित्यर्थः एतेन प्रथमावसथे सौख्यलाभात्ते कार्यसिद्धिरस्ती
ति सूचितं तदुक्तं निमित्तनिदाने प्रथमावसथे यस्य सौख्यं तस्या रिवत्तैध्वनि शिवं भवति
यात्रावामन्यथा त्वमुभं भ्रुवामिति १६ छन्तोपांतः परिगतकलघोति कभिः काननामैस्त्व
य्याहूठेशिखरमचलस्त्रिगुधवेणीसवर्णं नूनं यास्यत्वमरमिषु न प्रेक्षणायामवस्थां म
ध्ये प्रथमस्तनखभुवशो यविस्तारवारुः १८ छन्नेति हे मेघपरिगतैः परिवर्धैः फलेः
घोतं न इति न यो जैः जाया देवन चत्ता फलैर्नैव अंते वने घवानेनेत्याशयः काननाद्यैः वन

नूतैः छन्नोपांतः जावतपाश्वरैः प्रचलुः जाम्बकूठः स्निग्धवेरगी सववर्गमसुराकेशवं
धसंशयेशपामवर्ग इत्यर्थः चैरगीतुकेशवंधेस्यो जालस्रोतसीति यादवः त्वयि शिख
रं मृगं जातु देसति यस्य च भावेन भावलक्षणा मिति सप्तमी मध्ये श्यामः शेषमध्यादय
अचिस्सारे वरितः पांडुः हरियाः हरिया पांडुरित्यमरः शुभः भूमे स्तन इव प्रमरमिथुनानां
खेचरद्वंद्वानां प्रेक्षणीयां दर्शनीयां प्रवक्ष्यामि दशगंधास्य निप्राप्य निरूनं मिथुनं ग्रह
रं कामिना मे वस्तुन त्वेनोत्प्रेक्षा संभवतीति कृतं यथा कश्चिद्रतिपरिप्रातः कामिना
कुचकलशो विप्रातः स्वपित्ततद्वद्वानिति शुबो नायिकाया स्तन इति ध्वनिः १८ स्थि
त्वा तस्मिन् च न चरवाध मुक्तकुंजैर्मुहूर्तं नो योत्सर्गं दूतं न रगतिस्तत्परं च रगीतीराः रेवो
द्रस्यस्युपलक्षितं विंध्यादेविशो र्गं भक्तिं छंदैरिव विचरिनां प्रीतिमंगे गजस्य १९
स्थित्वेति हेमेद्यवने चरंतीति वने चराः तत्पुरुषे कति बहुवमित्युल्लुङ्गं भवति तेष्वां वधमि
भुक्ताः अनुभूताः कुंजाः लताग्रहाः यस्मिन् न तस्मिन्नि कुंजकुंजा चोक्ती वेलतादिविहिता
दर इत्यमरः तत्र नैनयनविनोदोस्तीत्यर्थः जस्मिन् जाम्बकूठे न हर्तुं मत्स्यकाले ननु चिरं
कार्यविरोधादिति भावः मुहूर्तमत्यकाले स्याद्वृत्तिकारि मयेपि चेति शङ्कायां वेस्थित्वा
चिप्रप्यनोयेत्सर्गं यात्वा मासारे पुन नववर्षं राहत न रगतिः लाघवादिनिक्षिप्रचानरं

नमनसन्नस्मादानकूठापरमसंतरवर्तमानेतीर्येति क्रान्तः उपलैः पाषाणेः विद्यमे
निम्नोन्नतेविंध्यस्यादेः पादप्रत्यंतपर्वते पादाप्रत्यंतपर्वता इत्यमरः विप्रीर्णो समंततो
विस्मरामेतेनकस्याभिरितिकामुक्याः प्रियतमचरयापातो ध्वन्यते रेवो नर्मदा सोमो दुवा
मेखलकन्यकेत्यमरः गजस्यांगे भक्तयो रचनाः रेखा इति यावत् भक्तिर्निषेव चरो भावे रच
नायामिति शब्दार्थे तासां छेदेः भंगेः विरचितो भूतिगजशृंगारमिव भूतिर्भीतंगशृंगारे जा
नामस्मनिसंपदीति विश्वः द्रष्टव्यसिन्धुमपिमहोत्सेनयनकोनुकलाभ इति भावाः १६
तस्यास्ति जैर्वनगजमदेर्वा सिनं वा न वधिर्जै च कुंज प्रतिहृत्त रयतो वमादाय गच्छेः जंतः स्सा
घननुवधितुं नानिलः शब्दयति त्वारिक्तः स्पर्शो भवति हिलघुपरीता गोरवाय २० तस्या इति
हेमेघवांत वधिरुद्धीर्णवर्षस्सन्नकृतवमनश्च ध्वन्यते वारिक्तेत्यत्र विदितश्चेति चकारादि
द्वप्रतिषेधः तिलैः सुगंधिभिः तिकरसचटुः तिकोरसेनुगंधान्वेति विश्वः वनगजमदेर्वा सि
तं सुरभितं भावितं च हिमवदिंध्रमलयागजानो प्रभवानगा इति विंध्यस्य प्रभवत्वादिति भा
वः जै च कुंजैः प्रतिमतरयं प्रतिवह्वेगं सुरवयेयमित्यर्थः जनेन ह्युत्वं कया यभावना च गम्य
ने तस्याः रेवायास्तोयं जनुं जादाय गच्छेः व्रज मेघनश्रंतस्सारो वरं यस्य तं त्वो प्रनिलो व्यो

मवायुः शाररश्च गम्यते नु वयितुं चलयितुं न शक्यति न शक्नोति तथा हि रिक्तः ग्रंथस्सारभू-
 तः सर्वः लघुर्भवति परं तासारवत्ता गौरवाय प्रप्रकं स्यात्वाय भवति जयमत्र ध्वनिः जादो
 वमनशो धितस्वयं सः पश्चान्न श्लेषशो यरा यलघुनितकषायां वृणानां ध्वनिलस्य न हि
 नत्रको यो विस्वादिनि यथा हवा हठः कषायाश्चाहिमास्तस्य विप्रुधेः श्लेषशो हिताः किमु
 नित्ताः कषायावाये निवागीः कषायाः कतशुधेः क्रमात्पीतयेयादेः पथ्यभोजनः
 वातादिभिर्न वाटः स्यादं द्विथे रिबयोगिन इति २० नीवंदधु हरितकपिशंके सरैरर्षरुदेरा विभू-
 तप्रथममुकुलाः कंदवाश्चानुकछं जग्ध्वारण्येव्याधिकसुरभिगंधमाघ्रायचोर्वीस्सोरं
 गास्ते जललवमुचस्स चयिष्येति मार्ग २१ नीवतिनि सारंगाः मतेगजाः कुरंगवासारंगश्चा
 नकेष्टं गेकुरंगे च मतेगज इति विश्वः जर्षरुठरे कदेशे इति किं जल्लेः हरितं वलाशचरं कपिशं श्या
 मलारवां वलाशो हरितो हरितः श्यामः स्यात्कपिश इति चामरः हरितं च तत्कपिशं च हरितक
 पिशं चरं वलाशं नेति समासः नीवं स्यलकदेवकुसुमं जयस्मत्कदंबकेनायस्वा मुलकश्री
 मान्ना प्रावयेरयो हरिप्रिय इति शब्दाश्च रंगे दधुभादिस्वाकधेय नूवेषु प्रनुकछं प्रव्ययं
 विभक्तीत्यादिना विभक्त्यर्थे व्ययीभावः जलप्रायमनूवे स्यात्वं सिकछं स्याविधत्त्वमरः जी
 विभक्ताः प्रथमाः प्रथमोत्यन्ताः मुकुलाः यासां ताः कंदलीः भूकंदलीः द्रोणपर्वरी स्निग्धकं
 दा कंदली ल्यवीति शब्द रंगे जेजग्ध्वाम सयित्वा जदोजाधिर्लपिकिति त्वदोजाधिर्लदेशः

जरण्येष्वधिकसुरभिः प्रतिधारणनर्वणं दधारण्येष्विति पाठे इदमधिकविशेषणमर्थवत्स्या
न किंतुकंदलीश्रद्धयुत्पन्नयोद्गच्छः उर्वीर्भूमेः गंधमाद्रायचजललवमुचः उदकविंदुन
वर्षकस्यनेतमार्गस्त्वयिष्यति जनुमापयिष्यति यत्रयत्रवृत्तिकार्यनीपकुसुमारिकंदरूप
नेत ~~न~~ त्वपावयिमिति द्रष्टुमिरनुमापन इत्यर्थः २१ जंभोविंदुग्रहणचतुरानुचानका
नकीक्षमाणाः श्रेणीश्रुतावशिगणनयानिर्देशतोवलाकाः त्वासाद्यस्तानि तसमयेमा
नयिष्यतिसिद्धाः सौत्कंठानिप्रियसहचरीसंभ्रमातिगितानि २२ प्रक्षिप्रमपिव्याख्यायने
जंभ इति जंभोविंदुनां जलविंदुनां ग्रहणोस्वीकारे चतुरानुसर्वसहावानेन मंथुनचानकाना
मिति भस्मस्य दस्यनेषां रोगहेतुत्वादंतरा एवस्वीकारे चतुरानुचानुकानुपक्षिविशेषा
नकीक्षमाणाः कोतुकात्पश्येनः जंभेरायः श्रेणयोभूताः श्रेणीभूताः बहुपदयः जंभ
नतद्रावेधिः कुगतिप्राय इति समासः वलाकाः चिसकंठिकाः परिगणनया एका द्वेति स्म
इति संख्याने निर्देशः हस्तेन दर्शयेतः सिद्धाः देवयोनयः स्तनितसमये त्वज्जितकाले
सौत्कंठेन्युत्कंठिकावर्षकारिप्रियसहचरीणामिष्टसखीनां संश्रमेणातिगिताभ्यां लि
गजानि जासाद्यस्ववेगहस्तेष्वसुरवमनुभवेत्यर्थः त्वासानयिष्यति च हृकरिष्यति त्वन्नि
मित्तत्वात्सुखलाभस्येति भावः २२ एतद्व्यामिह न मापि सखेमतिपार्थयियासोः काले
पेककुभसुरभोवर्षनेवर्षनेने शुक्रापां मेस्सजलनयनेः स्वागतीकृत्यकेकाः प्रपुष्टातः

कथमपि भवान्गन्तुमाश्रय्य च स्येत् २३ उत्पश्यामीति हे सखे हे मम स्त्रिया यमस्त्रिया च
यथा तया दुर्नक्षिप्रं प्रिया सोः यानुमिच्छाः याने ससनेता दुप्रत्ययः नेतवककुभैः कुटजकु
सुमैः सुभो सुगंधिनि ककुभः कुठजोर्जुन इति शब्दार्थे पर्वने पर्वने प्रतिपर्वने लीप्सायां
हिभीवः कालसेपका विलेवं सेपो विलेवे निदायामिति विश्व उत्पश्यामि उत्प्रेक्षया
मि विलेवे हेतुदर्शयनाश्रुगमनं प्रार्थयते शुक्रेति सजलानि सानंदनाय्यारिगनयनानि
येषां नेः शुक्राणां मेः मयरेः मयरोर्वर्हिर्गोर्वर्हि शुक्राणां गगिश्वाववर् इति यादवः केका
स्ववाली केकावाली मयरेत्यमरः स्वागती केत्यस्वागतवचनी केत्यप्रत्युद्यतः प्रत्युद्
नः कृतानिष्पत्यर्थः भवान् कथमपि यथा कथंचित् जाशुशी घंगंतु व्यवस्येत् (उद्युं
जीतप्रार्थने लिङ् शेषे प्रथम इति प्रथमपुरुषः शेषे प्रायेभवच्छब्दः पुष्पदस्मच्छब्द इति
रेकान् स्वागती केत्यकेका इत्यत्र केका स्वारे व्यमाणा स्वस्वगतवचनत्वस्य प्रकृतप्र
त्युद्गमनोपयोगपरिणामालंकारः तदुक्तमलंकारसर्वस्वे जाशे व्यमाणा स्वप्रकृतोप
योगित्वे परिणाम इति २३ पां दुष्टा योपवनवृत्तयः केतकेः सचिभिर्नेर्नी २४ रं मे र्हिव
लिशुजामाकुलग्रामचैत्यात्यया सन्नेपरिणामकलश्यामजं वनोत्तासं पत्स्यं ने
कतिपयादिनस्याचिहंसादशास्ती २४ पां दुष्टा येति हे मेघत्वयि प्रसन्ने सान्नि कथे

सतिदशगुणीनामजनयदाः सचिषुमुकुलाग्रेषुभिदैः विकसितैः केतकीमुकुलाग्रेषु
सचिष्यादिति शब्दादीं केतकेः केतकीकुसुमेः वांडछायाः वांडवरुणः उववनाजोव
नयः कंडकशखावलीनियेयुनेतयोक्ताः प्राचीनप्रोक्तनोवतिरित्त्वमरः चित्वायाः इ
मानिचेत्यानिरण्यावक्षाः चैत्वमायतने बुद्धविदेचोद्यावनपादपइत्यमरः जकुलानि
संकीर्णानिग्रामेषु चैत्यानियेयुनेतयोक्ताः परिरुतेः परिवक्तेः कबैलेप्रयामानिजं व
नानीलकलवक्षविशेषाणां वनानिनेः जंतरम्याः प्रतावचासितेरम्यसमाप्तौ वंत इ
व्यतइति शब्दादीं तथा कतिपयेष्वेव वरिमितेष्वेव दिनेषु स्यापि नो हंसाः येयुनेतयो
क्ताः एवंविधाः संयत्स्यंते भविष्यंति वोढयुवनिस्तोककानिपयेत्यादिना कतिपयश
ब्दस्योत्तरत्वे जस्य शास्त्रस्य प्रायिकवान् २४ तेषामिति दिक्षु प्रायितं प्रसिद्धं विदिशे
निलसयानामधेयं यस्यास्तालहरणेनान्निचिने चेति विश्वः तेषां दशगुणीनां स
वांधिनां यंते स्यामिति धानीकरणधिकरणयोश्चेन्निलहरणो धानीराजधानी कथं
गात्वही समस्य इति वक्तव्यात् समासः नो प्रधाननगरी प्रधाननगरीराजो राजधा
नीति कथ्यते इति शब्दादीं गत्वा प्राप्य सद्यः कामुकत्वस्य विलासितायाः विलासी

कामुकः कामी क्रीपरो रितिलं पट इति विश्वः प्रविकलं लं समग्रं फलं लब्धालस्य
 ते लयेति शेषः करणी लुपुठ कुतः यद्यस्मान् स्वादु मधुरं च ताम्रे च व्याः (उर्मयो यस्य
 तत्प्रलोभितं रं गितं वे अचत्या नाम नद्याः तत्प्रसिद्धं पयः जलं सप्रभं गं मुकुटि युक्तं
 दशनवीऽयेति भावः पुरवमिव तीरोपां नेतः प्रोते यत्तत्तनिते गजितं ते नुसुषगं रुचिरं य
 थातथास्तनितं शब्देन मरिगनुमपि ध्वान्ते उर्ध्वं मुचुलितं कंठनासिकं हुं कं तं स्तनि
 तमप्रघोषवरितिलं तरणान् यास्यसिवा ने करिष्यासि वा तोर्लुठ कामिना मधुरा स्वा
 दस्सुरभारि रितिरिच्यत इति भावः २५ नीचैरिति हे जलं दत्तं अविदिशं समीपे विश्रामो विश्र
 मः खेदापन्नयः भावे घर्षः स एव हेतुः नस्य विश्रामहेतोः विश्रमार्थं मित्वर्थः षष्ठी हेतुप्र
 योग इति षष्ठी विश्रामे ल्यत्र नोदा नोपदेशस्य मां तस्य मां तस्याना चामेरिति प्राणिनी
 ये वृद्धिप्रतिषेधेपि वाश्रमेरिति चांद्रव्याकरणे विकल्पेन वृद्धिविधानान्तररूपसिद्धिः प्रो
 ठगुणैः प्रचुध्रकुसुमैकदं वै नीलवक्षैस्त्वत्सं वकीत्तमचत्सं स्पृशन् पुलकाः तस्य संजा
 नाः पुत्रविने संजातपुलकनिवास्यतं नारकादित्वादित्यपि चैरित्यारव्या यस्य तं गिरि
 अधिवसेत् गिरा वनेत्यर्थः तेषां दिक्षु प्रथितविदिशं लक्षणां राजधानी गत्वा सद्यः फ
 लमविकलं कामुकत्वस्य लब्धा नीरोपां तस्तनितं सुभगं यास्यसि स्वादु युक्तं यन्मत्सभ

मंगं मुखमिव यो वेत्रवत्प्राप्नुवतीति २५ नीचैराख्यं गिरिमधिवसेत्तत्र विष्णोर्महेतोस्त
संवर्द्धत्पुलकितमिव प्रोढपुष्पैः कंदैः यः परमस्त्रीरतिपरिमलोद्गारिभिर्नीगराणामु
दमानिप्रययति शिलावेशमभियोगुनानि २६ उवाध्यन्यध्याग्वल इति कर्मत्वे यो नीचै
र्गिरिः परमाश्रयाः स्त्रियः वेश्याः वारस्त्रीगरिका वेश्या परमस्त्री रूपजीवनीति शब्दा
रुवे नासोरति युवः परिमलोगंधविशेषः विमर्दार्थं परिमलो गंधं जनमनोहर इत्य
मरः नमुद्गिरंत्वा विभ्रं वयं नातिनयोक्तानि नैशिला वेश्याभिः कंदैर्नागराणां कार
णानां उदाहृत्य कृतानि यो धृतानि प्रययति प्रकटयति उत्कटयो धृताः क्वचिदनुरक्ता
कारणानां विसृज्य विहारकां हिरण्योमात्रादिभ्यो निशीये कंचन विविक्तदेशमाश्रित्य द
मतेन स्यात्प्रवृत्तमिति प्रसिद्धिः जत्रोद्गारिशब्दो गौरात्वात् ननु गुप्ता वहः प्रत्युत का
संभ्रमस्यातिशोभाकर एव ननु कंदं डिना निष्पद्यते कीर्तिं वा नादिगौरात्वात्ति ध्वपाश्रयं
जति सुंदरमन्यत्रास्य कश्चां विगाहन इति २६ विष्णोर्महेतोस्तत्र जवननदी नीरजाता
निसिंचन्नुद्यानानीन वज्रलकरो र्युधिका जालका निगंडस्वेदायन यरुजा कौतुक
र्योत्पलानां छायादाना शिरापरिचितः पुष्पलाची मुखानां २७ विष्णोर्महेतोस्तत्र वि
ष्णोर्महेतोस्तत्र नीचैर्गिरिणा ध्वजमस्स न जयवने जरणे नदीनां नीरेषु ज्ञातानि

स्वयंरूपानिप्रकृतिमार्गीत्यर्थः नृदनदीतीरे विनिपाठेयुमान्स्त्रियेत्येकशेषोदुर्वी
 रएवउद्यानानांजारामाणसंबंधिनिष्पत्तिकाजालानिमागधीकुठमलानिजेषमा
 गधीगरिकायापिकांवहृत्यमरः कोरकजालकलिकाकुठमलकुमुकुलानितुल्या
 नीतिहलापुधः नवजलकसो नूनमेनोदकविंदुभिः सिंचन्नाद्रिकुर्वन्प्रसींचते
 नार्द्रिजरणाचलद्रवद्रव्यस्यकरणात्वेयत्रसरणमिथः तत्रद्रवद्रव्यस्यकर्मत्वेयथा
 रेतास्सिक्काकुमारेषुसुरवेनिषिंचेतमिवाप्ततत्त्वचीत्यादि एवंकिरत्यादीनामपिरजः
 किरतिमारुतः प्रवाकिरचयोवृद्धास्तेलाजैः वारयोयितइत्यादिस्वर्थभेदाप्रवरान
 रजोलाजादीनांकर्मत्वकरणात्वेगमयितव्ये तथागंडयोः कपालयोः स्वेदस्यघर्म
 जलस्यजवनयनेनसंमार्जनेनयारजावीर्यमिदादित्वादजंतवाकानाविस्तानानि
 कर्णेत्पलानियेषोतेषोपुष्पाणि प्रलुनेनीनिपुष्पलान्यः पुष्पावचायिकास्त्रियः
 कर्मरूपरादिधाराणात्वादिनाडि पत्तासामुखा नोच्छायायाः जनानवस्यदानानका
 निदानंचध्वन्यनेच्छायात्वनानयेकांतावित्त्वमरः मुकदर्शनात्कामिनीनांमुखविला
 सोभवतीतिभावः क्षणपरिचिनः क्षणसंस्पृष्टस्सन्ननुचिरंकार्यविलंबान्नृप्रेजे
 गच्छ २७ वक्रः यथायेदपिभवतः प्रसिद्धतस्योत्तराणं सोधोत्वेगप्रणयविमुखोमास

भरुज्जयिन्याः विद्युदामस्फुरितचकिनेयत्रयोरंगनानोलोलापांगेयदिनरमसेलो
चनेर्वचिनोसि २८ वक्रइतिउत्तराशंउदीचीदिशंप्रस्थितस्वभवतःवंपाःउज्जय
नीमार्गेवक्रोयदविदूतवद्यपिचिंध्यादुतखाहिन्याःनिर्विंध्यायाःप्राग्भागेकियत्प
विदूतस्थितत्वाऽज्जयिन्याःउत्तराययस्तुनिर्विंध्यायाःपश्चिमइतिवयोरक्रत्व
नयायुज्जयिन्याःविशालनगर्घ्याःविशालोज्जयिनीसमेद्वयमरःसोधानामुत्स
जेष्टपरिभागेषुप्रखरायरिचयःप्रखरायस्यात्परिचयोयाप्रायांसोहृदेपिचेतिविश्व
यादवःतस्यविमुखःपरश्चुरवःमास्मभःनभवेत्यर्थःस्वानरेलज्जोतिचधारलुङ्
नमाऽयोगइत्यङ्गमप्रतिषेधःयत्रोज्जयिन्यांविद्युदामांविद्युलनानांस्फुरितेभ्यः
प्रस्फुरेगेभ्यःचाकिनेर्भानैर्लोलापांगेःचंचलकटाक्षैःयोरंगनानोलोचनैर्नरमसेय
दिवंचितःप्रतारितस्याःजन्मवैकुल्यमवेदिनिभावः२८वीचिक्षोभस्तानिहिरग
श्रेणिकांचीगुणयाःसंसर्क्त्वासवालितसुभगंदशितावर्तनाभैःनिर्विंध्यायाः
पश्चिमवरसाभ्येतरस्तान्निपत्यस्त्रीरामाद्यप्रखरायवचनंविभ्रमोहिप्रियेषु
२८संप्रत्युज्जयनीगच्छतस्तस्यमध्येमार्गनिर्विंध्यासंवधमाहवीचिरितिहेस

खेपयिष्युः प्रिययाः मार्गे वीचि क्षोभे रात्रं गच्छन्नेन सति निजाः मुखराः कतरिजः
 विहगनां वाहिनां हंसादीनां श्रेणायः पंक्तय एव प्राचीं गुरुराशना गुरुराशना यस्या
 स्तस्याः सुवलिनेन च सुवलिनेन नमदस्वलिनेन च सुभगं सुंदरं यथा तथा संस
 र्वाः गच्छत्याः तथा दर्शिता प्रकठिता जावर्ती प्रमएव नामिर्कतस्याः स्सादाव
 र्ता प्रसां प्रमरत्य मरः निष्क्रान्ता विंध्यान् निर्विंध्यानाम नदी निरादयः क्रान्ता
 व्यद्यथं पंचम्येति समासः नस्या नद्याः संनिपत्त्व संगत्य रसो जल मध्ये तरे य
 स्य सः जन्म त्ररसे न प्रंगारेण जभ्यं तरो जं नरं गो भवरस मनु भवेत्यर्थः प्रंगारा
 दोरसे वीर्य सुवर्णे विष भुक्कयोः यि विजिक्ता दावम्य ते चैव निर्वर्तसे वारदं ध्वनौ जेस्य
 देवरसं प्राहु रिति प्रादुर्लभे ननु नत्सात्प्रा र्थना मंतरेण कथं न भानु भवस्तत्राह
 स्त्री रणमिति स्त्री रणां क्रीयेषु विषये विभ्रमो विलास एव जाद्यं प्रणयवचनं प्रा
 र्थना वाक्यं हि स्त्री रणमेव स्वभावः वदित्वा से रेव राग प्रकाश नं ननु कंठ न इति भा
 वः विभ्रमश्चात्र नाभिसे दर्शनादित्त एव र्द वे र्णी भूत प्रननु सलिला नामती

नस्यसिंधुः पांडुद्यानरुहतरुभ्रंशिमिर्जीर्णपरैः सौभाग्येनेसुभगविरहावस्थया
व्यंजयंतीकाश्रयेनत्यजतिविधिनासत्वयैवोपवाद्यः ३० निर्विध्याप्रत्येवाहवेरगीप्र
नकेशवाशेतिध्वन्यतेरुहतीतिरुहाः ३१ पधलतराः कप्रत्ययः तदेरुहाः येनरवः तेभ्यो
भ्रंशयंतीतिनयोक्तैः जीर्णपरैः शुक्लवत्रैवांडुद्यायाधवलपरगीजतएवहेसुभगसुंद
रविरहावस्थयापूर्वोक्तप्रकारवाविद्योगदशयोकरणेन० प्रतीतस्यएतावतं कालेप्रो
धितस्येत्यर्थः तेनवसौभाग्येहृद्गसिंध्वेनेपर्वपदस्येत्यभवपदव्यधिः व्यंजयंती
प्रकठयंतीसासिंधुः नदीयेनविधिनाव्यापारेणकाश्रित्यजतिसविधिः त्वयैवोप
वाद्यः कर्तव्यइत्यर्थः सचविधिः एकत्रयस्त्रिरन्यत्रसंभोगः तदभावनिबंधनत्वा
त्काश्रित्येत्यर्थः इवंचपंचमीमदनावस्थास्तुचिना उक्तंचरतिरुहस्येनयनप्रीतिः
प्रथमाचिनासंगस्तयोतोयसंकल्पः निद्रासुदस्तनुताविषयनिर्वृतिस्तुवानाशः
उन्मादोमूर्च्छानिषधनेखलुमदनदशदशेवसुरिति नामनीत्येतिवाठमाश्रित्य
सिंधुनामनघेतरमिति व्याख्यानेतुसिंधुर्नामकश्चिन्नदः काशमीरदेशोस्तिनदीतुक्
त्रापिनास्तीत्युपेक्षणीवमित्याचक्षते ३० प्राच्यावतामुदयनकयाकोविदग्रामव

ध्यां कर्को दिष्टा मनु सर पुरं श्री विशालां विशालां स्वल्पा भूते सुचरित फले स्वर्गिणां
 गंगानां शोभेः पुरेये हनमि वदिवः कोति मत्वे मेकं ३१ प्राप्येति विदंतीति विदाः ये
 बुजान् जवन्तीन्नाम जनपदान् रघुपथलक्षणाः कः प्रत्ययः एक सो वेद्यस्थान
 स्वविदाः कोविदाः जकारो लुप्तः वरघोदरत्वात्साधुः उदयनस्य वत्सरजस्य वा
 सवदना सहस्रणाधुगारव्यानां कोविदास्तत्त्वज्ञाः ग्रमेणुये वधाः वेद्युता नृज
 वन्तीन्नाम जनपदान् प्राप्य गत्वा कर्को दिष्टां कर्कोनां सो धोत्संगे प्रणयेत्पुनः
 कित्पथः श्री विशालां संपदिशालां शोभा संपतिपद्या सुलक्ष्मी श्री रिवदृश्य
 न इति विश्वः विशाला मुजायेनो पुरं विशाला चो जायिनी समेत्य मरः जनुस
 रप्रजक यमि च स्थितां सुचरित फले पुरं फले स्वर्गे व भोगलक्षणे स्वल्पी
 भूते सति प्रत्यावशिष्टे सति गामि लो गता नो गोरिला कुंभिनी क्षमेत्य मरः
 पुनरपि भू लोका भोजामित्यर्थः स्वर्गिणां स्वर्गवतां जनानां शोभेः भुक्त शोभेः भु
 क्ता वशिष्टेः पुरेयेः सुकृतेः हुनमानी न स्वर्ग गमनानुष्टित कर्म शोभाणां स्वर्गिदा
 नावश्यं भावादित्यर्थः कोति रस्यास्तीति कोति मत्त उज्वले सार भूतमिति मित्यर्थः

एकमुक्ताप्रदयन्त्रेकेमुख्यान्वकेवलाइत्यमरः दिवः स्वर्गस्य खंडमिव स्थितामित्युत्प्रे
क्षा एतेन प्रतिक्रान्त सकल भूलोक नगसौभाग्यसारवत्त्वमुज्जयिष्यो व्यज्यते ३१ दीर्घी
कुर्वन्पदमदकलेकृजितं सारसानां प्रत्येषु स्फुटितं कमलामोदमैत्री कथायः यत्र स्त्री
रागं हरति सुरभंगलातिमंगानुकूलः प्रियावातः प्रियतम इव प्रार्थना चाटुकारः ३२ दीर्घी
कुर्वन्निति यत्र विशालायां प्रत्येषु प्रहर्षेषु प्रत्येषु हर्षेषु कल्पमित्यर्थः पदस्फुटं न
दकलं न देन अथ न मधुरं ध्वनौ न मधुरा स्फुटं न इत्यमरः सारसानां वासि विप्रोवा रागा
सारसो मेघुनी कामी गेन दीप्य लोहयज्ञियादवः पद्मा सारसामाहसानां चक्रांगस्सा
रसो हंस इति शब्दार्थे कृजितं क्रतुं दीर्घं कुर्वन् संज्ञानयन्यावदात शब्दानुवृत्तिरिति भावः
एतेन प्रियतमः स्वचाटुवाक्यानुसारिणीनां वासि कृजितं दीर्घी कुर्वन्निति गम्यते स्फुटि
मानां चिकसिनां कमलानां जामोदेन न सह मैत्र्या संसर्गं कथायः सुरभिः रागवत्वेक
थायो स्त्रीनिर्घासे सोरभेरसुरतिवैजयन्ती प्रप्यत्र विमर्दजं धीत्वर्थः विमर्दी देव रिमलो
गंधे जनमनो हरे आमोदस्यो जिति हीरित्वमरः प्रंगानुकूलः मोंद्यालुखस्पर्शः जन्य
जगदातिंगनदनगात्रसंसेवाहन इत्यर्थः भवभूतिना चोक्तं जशिपिलपरिरभेर्दत्तं सेवा
हरणना सीति सेवा ह्येते सुरतज्जाताः प्रियेयतः कविरेव श्रुति संभोगांते मम स मुचिनो ह

स्तसेवाहनामिति शिप्रा नामका चित्तत्रयानदीनस्याः वातः शिप्राग्रहणं चेत्तद्योत
 नार्थप्राप्यनासुरनवाच्योतत्रचादुनिकरोतीति चादुकारः तपोक्तः पुनस्सुरताप्यप्रिय
 वचनप्रयोक्तव्यार्थः कर्मण्यणाप्रियतमस्वस्त्रीणां सुरनगलानिर्व्वरतिरेव देहरतिनुद
 तिचादुतिभिर्विस्मृतनरतिरेवदः स्त्रियः प्रियतमप्राप्यनासकलनयतीति भावः प्राप्यना
 चादुकार इति खंडितनायिका नुनयेति व्याख्याने स्वरनगलानि हरणं न संभवति तस्याः
 पूर्वस्सुरताभावात्तवश्चातनसुरनगलानि हरणं न दानीत न कोपशमनार्थं चादुवचनसा
 ध्यमित्युपेक्षेवोचिता विवेकिनां शान्तेर्यासंगविहृतरेव दिने व्याकषायिते तिलक्ष
 णात् ३२ हासं स्तारं स्तरं गुठिकान् कोटिशशं खभुक्तीं शशं प्रपामान् नरकतमरा
 नुन्मयस्वप्नेहान् दृष्ट्वा यस्या विपरीतरचिना न विदुमारां च भंगान् स्तनद्वयेन सलिल
 लनिधवस्तोयमात्रावेशेषाः ३३ दूतः परंप्राप्तिप्रमयि श्लोकत्रयं व्याख्याप्रते हा
 सनिति यस्या विशालायां कोविदः विवस्तीषु वरयवीपिकास्त्रविपरीतः वरयवी
 पिकेत्यमरः रचिना न प्रसारितान् रदं विशेषणं यथा लिङ्गं सर्वत्र संवध्यते तान्
 भुध्वा न तारो मुक्तादि संभुध्वा न तारो भुध्वा नोत्तिक इति विश्वः त्रघुठिकान् मध्यम
 मरा भूतमहारत्नान् त्रलोहारमध्यगद्वयमरः पिंडे मरगो महारत्ने घुठिका वध्रपा

रदतिशयार्थवे हारनमुक्तावलीः तथा शंखाश्रभुक्तीः मुक्तास्योठास्त्रियांश्रुति
शंखस्यालंकृतुदस्त्रियामित्यमरः शब्दस्य लालितुरगोतद्वत् प्रयामाननीलान्प्रशब्द
वालनुरगोद्यासमित्यमरः एतदयत्नप्ररोहान् उद्गतरभ्यंकुरान्मरकतमरगो नृगार
त्सनात्तथाविदुमारगोप्रवालानामंगान्खड्गान्दृष्ट्वा सलिलनिधयः समुद्राः तो
यमात्रमेव प्रवर्तते येषां तेन योक्तः सलक्ष्यं तेन यो नुमीयंते रत्नाकरादप्यतिरिच्य
ते रत्नसंवदिरित्यमिति भावः ३३ प्रद्योतस्य प्रियदुहितरं वत्सरजो जतिहे हेमं ताल
दुमवनमभ्रदन्तस्येवराजः जत्रोद्गन्तः किल नल गिरिस्तंभमुत्पाठयदवीरित्वा ग
नूनरमयति जतो यत्र बंधनमिहः ३४ प्रद्योतस्येति जत्र प्रदेशे वत्सरजः वत्सदेश
धीश्वरः उदयनः प्रद्योतस्य प्रद्योतनाम्नः उज्जयनीनायकस्य प्रियदुहितरं वासवद
नो जतिहे जहार जत्र स्थले तस्येवराजः हेमं सोवर्णं ताले दुमवनं अभ्रदन्त जत्र नल
गिरिर्नीमद्वदन्तस्तदीयौ गजः दवीन्मदात्तस्तंभमात्मा कं उत्पाठय उद्गन्तः उध
त्यम्रमरगंकुतवान्दनीधंभुताभिः कथाभिः जमिहः कर्वकथाकोविदः जनः जा
गो नूनदेशो नरादागमान्बंधनयत्र विशाला योरमयति विनोदयति जत्र भावि
शालेकारः जतीतानागते यत्र प्रत्यक्षमिव लक्ष्मिने अत्यद्गुणार्थक्यनादाविकंत

दुदाहनमिति लक्षणान् ३४ पत्रश्यामादिनकरहयस्वर्चिनो यत्र वाहाः शैलो
 दग्गास्वमिव करिणो वृष्टिमेतः प्रभेदान् यो धाग्रण्यः प्रतिदशमुखं संयुगेन स्थि
 वांसः प्रत्यादिष्टा भरणा रुचयश्चंद्रहासत्रणोक्तैः ३५ पत्रेति हेमद्यपत्रविशाला
 योवाहाः अश्वोः पत्रश्यामाः पलाशवर्णा जतएवदिनकरहयस्वर्चिनः वरुणो
 वेगनश्चरुषीश्वकल्याः नयाशैलो दग्गाः शैलवदुन्मताः करियागजाः प्रभेदा
 न्मदस्त्रावाहेतोः त्वमिव वृष्टिमेतः जग्रेन येनी त्वग्रण्यः सत्सृष्टिषेत्यादिना द्वि
 पजग्रेग्रापाभ्यां नयनेरिति वक्तव्याना त्वमो धाना मग्रण्यः भठश्रेष्ठाः संयुगेयु
 ह्ये प्रतिदशमुखे जभिरावरणे नास्थि वांसः स्थिताः जतएव चंद्रहासत्रणः रावणा
 सिक्षता येव जंकाश्रि नूनिनैः प्रत्यादिष्टा भरणा रुचयः प्रतिविद्ध भूषणकोत
 यः अस्त्रप्रहार एव चीराणां भूषण इति भावः जत्रा विभाविका लेकारः ३५ जालो
 द्विर्दो रवचिन्नवपुः केशसंस्कारध्वैर्वधुप्रीत्या भवनशिरिवभिर्दिन नृत्योपहा
 रः हर्षेष्टवस्याः कुसुमसुरभिष्वध्वेवेदनयेथाः लक्ष्मीयश्वनूललितवनिता
 पादरागां किनेषु ३६ जालेति जालो द्विर्दो रवचिन्नवपुः केशसंस्कारध्वैर्वधुप्रीत्या भवनशिरिवभिर्दिन नृत्योपहा

अनायेक्षारकेकपठेगवाइतिवादवाः केशसंस्कारस्य धूपैः वनिना केशवासनाथे
नेधद्रव्यधूपैरित्यर्थः अत्र संस्कारधूपयोस्तादर्थ्यविषयावदाविर्निवृत्तप्रकृति
विकारभावाभावात् जश्वद्यासादिचतुष्वो समासः उपचितवधुः परिपुष्टशरीरः
नयाबंधुरिति ग्रीत्वा भनशिखिभिर्गृह्णयतेः दत्तेन न मेव उपवहारः उवाचनेवस्मै
सः उवाचनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपधेयमरः कुसुमैः सुरभिषु सुगंधिषु ल
लितवनिता सुंदरस्त्रियः ललितं त्रिषु सुंदर इति शब्दार्थवेतासां वादरागो गेरा
धरणा लोक्षारसेन जंकिनेषु चिन्तिनेषु हर्षेषु जस्यो उत्र जीयि न्याः लेदनीवश्य
न जध्वखेदमार्गममनयेयाः जवनय ३६ भर्तुः कंठछविरिति गणैः स्मादरं वी
क्षमाणः पुरण्यमायास्त्रिभुवनगुरोर्ध्वमचंडीश्वरस्य धृतोद्यानं कुवलयरजो
गंधिभिर्गंधवत्पात्तो यत्रीरानिरतयुवतिस्नानतिक्तैर्मरुद्भिः ३७ भर्तुरिति भर्तुः
स्वामिनो नात्वं कंठस्य छविः शान्तिर्विषया लोको कंठछविरिति हेतोर्गणैः प्रमथैः ग
णस्तगणनायां स्याद्गणैः प्रमथयेपि चेति शब्दार्थवेत्तादरं यथा नयावी
क्षमाणः दृष्टस्तेन प्रियवस्तु सादृश्यादिति प्रियवत्त्वं भवेदिति भावः त्रयारणं भु

वनानां समाहारस्त्रिभुवनं नदिनार्येत्यादिना समासः पात्रादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः
 निरिच्छालिङ्गता प्रतिषेधः तस्य गुरोस्त्रे लोकाय नायकस्य चंडीश्वरस्य काल्यायनी वरु
 भस्य पुराणयावनं धाम महाकावार्यं स्यानेययाः गच्छे श्रेयस्करत्वाद्भूतव्यामित्यर्थः
 उक्तं च स्कां दे जाकाशे नारकालिङ्गं पानाले हाठके श्वरं सर्वलोके महाकाले दृष्टुं कामि
 नमा न्युयात् न केवलं मुक्तिं स्याने किं नु विलास्य न चेत्पाह धृतेति कुवलयरजोगंधि
 मिः एतत्पुलकगंधवादिः नोय क्रीडा सुजल क्रीडा सुनिरजाना मासक्तानां युवतीनां
 स्त्रीणां स्नानं स्नानीये चंदनादिगंधकंकपोत्पुठ स्नानीये भीष्मवे स्नानमिति यादवः
 तेनानि केः सुरभिभिः कठिनिक कषायास्तसौ रभ्योपि प्रकीर्तिना इति लायुधः सौगं
 ध्यानिशया र्थं विशेषणद्वयं गंधवत्यानामनघास्तत्रत्यायाः मरुद्भिः वायुभिः धृतोद्या
 ने कं पिता क्रीडमिति धाम्ना विशेषणं ३७ ज्येष्मन्मस्मिन् जलधर महाकाले मासाद्य
 काले स्यात्तत्र तेन यनविषयं यावदत्येति भानुः कुर्वन् संध्यावालि पठहंत भालिनः
 श्लाघनीयानामेद्राणां कलमविकलं लस्य सैगर्जितानां ३८ जपीती हे जलधर हे मे
 घमहाकाले नाम पूर्वोक्तं चंडीश्वरं स्याने ज्येष्मन्मस्मिन् संध्यातिरिक्ते पि काले जासाद्य प्राप्य
 भावते तव स्यात्तत्र त्वया स्याने व्यामित्यर्थः कल्याणं कर्तृरिच्छेति वक्ष्यामि वावना

कालेनमानुःसर्वःनयनविषयंरक्षिपयंजत्वेतिप्रतिज्ञामतिजसमयात्स्यात्तथामि
त्यर्थःयावदित्यवधयेवावतावच्चसाकल्येवधोमानेवधारण इत्यमरःकिमर्थम
नगाहकुर्वन्नितिश्लाघनीयोप्रशस्त्योशूलिनःशिवस्यसंध्यायावलिःशजा
नत्रवटहतांभेदित्वंकुर्वन्वाद्यनजामेद्राणामीषद्रुभीराणोगर्जितानोप्रविकले
मखंडंकलेलस्यासिप्राप्यसेकर्तुरित्महाकालनायवालिवटहत्वेनविनियोगा
नेगर्जितसाफल्यस्यादित्यर्थःइदंवादन्यासकृत्तिनरशनास्तत्रलोलावधत्तेर
लेशायाखचितवलिभिश्चामरैःकौंतहस्ताःवश्यास्वजोनखवदसुखान्प्राप्यव
र्षाग्रविंदुनामोक्ष्यतेत्वयिमधुकरश्चरिणीदीर्घानकटाक्षान्इदंवादन्यासेति तत्र
संध्यावलोकनादन्वासेःचरणानिक्षेपेर्नृत्योमेःकृत्तिनोरधरादशनाःकांत्योवा
स्यांताःतपोक्ताःकृत्तिनेरकर्मकत्वाद्व्याधुर्कर्मकेत्यादिनाकर्तुरित्कःलीलया
विलासेनजवधत्तेःकंपितैःरत्नानोकठकमणीनांछाययाकांत्याखचिताःरविताः
वल्लयश्चामरदंडावेद्योतैःवलिश्चामरदंडेचजटाविश्रयचर्मरणीतिविश्वःचाम
रैःलालव्यजनैःकौंतहस्ताःमृत्तानकराःएतेनदेशिकनृतंस्वाचितंनदुर्लभंनृत्परह
स्यखड्गकुंडलचक्रादिदंडाचामरैस्त्रजंवीणादिधृत्वापत्कुर्वीन्नृत्यंनदेशिकंभवे

रिति वेश्याः महाकावमुपनृत्येत्योगरिकाः नखपदेषु नखसिमुसुरयानसुखकरान्
 सुखहेतोः सुखे सुखमिति शब्दार्थे वर्षस्याग्रविंदुप्रथमवर्षानान् प्रायत्वापि मधुकद
 भ्रंशितार्थान् सुखकरान् जयगानामोदयेत्येव ध्येति परैरप्यकनास्संतः सद्यः प्रत्यु
 पकुर्वतीति भावः कामिनीदर्शनीयत्वे लुक्षरांशिवोपासनाफलं सद्यो लभ्यते इति
 ध्यानिः ३८ पश्चादुच्चैर्भुजतत्त्वं मेऽलेन भिल्लीनस्सां ध्येते जैप्रेति नैजवापुष्यरत्ने
 दधानः नृसारंभे हृदयभुवने राद्रे नागाजिने स्थांशो नोद्देगस्तिमितनयने दृष्टमिति
 भवन्त्या ४० पश्चादिति पश्चात्संध्यावत्यनेन रेव प्रपुवते राशिवत्यनृसारंभे नां इवा
 रंभे प्रातिनवजवापुष्यरत्ने प्रत्यग्रजवाकुसुमारत्ने रां संध्यायो भवं सो ध्येते जो
 दधानः ४१ चैरुन्नते भुजा एव तरवः नैषावने तस्मिन् मेऽलेन मेलाकारेण जभिल्ली
 नः जभिल्लो व्याप्तस्स न कर्त्तरिक्तः भवन्त्या भवत्यपत्या इन्द्रवरण भवेत्यादिना जिप
 अनुगागश्चाशो नोद्देगो गजाजिन भवत्ययोस्ते जत एव स्तिमिते निश्चलेन यने
 वास्मिन् कर्माणीतद्यथा भवति तथा उद्देवस्तिमिते शैशो भये मंदरगामिनीति शब्द
 र्थे भवतिः पूज्येष्टनुरागः भावार्थे लिङ्प्रत्ययः दृष्टं दृष्टावा भतिर्यस्य सः दृष्ट
 भतिस्स न पप्रुवतेः जोर्देयनागाजिने गजचर्मजजिने चर्मरुतिः स्त्रीत्यमरः न

व ५

त्रेछांहरनिवर्तयत्वमेवतत्स्यनेभवेत्यर्थः गजासुरमर्दनानेनरंभगवान्नदीयमा
द्राजिनंभुजमंडलेविभ्रनोऽवंचकारेतिप्रसिद्धि ननुइभक्तिरितिकथंरवसिद्धिः ६
छशब्दस्यस्त्रियाःपुंलोरित्यादिनापुंवद्भावस्यदुर्वचनेत्यानृकतः जप्रियादिष्विति
निवेधात्तभक्तिशब्दस्यप्रियादिपाठादिति नदेतच्चोद्यं दृढभक्तिशब्दमाश्रित्यप्रतिवि
हितं गणव्याख्याने दृढभक्तिर्वस्येति नपुंसकसर्ववत्तेज र्थनिष्पत्तिमात्रवदेदृढश
ब्दलिंगविशेषस्यानुपकारत्वात्स्त्रीत्वमविवाहितमिति भोजरजस्तभक्ताचकर्म
साधनायामित्यनेनस्तत्रैराभज्यनेसेव्यनइतिकर्त्तव्यत्वेभवानीभक्तारित्यादि
नाभवतिभावसाधनायांभक्तिर्भवान्यादित्यादिभवतीति नदेतत्सम्यग्विवेचितं
नमस्माभिरद्युवंशस्संजीव्यादृढभक्तिरिति ज्येष्ठइत्यत्रनस्माद्युवभक्तिरित्य
त्रापिमतभेदेनसर्ववदस्यनपुंसकत्वेचरवसिद्धिरस्तीतिस्मृतं ४० गच्छतीनां
रमणवसतिर्योषितांतत्रनक्तंरह्यालोकेनरपतिवयेस्तुचिभेदेस्तमोभिः सोदा
मिन्याकनकनिकषास्त्रिगुणादर्शयोर्वोतोयोत्सर्गस्तनिर्गुखरोमास्मभर्विक
वास्ताः ४१ इत्येवमहाकालसेवामभिधायपुनरपिनगसंचारमेवाह गच्छतीना

मिति नत्रोच्चापिन्यां न तं रात्रौ रमरावसति प्रिय भवनं गच्छंतीनां योषितां जमिषा
 रिक्काणामित्यर्थः सचिभिः भेद्यैः छेद्यैः जतिसांद्रेः नमो भिरेधकारैः हृद्वावोके नि
 ध्रुवप्रसारे नरपथे रजमार्जे निकषो निकलन इति व्युत्पत्त्या निकषोपलगत
 रेखातस्ये वस्त्रिगंधं नेजो यस्य स्यात्तया त्रिषु स्निग्धं नुमस्ये सांद्रे क्रीवं नुते जसीति
 शब्दास्तीवे सुदामादिरा एकादिफसो दामनी विद्युत्तने नैकदिगित्ये रा प्रत्ययः
 नवा उवां भूमिदं श्रय किं नुतो योत्सर्गस्तनिताभ्यां वरिष्ठगर्जितानां मुखरः शय
 यमानः मास्मभू कुतः जाः योषितः विकृताः भीरवः नतो नर्युगर्जने कार्ये इ
 त्यर्थः नात्र नो योत्सर्गस्तनितमिति विग्रहः विशिष्टस्येव शब्दस्तनितस्याप्यनि
 यत्त्वात् नवद्वयं जलयात्र नमिति पूर्वनिपातेशास्त्रविरोध लक्षणाहेत्वाः
 क्रियावा इत्यत्र स्त्रे विपरीतनिर्देशो न पूर्वनिपातेन शास्त्रस्यानित्यत्वज्ञापनादि
 मि ४१ नोकस्यो विदूषनवलभो सुप्तवारवतायां नीत्वा रात्रिं चिरविलसनात्तिव
 न्नविद्युत्कलत्रः दृष्टे स्तये पुनरपि भवान्वाहयेदध्वशो वमेदायेते न खलु सुह
 दामभुवेनार्थकत्वाः ४२ नामिति चिरं विलसनात् स्फुरणान्तरिव न्नं म्लानं वि
 द्युत्तनद्विदेव कलत्रं भायी यस्य सः भावान् सुप्ताः वारावताः कलदेवाः पक्षिविशे

धायस्यातस्याविविक्तायामित्यर्थः पारावतः कलख इत्यमरः जनसंस्कारस्तत्रासं
भवतएवेतिभावकस्योचितभवनस्यग्रहस्यवक्त्रभोजाद्यादनेउपरिभागइत्यर्थः
जाष्ट्रादनस्यादृक्भिर्गृहणमितिशब्दा ~~क~~ र्णवो नांरात्रिनीत्वास्तर्षदृष्टेउत्ति
नेसतीत्यर्थः पुनरप्यद्यशेषमार्गशेषबाहयेत् गमयेत् तथाहि सुहृदामित्रारणो
जभ्रुवेताः जंगीकताः जर्षस्यप्रयोजनस्यकल्पाः क्रियाः येस्तेजभ्रुवेतसुहृद
र्षा इत्यर्थः सायेत्यत्वेपिगमकत्वात्समासः कल्पाक्रियादेवतयोः कार्यस्त्रीकुपिते
त्रिविधितयादवः कृद्श्रेतिचकारत्वात्तन्मंदायतेखलुनमंदाभवतिहिनविलंबेइत्य
र्थः लोहितादिदाहस्यः कथयानिकथयीवाक्यइत्यात्मनेपदं नैस्मिन्कालेनयनसल्लि
लंयोधिनोखंडितानांशान्तिनेयेप्रणयिभिर्लोवर्त्मभानोस्सजाभु प्रालेयास्तेकम
लवदनासोपिहर्जुनलिन्याः प्रत्यावृत्तस्त्वयिकरसद्यिस्वादनाभ्यस्यः ४३
नस्मिन्निति नस्मिन्कालेपूर्वोक्तसर्वोदयकालेप्रणयिभिः प्रियतमैः खंडितानो
योधिनोनायकानांशानेयासंगविकृतेखंडितेष्वाकथयितेतिदशरूपकेनयनस
ल्लिलेजभ्रुशान्तिनेयेनेतज्जप्रापणीयेनयनेर्दुर्कर्मकः जनोहेतोर्भिनोस्सर्वस्य

वत्समागंजाभुशी घंस्वजनदवरकोमाभ विपक्षेजनिषमाह सोपिभानुः नला
 न्वेवुजानिजस्यसिंतीतिनलिनीपप्रिनीत्तरोदुजेनलंनानुरातिनालेतनस्त्रि
 यामितिशब्दार्थचेतस्याः स्वकोजायाः स्वकमलंस्वकुसुममेववदनंतस्यानूपा
 लेयंहिममेवजस्रंहंतुशमीपितुं प्रत्यावृत्तः प्रत्यागतः नलिन्याश्रभर्तुर्भीमोदशं
 तरेनोल्लभ्यंतरगमनात्खंडितात्वंजनस्वयिकरानंभनरुण्णिह्योतिकरुत्त
 क्षिप्तसिन्धुसजिह्वास्त्रेधिनीतिचगम्यतेवालिहस्तांशवः करालत्वमरः जनल्य
 भ्यस्त्रयः अधिकविद्वेषस्यानूपायेलेष्टाविद्यताद्वेषः विशेषतश्चकामिनामि
 त्तिरोस्वावः किंचप्रज्ञाया मर्कमीशानंविष्णुंवादेष्टियोनरः श्रेयांसितस्य
 नश्यंतिरोरवेचभवेध्वमितिचचनानेकायहानिश्चेतिध्वनि ४३ गंभीरायाः
 पयसिसरितश्चेतलीवप्रसन्नेष्टायात्मापिप्रकृतिपुरुषोत्तमस्यतेतेप्रवेशं
 तस्मादस्याः कुमुदविशदान्वहसित्वेनधेयीमोधीकर्तुंचवल्लभाकरेद्वर्तन
 प्रक्षितानि ४४ गंभीराया इति गंभीरायानामसिरितः नद्याः उदात्तनायिकाच
 ध्वन्यतेप्रसन्नेप्रचुरत्वात् दोषरहितेचेतसिचित्तइवनिर्मलेपयसिप्रथ

स्वास्वभावेन सुभगः सुंदरः सुंदरे धिक् भाग्यांशो दुर्दिने नरवासरे नुरीयांशो श्रीमति स्या
स्वभगति शार्दार्थं वेने वस्त्राया चोसावाला च सो विप्रतिविंशरीरं चा प्रवेशं लप्स्यते सा
लो प्रवेशमनिच्छोरधीति भावः तस्माच्छाया द्वा रपि प्रवेशस्यावश्यं भावित्वात् प्रस्थाः
गंभीरायाः कुमुदवद्विशदानि धवलानि च ठलानि श्री घारिग शाक राणा मीन विशेषणं
उद्धर्तान् न्युल्लंघना न्येव प्रेक्षितान्यवलोकनानि वाच्यं च दुल्लंघनी घंरुति शार्दार्थं वे न दे
वगंभीरायाः अनुरागलिंगं धैर्यं त्रधा क्क्या त्रधौर्त्वादि निया वतु मोधी कर्तुं विफलं कर्तुं
नार्हति नानुरागो विप्रलब्धयेत्यर्थः धूर्तलक्षणं तु किं स्नानि नित्ये दयिना मे कमुप्राप्य
सुंदरः जंचत्परं कां यत्ने नरकां धर्तौ विमुच्यति ४४ तस्याः किंचित्करधनमिव प्राप्तं
नीरशाखे हृत्वा नीले सलिले वसनं मुक्त रोधो नितं वं प्रस्थाने ते कथमपि सखे लुंवमा
स्य भाविता सा स्वादे विद्यत जघनं को विहानुं समर्थः ४५ तस्यादुति हे स्वरवे प्राप्तवान्
रशाखावेन सशाखायेन न योक्तं नितं वः वस्त्रि मे श्रोणि भागे द्विकठ के रठा विनित्याद
वः नीले क्क्या वरं न स्याः गंभीरायाः सलिले न मे व वसनं वस्त्रं नीला वरधारणं चि
रहनापशमनार्थमिति प्रसिद्धिः हत्वा प्रवनीय लं वमानस्य पीत सलिले न भारा सं स

मानस्य जघनाहृतस्येव न्यत्र तेन वप्रस्यानं प्रयागं कथमपि कथं राभाविभविष्यति ता
 नास्वादोनुभूतस्य कः पुमान् विवर्तने प्रकठितं जघनं कठिपूर्वभागे यस्यास्तो जघनं स्या
 त्कटो पूर्वश्रोणिभागा परं शयोरिति यादवः विहानुं त्यक्तुं समर्थः न कश्चिदित्यर्थः ४५
 त्वं निष्पद्योद्युसितवसुधागंधसंपर्कस्य स्रोतो रंध्रध्वनितसुभगंदंतिभिः वीयमानः नी
 चैर्वीस्यं त्युवाजिगमिष्यो देव सर्वगिरिं ते प्रातो वातः परिरामयिता काननो दुंचराणां ४६
 त्वदिति तव निष्पदेन वक्ष्यामि छासितायाः वसुधायाः भूमेः गंधस्य संपर्कं न रम्यस्सुरभि
 त्यर्थः स्रोतश्शब्देनैव द्विषवाचिना तद्विशेषोद्यु रं लक्ष्यते स्रोतां बुवेगं द्विषयोरिति वि
 श्वप्रकाशः स्रोतो रंध्रेषु नासाकुहरेषु ध्वनितं शब्दः तेन सुभगं यथा तथा दंतिभिर्गजैः वी
 यमानः वसुधागंधलोभादाधाय मारुद्व्यर्थः जनेन मां घमुच्यते कानने युवनेषु उदुंबर
 राणां जंतुफलानां उदुंबरं जंतुफलं यज्ञांगो हेमदुग्धकरत्वमरः परिरामयिता परियाकयता
 मितं ह्रस्व इति प्रास्यः शीतः शीतवातो वायुः देव सर्वदेवशब्दपूर्वगिरिं देवगिरि मित्यर्थः ४७
 जिगमिष्यो हवगंतुमिच्छेः गमेस्स नंता दुस्त्रत्यपः तेन वजीचैः शनैः प्रास्याति त्वां विजयिष्यती
 त्यर्थः संबंधमात्रो विवक्षायां षष्ठी देव सर्वगिरि मित्यत्र देवशब्दपूर्वत्वगिरिशब्दस्येव न तु सं
 जिनस्यार्थस्येति संज्ञायाः संज्ञित्वाभावाद्वाच्यवचनं दोषमाहुरलंकारिकाः तदुक्तमेका
 वल्पो यद्वाच्यवचनमवाच्यवचनं हि तदिति समाधानं तु देवशब्दविशेषितेन गिरिशब्देन

शब्दपरेणार्थो मेवोपगमनयोग्यो देवगिरिर्लक्ष्यत इति कथंचित्संवाद्यं ४६ तत्र
स्केदं नियतवसतिं पुष्यमेधी कृतात्मा पुष्या सारे स्तययतु भवान् न्यो मगंगा जलादे
रसाहेतोर्नवशशिभ्रता वासवीनां च मन्नामत्यादिष्वं हुतवहमुखे संभृतं तद्विज्ञेजः ४७
नत्रेति नत्र देवगिरेः नियतो निश्चितो वसति स्थितिर्न स्पत नित्यसन्निहितमित्यर्थः
पुरा किल तारका घसुरविजयसंतुष्टसुरप्रार्थना वशाद्गुगवान् भवानी नंदनः स्केदं नि
त्यमहस्रहशिवाभ्यां निवसामीत्युक्ता तत्र वसतीति प्रसिद्धिः स्केदं कुमारं पुष्यमेधी
कृतात्मा कामरूपत्वात्वाव्यवर्तुकमेधी नृतविग्रहस्स न्यो मगंगा जलाधुराकाशगंगो
दकाध्रैः पुष्या सारे पुष्यसंवाजे दीरा संवाजजा सार इत्यमरः भवान् स्वयमेव स्तययतु
जमिषिंचतु स्वयं कजायाः उजमत्वादिति भावः तथा च शंभुरहस्ये स्वयं वज्रं निवेष्ट
वं उजमसो दरात्मजैः मध्यमाया जनेदूषैरधमाय जनाक्रियेति स्केदस्य द्रव्यत्वसम
र्थनायाचो नरेव स्यति रक्षेति तत्तसः भगवान् संदर इत्यर्थः विद्येयप्राधान्यान्नेपु
सकनिर्देशः वासवस्येमा वासव्यः तस्येदमित्यतितांसां वासवीनां च मन्नां र
क्षेवहेतुः तस्य दक्षाहेतोः रक्षया करणेन रक्षार्थमित्यर्थव्यक्तीनुप्रयोग इति व्यक्ती नव
शशिभ्रता चंद्रशेखरेण वहनीति वहः पचां घर्षं हुतस्य वहो हुतवहः बहिः तस्य मुखे सं

भूतं निश्चितं आदित्यमतिज्ञानमत्यादित्यं अत्यादयः कांताद्यर्थे द्वितीयेति समासः जे
 जोहि सा सा दुग्धवतो हरस्ये वेदं सत्यं नरमित्यर्थः जनः पञ्चममित्यर्थः पुरवग्रहणं भु
 ध्रत्वस्य चार्थं ननु नं प्रभुरहस्ये गवां पश्चादि जस्यो ध्रियोगिनां हत्वे वेवचः परं भुवि
 नरविद्या न्मुखस्त्री बहिवाजिनामिति ४७ ज्योतिर्लेखा वल्लयिगालितं यस्य वहं भवा
 नी १३ प्रेम्णा कुवलयदलप्रापिकर्ण करोति धोता वागं हरशशि रूचाया वक्त्रे स्तंभक
 रं पश्चादद्रिग्रहणं गुरुभिर्गर्जितैर्नर्नयेयाः ४८ ज्योतिरिति ज्योतियोते जसो लेखा
 राजवत्सासां वल्लये मंदलमस्यास्तीति तद्योक्तं गालितं अयं नर्नलो ल्यास्त्वयं चिन्त
 मित्याशयः यस्य मय रस्य वहं पिंघं पिंघं वरं न पुंस क इत्यमरः भवानी गौरी पुत्रप्रेम्णा
 १३ स्नेहेन कुवलयस्येदी वरस्य दले पत्रं न प्राप्नोतीति तत्प्रापितद्योगि मया भवति त
 या कर्ण करोति दले न सहधारवतीत्यर्थः यद्वा दलप्रापिदलभाजि रत्ना हे कर्णे क्विं
 नात्सममो दले परिहृत्य न तस्या ने वहं धत इत्यर्थः नायस्तु कुवलयदलदेयीति वा
 ठे चो निदा अपसरं रं वेत्ता हरशशिरूचा शिवशिरश्चंद्रिकया धोता वागं स्व
 नोपिशो कृपादनिधवलितनेत्रां न ज्यो गौने त्रयोदं ना विव्यमरः वा वक्त्रस्यापत्वं वा

वकिः जतइतिइ प्रत्ययः तस्य कुमारस्वामिनः तं पूर्वोक्तं मयूरं यश्चात्पुण्याभिषेच
नानंतरं प्रद्रेः देवगिरेः कर्तुं ग्रहणेन गृहसंक्रमणेन गुरुभिः प्रतिध्यानमहद्विरित्यर्थः ग
र्जितेन तं वेद्याः नृत्वं कारवमाद्रुगिकभावेन भगवंतमुपास्येत्यर्थः ४८ आराधनेन श
रव्याभाभवं देवमुल्लेखितात्मोसिद्धं हर्जं लक्षणभवादीणि निर्मुक्तमार्गं व्यालं वेद्याः
सुरमित्तनयात्वं भजोमानयिष्यन्स्रोतोमूर्त्वीभुविपरिरुतां रंति देवस्य कीर्ति ४९
आराधयेति एनं पूर्वोक्तं शराः वारान्तराणि शरो वारो वारान्तरा इति शब्दादी वे तेषां
वनं शरवणं प्रनिरत शरेत्यादिना एतत्वं न भवो जन्म यस्य तं शरव्याभाभवं देवस्त्वं दे
शरजन्मव्यग्नन इत्यमरः अथ ज्योतिर्वह्नी हि विधिकरणे जन्मघुनरपद इति वामन
अगतिकत्वादाभ्रयणीय इत्याह आराध्य उपास्य वीरिभिर्वीर्यावद्विः वीर्यादित्वा
दिनिः सिद्धं ह्येसिद्धमिषुने भगवंतमुपवीर्ययितुमागतेरिति भावः जलं लक्षणभवा
नं जलं सेकस्ववीर्या कृणुन प्रतिबंधकत्वात् न मुक्तमार्गस्स न उल्लंघिता ध्या अनिक्तो
तमार्गः किंपेतमप्यध्याने गत्वेत्यर्थः सुरमित्तनया नो गवां आत्मेन संज्ञेयनेन मंत्र
व्यकथनेन जायत इति तयोक्तो भुवि भू लोके स्रोतोमूर्त्वी प्रवाहस्त्वेव परिरुतां रप
विशेषमायनो रंति देवस्य दशपुरवतेः राज्ञः कीर्तिं चर्मण्यत्वाख्यां न दामित्यर्थः मा

नपिष्यन् बहुमतां करिष्यन् व्यालं वेभा व्यानम्यावतरेत्यर्थः पुरा किल राज्ञो रंति दे
वस्य रवाले वेद्ये कत्र संस्कृतात्परनिष्पदाश्चर्मराशेः काचन नदी सस्यंद साचर्म
रवती त्वाख्यायते ४२ त्वव्यादानुं जलमवनने शादिः एगो वरु चोरेन स्यासिंधो
एषु मपि ननु दूरभावात्प्रवाहं प्रोक्षिष्यते गगनगतयो दूरमावर्ज्य दृष्टीरेकं मुक्ताग
रामिव कुवस्य लमधे इंदनीले ५० त्वयीति शादिः एगः कक्ष्यास्य चरु चोरेन त्स
वरु नीले इत्यर्थः त्वयि जलमादानुं ग्रहीतुमवनने नप्रेसती एषु अधिकमपि दू
रभावाद् दूरत्वा ननु सस्मृतया प्रतीयमानेन तस्यासिंधोः नद्याश्चर्मरावत्प्रवा
हं गगने गतिर्वेद्योने गगनगतयः सिध्यगंधर्वीदयः अयमपि कर्ववज्जन्माद्युतरप
देयुद्रव्यः नूनं सत्पदं दृष्टी ईक्षणा निःप्रावर्ज्य जनाम्य एकं एकवर्षिकं स्थूलो महा
जमधो मध्यमणिभूतः इंदनीलो यस्य तं भुवो देव्याः मुक्तागुणं मुक्ताहारमिव
प्रोक्षिष्यते दृश्यंति अत्र नीले मेधसंगतस्य प्रवाहस्य भूकंडगतमुक्तागुणं त्वेनोत्प
न्नरागदुत्प्रेक्षैवेयमिव शब्देनेव्यज्येते निरुत्तरकारस्तुतत्र तत्र भूस्तोपमायमिव श
ब्ददर्शनादत्रायुपमेवेति वश्राम ५० नामुतीर्य व्रजपरिचितश्रूलताविभ्रमाणां
परमोक्षेयाहविविलसत्सुखाशारप्रभाणां कुंदक्षेयागुगमधुकरश्रीमुवामात्म

विंवंपात्रीकुर्वन्दशपुरवधनेत्रकोस्सहजानां ५१ तामिति तांचर्मण्वतींतितीर्थश्रुवोत्त
नाइवभूलताः प्रवमितसमासः तासांविभ्रमाः विलासाः नेपरि चिताः कूपाः वेपुतेषां व
स्मागिनेत्रलोमानिवस्सस्त्रादिस्सहजोशेकिंजल्केनेत्रलोमजीति प्रास्त्रतः नेषामुत्पेपा
दुन्तमनाधेताः कक्कराश्रमाश्रोराकश्रकश्रगशराः नीलशवलाः वरेणचरीनेति समा
सः कक्कराकसितशरा इति यादवः ततः शारशब्दादेव सिध्देकायेपुनः कक्कापदोपा
दानं काक्काप्राधान्यं चरकत्वं तु न विवक्षितं उपमानानुसारान्न तस्वस्वाभाविकस्य स्त्री
नेत्रेषु सामुद्रिकाचिरोधादिलरस्याप्रसंगान्न कुचित्सद्भावकचनं रूपं न विद्यया उपगिरि
लसत्पः कक्काशराः प्रभाः वेषां नेषां कुंदानि माध्यकुसुमानि माध्यकुंदमित्यमरः नेषां
क्षेपः बावलंतस्यानुगाः प्रनुसारिणो वेमधुकराः नेषां प्रियं मुखं प्रतिनिधित्वं योक्ता
नासिप्यमाराकुंदानुविद्धमधुकरकल्पानामित्यर्थः दशपुरंति देवपुरं तत्र वध्यः स्त्रि
यः वध्यजायास्तु वास्त्रीचेत्यमरः तासां नेत्रकोन्सहजानां नेत्रामिलाधारानां नमिला
षहृदीनामित्यर्थः आत्मविंवस्वमूर्तिपात्रीकुर्वन् विषयीकुर्वन् त्रजगच्छ ५१ तस्मा
वर्तते जनवदमध्यावयागाहमानः क्षेत्रं सत्रप्रधनपिभुनंकोरवंतद्रवेत्रेयाः राजन्या

नोपि तत्र शरशतेयं त्रिगंती वधन्वा धारयाने स्वमिव कमलान्यभ्युवर्षन्मुखानि ५२ प्रज्ञाव
 तमिति सरस्वती दृष्टव्योर्देवनद्योर्देवतं न देवनिर्मितं देशं प्रज्ञावर्तप्रवक्ष्यति ज्ञाने
 नरे प्रज्ञावर्तनाम जनपदं देशं दृष्टव्यं यथा त्रिगंती वधन्वा धारयाने स्वमिव कमलान्यभ्युवर्षन्मुखानि ५२
 रक्षेत्तत्राश्रमादीनि परिहृत्या न्यतो ब्रजे दिनिवचनात् तत्र प्रथमं विष्णुने अद्यापि शिरः कपा
 लादिमलपाकुर्यात् इव धृष्टव्यं कमित्यर्थः पुद्गमाद्यो धनं जन्मप्रथमं प्रविदारणमि
 त्यमरः तत्र प्रसिद्धं कौरवं कुरुसंबन्धि क्षेत्रं भजेथाः कुरुक्षेत्रं ब्रजेथाः कुरुक्षेत्रं ब्रजेत्प
 र्थः यत्र कुरुक्षेत्रे गंती वधन्वा धारयाने स्वमिव कमलान्यभ्युवर्षन्मुखानि ५२ प्रज्ञाव
 यावत्प्रलयः प्रजुनस्य तु गंती वधन्वा धारयाने स्वमिव कमलान्यभ्युवर्षन्मुखानि ५२ प्रज्ञाव
 सः गंती वधन्वा प्रजुनः वासेत्यामिति न ५३ देशः शिरशरणांती ध्यावानोशतेः राज
 न्यानां रक्षां मुखानि धारयानेः ५४ कधारणं धारयानेः कमलानित्वमिव प्रभ्यवर्षन्मुखानि ५२
 मिमुखं दृष्टवान् शरवर्षणशिरसि चिच्छेदेत्यर्थः ५२ हित्वा हलामभिमतं रसां रेवती लो
 चनोक्तो बंधुप्रीत्या समरविमुखः लो गलीयासि यवे कल्बोनासामभिगममवा सोम्यसा
 रस्वती नाम तत्र शुद्धस्त्वमसि भविता वर्गमात्रेण कक्षः ५३ हित्वेति बंधुप्रीत्या मित्रत्वे
 हेन ननु भवेन समरविमुखः शुद्धनिस्सहः लो गलमस्यासीति लो गली हलधरः अभि

मन्तरसांजभोद्यास्वादांतपारेवस्याः स्वप्रियायाः लोचनेएव प्रकं प्रतिविंबितत्वचि
रूपस्यास्तांहालां सुरां सुराहरिप्रियाहालेत्वमरः प्रविप्रयुक्तं देशभाषाषदं इत्यत्रस्तत्र
हलेतिदेशभाषाषदमपि अतीवरविप्रयोगात्साध्वेति अराजहारवामनः हित्वात्यक्ता
उत्प्रजामपीतिभावः सास्सारस्वतीरगुः सिधेवेसेवितवानहेसौम्यसुभगत्वंनासां स
रस्वत्यानघादमास्सारस्वत्यः नासांसारस्वतीनां प्रपामभिगमंसेवोकत्वांप्रतः प्र
तरत्मानिशुद्धोनिर्मलः निर्दोषोभवितारण्युत्तरचावितितरचः प्रपिसद्यएवपवित्रीभ
नोभविष्यतीत्यर्थः वर्तमानस्यामीप्येवर्तमानवत्प्रत्ययः वर्तमानेवावर्तनेवकस्या
श्यामः ननुवापेनेत्यर्थः प्रतः शृणुहिरेवसेवाद्यानवाद्यवहिशुद्धोपिस्तवधमा
यस्मिन्तार्थेसारस्वतजलसेवीतत्रभवानवल्लभइएवअत्रनिदर्शनं प्रतोभवतापिभ
गवतीस्वरस्वतीसेविवितत्यर्थः ५३ तस्मादुच्छेदनुकनखलंशैलरजावतीरंगिज
होः कन्यासगरतनयस्वर्गलोचानपंक्तिं जौरीवक्रभ्रुकुठिरचनांयाविहस्येवकेनैः श
भोः केशप्रहरणमकरेदिदुल्लग्नोर्मिहस्ता ५४ तस्मादिति तस्मान्भ्रुकुटद्वैत्रैर्कनख
लस्याङ्गैः समापेअनुवल्लभप्रनुधत्तमवेत्यव्ययीभावः जहोर्लीमराज्ञः कन्यांजा
ह्वीगंगामितिधावन्नगछः गछविध्यर्थव्यङ्ग्याजह्वीगैर्वाः यावत्क्रमुत्वेभुक्

हिरचनासापत्यदोषादुभंगकरोतां केनेर्विवस्येवहसिस्त्रेवधावव्यासेनानां हास
 त्वेनोत्प्रेक्षसंदोषिरो मौरिगवभ्रतेलग्नास्पताः पुर्मयोवीचयएवहस्तायस्या
 स्मातयोनासातिशोभोके शग्रहणं प्रकरोत्यपाकाचित्प्राधानायािकासवलीमस
 हमानामनाइत्यस्ववाधुभ्वंप्रकठयतीभतीरसहशिरोरत्नेकेशोव्याकथ्यतिनदुदितिभा
 वइत्येचपुशाकिलभगीरपप्राथयाभगवतो गगननटादोपतंतांगंगंगाधरोजेठा
 जठनग्राहेतिकथामुपजीव्योक्तं ५४ तस्याः पातुं सुरगजइवव्योमिपश्चादर्थलंवी
 त्वंचेदुस्यरिक्कविशदतर्कवेस्तिर्वगंभः संसर्वत्यासपरिभवतः स्तोतसिछापया
 सोस्यादस्यानोपगतवमुनासंगनेनाभिरामा ५५ तस्याः शनि सुरगजइविकश्चि
 रुजइवव्योमिप्राकाशोपश्चादर्थवाप्तिमार्धमित्यर्थः एषोदरत्वात्साधुः तेनलं
 वितइतिपश्चादर्थलं वितइतिपश्चादर्थलं वस्यनवपश्चादर्थभागेनव्योमिस्त्रित्वात्कर्
 धंनजलोमुखइत्यर्थः केचित्कर्णधलुंवीतिवठेतिप्रष्टुस्यठंकविशदनिर्दोषस्य
 ठिकावदानंतस्याः गंगायाः प्रभः तिर्धस्त्रिभूतीनेयथानथापातुंत्वंनकवेः विद्यो
 रवश्चेतसवदिस्त्रोतसिप्रवाहेसंसर्वत्यासंक्रामंत्याभवतः छापयायाप्रतिविं

वेन प्रसौगंगः प्राच्याने प्रयागादप्यत्रुपगतः प्रातो यमुनासंगमो यथा सातथा
भूतेव प्रभिरमास्यात् ५५ आसीनानां सुरभित्तिलेनाभिगंधे मृगारणं नस्या
एव प्रभवमचले प्राय्यगौरं नुवारे वक्ष्यस्य ध्वंश्रमविनयने तस्य मृगे निघराः शो
भां शुभ्रत्रिनयनं वयोत्खातवकोपमेयान् ५६ आसीनानां मित्रि आसीनानां मुप
विष्टानां मृगारणं कस्तूरि मृगारणं जम्बया गंधं नुवयनेः नाभिगंधेः कस्तूरी गं
धेनेषां न दुदुवत्वात् अतएव मृगनाभि संज्ञा च मृगनाभि मृगमदः कस्तूरी त्वमरः
जम्बवानां भयः कस्तूर्यः नाभिः प्रथाने कस्तूरी मदे च क्वचिदरित इति विश्वः तासां
गंधे सुरभिः सुरभी कृताः शिलायस्य नंतस्याः गंगा व्या एव प्रभवत् तस्मादिनि
प्रभवकारणं नुवारे हि मेः गौरं सितं प्रवदानं सितं गौर इत्यमरः जेवं न पर्वतं प्रा
य्य विनीयते नेनेति विनिघनं करणे लुठ अथ श्रमस्य मार्गो यासस्य विनयने प्र
यनोदके तस्य हि माद्रे मृगे शिखरे निघराः उपविष्टा स्मरभुश्रो धवलो यस्त्रि
नयनस्य अं वक्षस्य वयो वयमः सुकते वयमेव इत्यमरः तेनोत्खातेन प्रवदति
तेन वंकेन सह उपमेयां उपमा हुमं ह शोभां वक्ष्यसि वोठासि वहने लंठं त्रिनयने त्वम
सर्ववदात्संज्ञाया मयि तिरास्वेन भवति सुश्रुदिषु चेति निषेधात् तस्योः प्रभवमिष्या

दिनाहिमाद्रौ वैवाहिकग्रहविहारो ध्वज्यने ५६ न चेद्वा यौ सरति सरत्नस्कंधसंधदृज
 न्मावाधेनो लोका सपित्तचमरीवालभारो देवाग्निः ॥ ग्रहस्येन शमयितुमलंवारिधार
 सहस्रेण पन्नातिप्रशमनफलास्संपदो ह्युत्तमानां ५७ तमिति वा यो वनवाते सरति वा
 तिसति सरत्ना नो देवदाशविशेषाणां स्कंधाः प्रदेशविशेषाः ॥ प्रस्त्री प्रकांडस्कंधस्या
 न्मलाग्राखावधेस्तरेरित्यमरः तेषां संधटेन संधयेण जन्मयस्य तथोक्तः जन्मो
 नरपदत्वाद्धधिकरणा वहिः प्रोहिः साधुस्त्रिपुक्तं उल्काभिः स्फुलिंगैः क्षपितानि दग्धाः
 चमरीणां चालभारः केशसमूहा येन सौ पदवत्त्वाग्निः दवे वने वान्निर्वा वने च वनवा
 हो च दवो दाव इवे व्यतश्मि शाश्वतः तं हि माद्रिवाधेत चेत्तथोक्तं ये घटिरेनं देवाग्निं वा
 रिधारणां सहस्रेः ॥ प्रलम्बत्वर्थः शमयितुमर्हसिपुक्तं चेत्तरित्वाह तथा हि उत्तमानो
 महतां संपदः समृद्धयः ॥ आपन्नानामार्तनां जार्तिदुरत्वे तस्याः प्रशमनेव प्रयान्ति
 वारणमेव कुले प्रयोजनं यासां नास्ति चोक्ता हि ॥ अतो हि माचलस्य दवानलस्य वा
 शमयिष्यत इति भावः ५७ ये सारं भोत्तनरभसाः स्वांगभंगाय पस्मिन् मुक्ता
 ध्वानं सपदिशालभालं घवेयुर्भवंतं नानकुर्वीथास्तु मुक्तकरकादृष्टिवातावकीर्ण
 नो वा नस्युः परिभवपदे निष्कलारंभयताः ५८ वदति तास्मिन् हिमाद्रौ सारंभः कोपः

संरंभः अनेकोपनिशब्दार्थवेवैश्वर्यमाः प्रव्यापदसृगविशेषाः प्रारंभः प्रशान्तमेवा
व्यापदेप्रोक्तमगंतरइतिविश्वः मुक्तः प्रव्याशरभोत्पन्ननमार्गेयेननेभुवंतंसप
दिस्वांगभंगायलेद्ययेयुः उत्पन्नेयुः संभवनायांलिङ् भवतोदरवतित्वात्स्वांगभंग
तिरिक्तं कलेना स्तितं घनस्येत्त्वर्थः जानशरभोत्पन्नमुत्तास्यंकुलाः करकाः
वर्धयलाः नास्वोवर्धः नस्यापातेन प्रवकीर्णनवर्द्धितान्कुर्वेथाः कुरुष्ववि
ध्वर्थलिङ् सुद्रोष्यध्विस्तिपन्नविवक्षस्यद्यएवप्रतिज्ञेपइतिभावः नप्राहि जा
रंभ्येतरइतिव्यारंभाः कर्मातीनेषुपत्तः उद्योगः सनिष्कलोयेषोतेनयोक्तः वि
धयकर्मवमादत्वर्थः केवापरिभवपदंतिरस्कारस्यानेन न्युः नभवेयुः स्मुरेवेत्य
र्थः यदत्रघनोपलक्षकरइतिपादवचनात्करकशब्दस्यनियतगुलिंगताभिप्रा
येण करकाणामावृष्टिरितिकेषांचिद्व्याख्याने नदमेनानुमन्यतेवर्धयलक्षकर
केत्यमरव्याख्यानेहीरस्यामिनाकमंडलोचकरकइतिनानार्थेपुंस्यपिवक्ष्यमीति
वदताउभयलिङ्गताप्रकाशनाद्यादवस्यनुगुलिंगताविधानेनासर्वननुस्त्रिं
गतानिघेधइतिनतद्विरोधोपिकरकसूकरंजेस्यादाक्रोशोचकमंडलोवास्तेभे
देकरेचापिकरकाचघनोपलइतिविश्वः उवाचितवालिप्रचितगुजंवालिः कजा

पितृरेविदैत्यभेदेकरेपिचेतिथादवः अर्थश्चासाविंदुश्चेत्यर्थः अर्थः खंडेसमे
 शोधं इति विश्वः समौ लौप्यतस्य अर्थः दुमो वैरीश्वरस्य चरणान्यासं वादन्या
 सेवाद्व्यासं प्रकाशवचनेन भयातिगता व्यक्तैवेति न कुत्रापि विरोधवार्ता अतः
 एव ह्रस्वः वर्धोपलेन कर्काकरकोपि च दृश्यत इति ५८ तत्र व्यक्तं दृष्टिचरणान्यासम
 ध्वं दुमो लेन शब्दात्सिद्धे रूपचिन्तयति नमः प्रतीयाः यस्मिन् दृष्टे करणावि
 गमाद्ध्वमुद्रतवावाः कल्पिष्यंते स्पिरगणापदप्राप्तये अदधानाः ५८ तत्रेति
 तत्र हि माहोदयदिकन्यांचिच्छिलायां व्यक्तं प्रकटं शब्दतत्सर्वदासिद्धेयो गिभिः सि
 धिर्निव्यति योगयोरिति विश्वः भक्तिः पूजयेच्च नुरागः तयानमो भक्तिनमः परीयाः
 प्रदक्षिणी कुरुपरीरुकी दिग्गधातो लिङ् यस्मिन् वादन्यासे दृष्टे सति उद्धृतवा
 वाः निरस्तकल्मषास्संनः पुरायाः अध्याविश्वासा आस्तिक्यबुधिरिति यावत्
 न हंतः अदधानाः अदंतको रूपसर्गवत् हृत्तिर्वक्तव्येत्पुपसर्गवत्समासः कर
 णविगमान् ददेहत्वागाद्ध्वं परदेहत्वागानेन रमित्यर्थः करणं साधकतमस्यैव
 गात्रे द्विवेद्यधीत्यमरः स्मिरंशाखतं यद्गणानां प्रमथगणानां यदस्यानेगणाः

प्रमथसंख्योर्ध्वा इति वैजयंतीनस्य प्राप्तये कल्पिष्यते प्राप्तुशक्यं तीत्यर्थः कुपेः प
थीः प्रवचनस्य लभ्यत्वात् नद्योनेन मस्वस्तीत्यादिना चेनुर्ध्या अलमिति पथीद्वयर्थ
ग्रहणमिति भाष्यकारः अव्यक्तं व्यजयामा सशिवश्रीचरणद्वयं हिमाद्रेशं भवा
नासिधुवे सन्तकर्मणा दृष्ट्वा श्रीचरणं सम्यक्साधकस्मिन् रवे ननु इच्छाधानश
रीरो हि विचरेच्च जगत्त्रयमिति शंभुरहस्ये ५८ शब्दायंते मधुरमनिलैः कीचकाः प
र्वमाराणां संसृताभिस्त्रिपुरविजयो जीयते किन्नरीभिः निहादस्ते मुरज इव चेत्कं
दरे बुध्निस्यात्संगीता येन नुवभुवते स्तत्र भावी समग्रः ६० शब्दायंते इति हेमच
प्रनिलैर्चीयुभिः पर्वमाराणां ध्मायमाराः कीचकाः वेरावः कीचकास्ते सूर्यस्वनं
त्यनिःलोध्यता इत्यमरः मधुरं श्रुति सुखं यथा तथा शब्दायंते शब्दकुर्वन्ति स्वसंती
त्यर्थः शब्दवैरकलहाभ्रकरावामेघेभ्यः करण इति क्वाजिप्रत्ययः जनेन वं
शवाद्यविशेषसंपत्तिरुक्ता संसृताभिः अकाभिर्वंशवाद्यानुषक्त्याभिर्वंशकाभिरि
ति पाठे रक्तकंठीभिरित्यर्थः किन्नरीभिः किन्नरस्त्रीभिः त्रयाराणां पुराणां समाहा
रस्त्रिपुरे तद्विनाशार्थत्वादिना समाहारसमासः वात्रादित्वा न्नपुंसकत्वं तस्या विज

योगीयनेकंदरेषुदरीषुदरीतुकंदरोवास्त्रीत्यमरः नेतवनिर्हीदः पुरजेवाद्यभेदे
 ध्वनिरिवमुज्जध्वनिरिवेत्यर्थः स्यात्तु न हि तत्र चरणा समीपे पशुपतेः नित्यस
 निहितस्य शिवस्य न त्वनिति शेषः संगीतं तौ र्यत्रिकं संगीतं सम्यगांगीतेन्यायादे
 भेप्रसिद्धके त्सीरागात्रितयेति शब्दास्तीवेन देवार्थः संगीतवस्तुप्रर्धोदवेयध
 यदेवस्तु प्रयोजननिवातिव्यत्यनरः समग्रः संस्कारो भावी ननु भविष्यत्तरव
 नुभविष्यति गम्यादयदातिभविष्यदर्थे शिवः ६० प्रालेयाद्रेरुपमठमति क्रम्य
 नांस्तान् विशेषान् हंसद्वारं भृगुवति यशो वर्ज्यं क्रौंचरंध्रं तेनो दीचीदिशम
 नुसरेस्ति र्यगायामशोभी श्यामः पादो वालिनि यमना भुघनस्येवाविष्करोः
 ६१ प्रालेयेति प्रालेयाद्रेः हिजाद्रेः उपतठं न उपसमीपे प्रव्यवं विभक्ताया
 दिना समीपार्थव्ययीभावः नांस्तान् वीक्ष्योद्दिशतिः विशेषान् द्रष्टव्यार्थान्
 विशेषोपपत्तेर्द्रव्येद्रव्यो नमवस्तुनीति शब्दास्तीवेऽप्रति क्रम्यदर्शदशमति
 क्रम्येत्यर्थः हंसानोद्धारं मानसप्रस्थापिनः हंसाः क्रौंचरंध्रेण संचरन्तीत्या
 गमः भृगुपतेर्जीमदग्न्यस्य यशो वर्ज्यं यशः प्रवृत्तिकारणमित्यर्थः यक्रौंच

स्यादेः रंध्रं क्रौंचं रंध्रमस्ति तेन क्रौंचविलेन बलेर्देत्वस्य नियमने शि तरोऽप्रभुघ्न
स्य प्रवृत्तस्य विष्णोः कीपकस्य भगवतस्त्रिविक्रमस्य प्रणामः कथ्या वर्तः पादपि
वतिर्गगनामेव विलुप्रवेशं चैति रश्रीनदैर्धरं शोभत इति तथोक्तं स्स न्नाष्टीत्ये
रिगनिः उदीचीं उत्तरां दिशं प्रनुसरः गच्छेः पुरा किं लभगवता धूर्जटेर्धनु रव नि
षदेऽप्रधीयता भगुने दनेन स्वै दस्य धूर्वा क्रौंचशिखा रिरामलिनि शितविशि
खमुखेन हे लया मृत्पिंडं भेदं मित्वा क्रौंचं भेदा देवस्य स मुखं भते कस्मिंश्चि
द्यशः क्षारवा रीद्यो निखिलमपि जलज्जालमा क्षालितमिति कलाश्रयते ६९
गत्वा चोर्ध्वं दशमुखं भुजौ द्युसितप्रस्य संधेः कलासल्या त्रिदश विनिता द
रास्या निधि स्याः शृंगो द्युयेः कुमुदविशदो यो विनत्वा स्थितः खंरा शी भूतः
प्रतिदिनमि वं प्रवश स्यादृहा सः ६२ गत्वेति क्रौंचविले निर्जमानेन रं उर्ध्वं च ग
त्वा दशमुखस्य वरास्य भुजै रद्युसिता चिश्लेखिताः प्रस्यानां सानुनां संधयो
यस्य तस्य एतेन नयनको नु कसे धान उक्तः त्रिदशपरिमारां ये यामिति त्रिदशः
संख्यया व्ययेत्यादिना बहुवीहिः बहु श्री हो संख्यया इत्यादिना समासां नृजिति

क्षारस्वामीत्रिदशनां सुराणां वनिताः स्त्रियः नासां दर्परास्यदर्शभूतस्य
 स्फाटिकत्वाद्वा विंवग्राहिकत्वेनेदमुक्तं केलासस्य केलासपर्वतस्य प्रतिवि
 स्याः यकेलासः कुमुदवद्विशदेर्निमलैः भंगारो मुख्यावेतन्नतिभिः खमाका
 शं विनत्यव्याप्रतिदिनेदिने राशीभूतः अंबकस्य त्रिलोचनस्य आठहा
 सोतिहासस्वस्थितः प्रकाशति शयाक्षोमाचिनिपादयः धावत्नाध्यापत्वे
 नोत्प्रेक्षणां हासादीनां तु धावत्वं कचिसमयसिद्धं ६२ उत्पश्यामित्वयित
 टगतेस्निग्धमिन्नां जनाभेसद्यः कनकद्विरददशनछेदगौरस्य तस्य शोभाम
 द्रेस्तिमितनयनप्रेक्षणीयो भवित्रीमंसन्यस्ते सति हलभूतो मेचके वाससी
 व ६३ उत्पश्यामीति स्निग्धं मरुणं भिन्नेमर्दिनं यदेजने कज्जले तस्याभे
 वाभायस्य तस्मिन् त्वयितटगते सानुगते सति सद्यः कनस्य छिन्नस्य दि
 रदरदनस्य गजदेनस्य छेदवद्वंगवत्तगौरस्य मुत्रस्य तस्य केलासस्य मेचके
 श्यामलेकाले श्यामले च काट्पमरः वाससि वस्त्रे प्रसन्नस्ते भुजस्या
 पिते सति हलभूतो वलभद्रस्ये वासि मिताभ्यां निश्चलाभ्यां नयनाभ्यां प्रेक्ष

लीयांदरीनीयांशोभांभविश्रींभाविनीमुखश्यामिशोभाभविष्यतीतिनर्कयामीत्यर्थः
श्रीतीपरीपमालंकारः ६३ हित्वातास्मिन्भुजगवल्लवंशंभुनादतहस्ताश्रीडाशोले
यदिचिविचरेत्यादचारैश्चगौरीभगाभक्त्याविरचितवयुक्तमितांतर्जलौघस्योपानत्व
कुरुमशिकदारोहरायाप्रयीथी ६४ हित्वेतितास्मिन्श्रीडाशोलेकैलासेकैलासः
कनकादिश्रमंदरोगंधमादनःश्रीडाच्यवर्तताशंभोचकारोपिष्यरोचयन्नितिशंभु
रहस्योशंभुनाशिवेनभुजगएववल्लवंकंकरांहित्वागोपीभीरुत्वात्त्यक्तौदतहस्ता
कभावल्लवास्तौगौरीयादचारैश्चरणागमनेनविचरेचस्तथाभूतस्सन्भंगीनोप
कीर्णोभक्तारचनयाविरचितवयुःकुर्वीतशरीरस्सन्मरणंनोतठितस्वारोहराया
सोपानत्वंकुरुसोपानभावंभजेत्यर्थः ६४ तत्रावश्यंवल्लवकुलिशोद्युटनोद्गीर्णो
यनेष्यंतिलौसुरयुवतयोयंत्रधारणरुत्वंताभ्योमोक्षस्तवयदिसखेधर्मलब्धस्य
नस्याश्रीडालोलाःश्रवणवरुवेर्गर्जितैस्त्रासयेस्ताः ६५ तत्रेति तत्रकैलासेप्रव
श्येसुरयुवतयोदेवांगनाःवल्लवकुलिशाःनीकंकराकोठयःशतकोठिवाचिनाकुलि
शशब्देनकोठिमात्रंतद्व्यतेनैरहुठिनानिप्रहारास्तैःउद्गीर्णमुत्सृजेतोयंजलेवेनतं

त्वोयंत्रेषु धारः यंत्रधारता सांग्रहत्वं कश्चिन्मधारग्रहत्वं नेष्यंति प्राययिष्यंति हे सभे
 त्वेधर्मनिदाधे लब्धस्य प्राप्स्यधर्मलब्धत्वं चास्य देवभूमिषु सर्वदा सर्वसमाहारान्
 प्राप्यमिकमेघत्वाद्वायुदुक्तमाघाठस्य प्रथमदिवसे मेघे ददर्शति तव ताभ्यो सुरयु
 वनिभ्यो मोक्षो मोचने स्याद्यदि तदा क्रीडा लोलाः क्रीडा सक्ताः प्रमत्ता इत्यर्थः ताः स्म
 रयुवतीः श्रवणं पश्येः कर्क कटिभिः गर्जितैः करणैः छाद्ययोः त्रासं वेष्टाः अत्र हे
 नुभयाभावात्तात्मनेपदेनापि स्रगागमः ६५ हे नो भोजप्रसविसलिलं मानसस्य द
 धानः कुर्वन् कामं श्रमं मुखपटप्रीतिमैरावराण्य दुधुच-कल्पदुमाकिसलयान्य
 भुक्तानि स्ववातेर्जीनाचेष्टेर्जलदलालितैर्निर्विशोस्तनूगैर्दं ६६ हे मेति हे मेघ हे मोभो
 जानोकांचनपद्मानां प्रसाविजनकं जिहृक्षित्यादिना इति प्रत्ययः मानसस्य मान
 सारस्य सरसः सलिलं जलं प्रादधानः पिवन्नि त्वर्थः तथापि रावराण्य इंद्रग
 जस्य कामचारित्वाद्यि वसेवा र्थमिंद्रागमाद्वा प्रागतस्ये त्वर्थः क्षरो मानसजला
 दानकाले मुखपटेन याप्रीतिः तां कुर्वन् तथा कल्पदुमाणां किसलयानि पशुवभ्र
 तानि प्रभुक्तानि सस्मवस्त्राणि प्रभुवं वस्त्रमात्रे स्यात्परिधानो नरीययोः स्तस्म

वस्त्रे मुखपठ इति शब्दार्थं वे स्ववानैः सेद्यवायुभिः धुन्वन्कं यव नरत्पे नानाः बहु
 विधाः चेष्टास्तो यमानादयो येषु नैर्ललितैः क्रीडितैः नाभावभेदे स्त्री न जेतलितं त्रि
 सुसुंदरं अस्त्रियो नुतदारुमे क्रीडिते जानपधुचे नानुदीप्ताविति शब्दार्थं वे तं न गेद्रं कै
 लासकामाद्यप्येधं निर्विशोः उपभुंक्ष्य निर्विशो भ्रान्तिभोगयोरित्यमरः यद्येधुविहा
 रो मित्रगृहेषु मेभ्याः कलेसह मित्रं कैलासाः मेघपर्वतयो रज्जसूर्ययोरब्धिचंद्रयो
 र्प्रियाविजीमूतयोर्नृदिरम्ययोः मित्रता स्वयमिति दर्शनान् ६६ तस्योत्संगे प्रणयि
 न इव स्त्रस्तगंगा दुकूलो न त्वेदृष्टानु नरलको ज्ञास्यसे कामचारिन् यावत्कालेव
 हति सलिलोद्गममुच्चैर्विमानैर्मृत्ताजालग्रथितमलकं कामिनीचोभ्रवदे ६७ न
 स्येति प्रणयिनः प्रियग्नमस्येव तस्य कैलासस्य उत्संगे उर्ध्वभागे पुरोच उत्संगे
 मुक्तसंयोजेवाक्षेभ्यश्च न लेपि चेति हलायुधः स्त्रस्तगंगारिकूलं मुभ्रवस्त्रमिव गे
 गा दुकूलमिषु वामित समासः दुकूलस्तद्भावस्त्रे स्यादुत्तरीये सिनो भुक् इति शब्दा
 र्थं चे कामिन् यानुगंगे वदुकूलं यस्यास्तां प्रलकां कुचेरन गरीं दृष्टा कामिना निशेषः

हे कामचारि नूतं १३: त्वं नु नृणां स्य सेना वगमिष्यसीति न किं नृणां स्य स्ये वेत्यर्थः
 कामचारिणस्ते पूर्वमपि बहु कत्वो दर्शनसंभवात् > प्रज्ञानमसंभावितमेवेति निश्च
 यार्थं न ज्ञेयप्रयोगः तदुक्तं स्मृतिनिश्चयसिद्धार्थं युनज्ज्ञेयप्रयोग इति उच्यते विमा
 नाः उन्नतसमभूमिकभवनः विमानास्त्री देवयाने समभूमिकस्य नीति यादवः
 मेघवहनस्यानसूचनार्थमिदं विशेषणं > प्रत्यप्रविमानानिष्कोद्यायाः प्रलका
 योयुष्माकं काले मेघकाल इत्यर्थः कालस्य सर्वमेघसाधारण्यवदपि बहुवचने
 सलिलमुद्रदंतीति सलिलोद्गारं स्रवत्सलिलं ~~विमाना~~ धारमित्यर्थः
 > प्रभवं दं मेघकदंबं कामिनी स्त्री मुक्ताजालैर्मौक्तिकसरैः ग्रथितं प्रत्युत्पन्नं
 मौक्तिके मुक्तेति यादवः > प्रलमिव चूर्णकुंतलानी च जाता वेकवचनं प्रलकाभ्र
 र्णकुंतला इत्यमरः चहति विभर्ति > प्रत्रकेलासस्य > प्रनुकूलनायकत्वं > प्रलकावा
 ज्ञस्वाधीनपतिकानायिकात्वं च ध्वन्यते एकाय नो नुकूलस्यादिति प्रियो वलाति
 नानित्ये स्वाधीनपतिकामने सिलसृग्मात् उदाहरंति च लालयन्ने लकप्रोतान् रथ
 वन १३ मंजरीः एकां च नोदयन् कोना छाया वदन्नुवर्तत इति ६७ ॥ इति श्रीमहोपाध्यायको

रघुः - सर्ग ४

121
2(E)

श्रीमन्महाभारतपिपतये नमः ॥ अथ रघुवश्वतुर्धसर्गतिहकः ॥ प्रारदाशरदो भोजवदनावदनो बुजे ॥ सर्व
दा सर्वदा स्माकं सेनिधिः सेनिधिं क्रिया ॥ १ ॥ सः इति ॥ सरवर्गुरुणा वित्राद तैराज्यं राज्ञः कर्म प्रजापालनात्म
कं पुरोहितादिबाहुज प्रतिपाद्य प्राप्यदितां तेसायंकाले सवित्रा विहितं तेजः प्रतिपद्यतु ताशनाग्निवि
वाधिकं नभोसौरं तेजः सायमग्निं सक्रमे आदिसंज्ञा सोयन आग्निं प्रविशति अग्निं वा आदिसंज्ञा
यं प्रविशति सादिश्रुतिप्रमाणं ॥ १ ॥ दिलेपति ॥ दिलीपानं तरे राज्यं प्रतिष्ठितमवस्थितं तरे रघुविशम्भ
कं एव पुर्वदिलीपकाले राज्ञां हृदये प्रकर्षणधूमो स्पृशतः प्रधूमितो अग्निः सतापाग्निरुत्थितः प्र
ज्वलित इव पूर्वोभ्यधिकः सतापो भूदित्यर्थः राजर्कतर्कस्यापि निर्दिष्टमनस्यागता बुध्या राक्षसानकर्त
कस्य विशेष इत्यर्थः ॥ २ ॥ पुरुहीतध्वज इन्द्रजः सकिलवृक्ष्यं राजभिर्पूज्यत इत्युक्तं भविष्यात्तरपुरा
ण एवं जः कुरुते जात्राभिर्द्रुके तोयुधिष्ठिरः पृजन्तः कामवर्षी स्यात् तस्मिन् राज्ये न शोषयति पुरुहूत
ध्वजस्यैव तस्य रघो नवाभ्युत्थानमभ्युत्थति मभ्युदयं नवाभ्युत्थानदशिन्यः उत्तुर्ध्वं प्रस्थित
उत्तसिताश्च नयनपंक्तयो यासां ता सुप्रजासु संतनोः प्रजाः प्रजास्योत्संतनो जन इत्युभयत्राप्यमरः
ननेदतुः ॥ ३ ॥ सममिति द्विरद्वयद्विरदेशवाग ॥ ४ ॥ तीति द्विरदगामिना कर्तव्यं पमोनेरनजा तावि
तिणिञ्जे तेन रघुणा समं युगपदेव ह्वयं समाक्रांतं अधिष्ठितं किंतु ह्वयं वितुरागतं विभ्रं पितुर्धदिति यत्
प्रत्ययः सिंहसनां ॥ ५ ॥ सिलमं उत्तराष्ट्रं य ॥ ६ ॥ अथ सिंहसना रोहतागने तरे तस्य लक्ष्मी सेनिधानमाह
वायेति ॥ अत्र रघोस्तेजो विशेषेण स्वयं सेनि हितया लक्ष्मा ध्वजं धारयं कृतमिह सुतेन प्रमालक्ष्मी

२०१०४

रिति

लक्ष्मीप प्रालयाप प्राकमलाश्रिते हृदिप्रिया इत्यमरः सा स्वयम दृष्टा किल किलेति संभावनायां सती
 छाया मंडल लक्ष्म्येण कान्तिपुंजा नुमेय न न तु स्व रूपेण दृश्ये न छाया मंडल मिसने नित यज्ञाने दृश्यते
 छाया सूर्यप्रिया कान्तिः प्रतिबिंब मना पद सुभयत्रा व्यमरः तेन पत्रा तपत्रेण पत्रमेवात पत्रे तेन
 करण मूतेन साम्राज्य दीक्षितं साम्राज्ये साम्राज्य कर्मणि मंडलाधिपये दीक्षितं अभिषिक्तं तेने
 जे ॥ ५ ॥ अन्यथा कथमेतादृशी कान्ति संपत्तिः रिति संप्रति सरस्वती सा निध्या मोह परिकल्पितेति सरस्
 वती काले काले सर्वेष्वप्यवसरेषु योग्य कालेषु निष्ठा वीर्ययो रिति वीर्यायां धिर्वचने वेदिषु परिकल्पि
 ता सा निध्या कृतं सेविधाना सा गस्तु संस्तोत्रां हं रघु मया भिरर्वादनपेताभिः धर्मपथ्येन्यायाद
 नपे त इति यत्प्रययः स्तुतिभिः स्तोत्रैः उपसस्ये देवतानुध्या पूजितवती सूर्यः देवता सचना विसु एधि
 वीपति काले कपोलात्मक हा हे सनु संधेय एवेन सति उपादेवे पूज्या संगति करण पथि विवि व
 र्तमाना सा दक्षमने पदे सिध्यति ॥ ६ ॥ मन्त्रि विं सुधरा मनु प्रभृतिभिर्मन्त्रादिभि मात्यैः पूज्ये राजभिः मु
 जाय यपि भुक्ते वे सूर्यः यद्यपि यवधारणे अय्यर्थे यदि चार्थे सा दितिकेशवः तया पितृस्मिन् राशि
 अन्यः पूर्वो यस्य सा अन्य पूर्वान भवतीत्यन्य पूर्व अनन्योप भुक्ते वासी त तत्र यमपथिके चानुर
 तव ती सूर्यः ॥ ७ ॥ अत्र कारण माह सतीति हीयस्मात्कार त सरपुः युक्तं इतया सर्वस्य लोकस्य म
 न आददे जहार कथमिव अतिशीते सो वा न भवतीति नातिशीतोऽसः न उर्य न शब्दस्य सुषुपेति समासः

दक्षिणे दक्षिणदिग्गोत्रे नभस्मान्वापुरि वमलया निलदेवसूर्यः युक्त इत्येवमत्र कामेदक उक्ते जय
तितीक्ष्णे नमदुना परिभूयते दंडेन नरपति तस्या युक्तदेवः प्रसश्यत इति ॥ ८॥ मेदति ॥ तेन रघुना
प्रजागुरोर्दिलीपे विषये सहकारो अति सौरभः श्रुतः आत्मा प्रकृतौ रसात्मा सो सहकारोति सौरभः इ
समरः तस्या काले पुष्पांगे मे पुष्पादय इव ततो विगुणाधिकतया हेतुन मिंदोत्कर्षः कृता अतोत्सु
का कृता गुणो नरश्च उक्तो विषयः पूर्वविस्मयतीति भावः ॥ ९॥ नयेति ॥ नयविधिः नीतिश
स्त्रज्ञे न वेतस्मिन्नराजिविषये नमपिके सूर्यः सधर्मपुष्पादि केचोपदर्शिते तस्मिन्नराजिपू
र्वपक्षा एवाभवत् संक्रांत इत्यर्थः उत्तरपक्षा नाभूत् न संक्रांत इत्यर्थः तत्र सदसत्तोर्मध्ये सदेवा
मिमतासीत् तत्र राजानं तु दानार्थमेवेति अर्थः पक्षसाधनयोग्यार्थः पक्षाः पार्श्वगुरुसाध्यसद
यवत्तमतिविविधः ॥ १०॥ पंचानामिति पश्चिमादीनां पंचानां भूतानां मविगुणां पयः उत्कर्षमि
ति शयं पुपुषुः अत्रोत्प्रेक्षते तस्मिन्नरक्षोनास्मिन्नेव महीपाले सति सर्ववस्तुज्ञातं नैव मिवाभवत् तदेव
भूतजाते सिद्धान्ते पूर्वगुणसंयोगादपूर्वमिवाभवदिति शेषः ॥ ११॥ यथेति ॥ यथा चंद्रयति अस्माद
यति चंद्रः इंदुः चरिषा तैरोणादिरप्रहा प्रह्लादनाह्लादकारणात् अन्वये अनुगतार्थनामको भू
त् यथा चंद्रो तपतीति तपनः सूर्यः नद्यादिहा लुप्रसूयः प्रतापात् संतापजननादि सूर्यः तथैव स
राजा प्रकृतिरंजनादन्वर्थः सूर्यको राजशब्दे भूत् यद्यपि राजशब्दे राजते दीपार्थान् कर्कि नणप्र

येषां ते निपाते नतुरं जे सथा विधातूनामने कार्यत्वा द्रं जना द्रा जे सु तं ॥१२॥ काममिति ॥ विशाले
 तस्य लो जे न कामं यथेष्टं कर्णं तयो विप्रांते कर्णं प्रांतं गते च सुखाता तु च सुफलं हि सार्थः सूक्ष्मं
 कार्यार्थं न दर्शयति प्रकाशयति तीति सूक्ष्म कार्यार्थं रश्मिः शास्त्रेणैव शास्त्रे दृष्टिः विवेकिना
 निहितावः ॥१३॥ लब्धेति ॥ अथ लब्धस्य राजस्य प्रशमनेन परिपेयिनामनुरंजनप्रतिकारा
 भ्यां स्थिरेकरणस्य स्थे समाहितचित्तमेने रघुं पंकजलस्मरणपत्रिं ह्रास्त्रियोपिविशो
 षणमेतत् शरत्तृतीयापार्चिवज्रीराजलस्मीरिव समुपस्थिता प्राप्ता रक्षा पौरजनस्य देश
 नेगरगामेषु गुप्तिसरथा यो धानामपि संग्रहे विलया मी न व्यवस्थापने साम्यं लिङ्गिषु दीनच
 तिकरणं यागः समानार्जनं कार्यं एव महिभूजा प्रशमनाये ता निराज्ये नवे ॥१४॥ निर्वर्हि
 इति ॥ निःशेषं दृष्ट्या निर्वर्णकं रितं ॥ अतएव लब्धं वसौ मैधै मुक्तवर्मा सक्तमार्गसन् ॥
 तएव सुदुसहः तस्य रघोभा नो अप्रतापः पौरुषमा तय अप्रतापो प्रतापः पौरुषा तया विप्र
 विप्रः युगपदि शो व्यानशय व्यायं ॥१५॥ वार्षिकमिति ॥ इंद्रेवर्ष सुभयं वार्षिकं वर्षं निमि
 समित्यर्थः वर्षाभ्यो रजिरटकप्रयः धनुः संजहार रघुजे त्रं जयशीलं जेतुं शक्यं तन्ना नात्प्र

प्रजादिभ्यश्चेति स्वार्थेऽणप्रत्ययः धनुर्धौ हियस्मात्ताविद्रघुः प्रजानामर्थस्य प्रयोजनस्य च
 द्विविजयलक्षणसाधनविषये पर्यायेणेयते कमुक्तेषाभ्यां तौ पर्याये यतः कामुको पाटान्तेरप
 र्यायेणेवमः परिश्रमश्च ययोस्तौ पर्याये यतः विश्रमो ह्ययोः पर्यायकरणदत्तेश इति भावः
 १६॥ पुंडरीकेति ॥ पुंडरीकं सीतं भोजमेवातपत्रं यस्य स तथोक्तः विकसंति काशान्येवाख्यात
 ए कुसुमान्येव चामराणि यस्य स तथोक्तः त्रैलोक्यं शरदतुः पुंडरीकं निभातपत्रं काशनिभं च
 मरं तं रघुं विडुं वयामास अनुचकार तस्य रघोऽस्मि यं पुनः शोभां तु न प्राप शोभा संपत्तिप्राप्तुं
 स्मी श्रीरिव दृश्यत शाश्वतः ॥ १७॥ प्रसादेति ॥ प्रसादेन सुमुखे तस्मिन् रघो विरदः प्रमे निर्म
 लकां तोयं देव ह्ययोर्विषये तदा च क्षुषा तं प्रीतिरनुरागः समरसा समस्यादा तुल्यभागेति या
 च तूरसो गंधेरसस्यादाविति विष्णुः आसीत् १८॥ हंसेति ॥ हंसा नोऽस्मि न ह्यत्रेषु पंक्तिषु कुमु
 दानि येषु संतीति कुमुदं तौ कुमुदप्रयिच्छिष्यः कुमुदं न कुमुदप्रायेऽर्थः कुमुदत उवे तस्य
 इत्युपतेषु वारिषु च तदीयानां रघु संबंधीनां यशसां विभूतयः संपदः पर्यस्ता इव प्रसारिता इव
 किमुदसु प्रेक्ष्यन्त्या कथमेका एष वलिमेति भावः ॥ १९॥ इक्षिति इक्षुणां ध्याया इक्षुणां
 ध्याया बहुल्य इति नपुंसकत्वं ॥ तत्र निषण्ण इक्षुणाया निषादिन्यस्त्रिंशत्पादे इक्षुणा येति

विमोहः अथवा बहुतेन पुंसक ह प्रसंगात् शालीन गोपामंतीति शालिगेऽप्यः सस्यपालिकाः
 स्त्रियः कर्मण्य एण्टि दृष्टान्तिहा दीना कीप गोसुरः कस्य तस्य रघोर्गुणेभ्य उदयोयस्य
 तत्तुणे दयं गुणेन न्व माकुमारं कुमारमारभ्य कथा द्वातः कथारंभो रस्य तत्तु कुमारैर
 पि स्तूयमानमिह्यः यशोजगुः गायंती स्म अथवा कुमारस्य सतो रैषो र्या कथा इद्रविज
 वारय तत्तु आरभ्या कुमारकथं तत्राप्यभिवद्या वव्ययीभावः आ कुमारकथमुद्धतो य
 स्मिन कर्मणि गानक्रिया विशेषणमेतत्तस्या दभ्यादान मुद्धात आरंभ इह मरः आ कुमा
 रकथोभूमिति पोट कुमारस्य सतस्तस्य कथाभिश्चरित्रै रङ्गं ते यद्यश आरभ्य यशोज
 गुरिति व्याख्येयं ॥२०॥ प्रप्रसादति ॥ महोजसः कुमजेने रगस्तस्य अगस्त कुमसंभव इत्य
 मरः उदयादंभः प्रससाद प्रसन्ना वभूव महोजसो रघो उदयात् अभिनवाशं कि द्विषतां म
 नः नु ह्युमे कालुष्यं प्राप अगस्तो दये जलानि प्रसीदंतीत्या गमः ॥२१॥ मदेति ॥ मदीदमा म
 दोद्धताः ककुदेवामस्तीति ककुपंतः महाककुद इत्यर्थः यवादिहान्नकारस्य वलभावः सपि
 तांकूलानि उद्गुजंतीति उद्गुजाः उदकूले रजो बहोविति सशप्रत्ययः अरुद्विषविद्यादिनमु

मागमः महोत्तुहाणो महोद्वाः अचतुरेयादिना निपातनादकारं तत्तुलीलाखेलविला
ससुभगं तस्य रघो रत्नाह बतो वपुष्मतः परमं जकस्य विक्रमशौर्यमनुप्रापुः अनुचक्रुः ॥ २५ ॥
प्रसवेरिति ॥ मेदस्येव गंधो र्येषां ते मङ्ग धिमिः उपमानाये समासां त इकारः सप्तपार्श्वानां
वृक्षविशेषाणां सप्तपार्श्वे विशालत्वकशारदो विषम छद इत्यमरः प्रसवेः पुष्पैराहता त
स्य रघोर्नागा गजा गजे पिना गमां तं गावियमरः असाये वाहत निमित्तयोः स्यै र्ये
व सप्तधैव प्रसुस्तुवुः मदेव व वषु प्रतिजगंधाभिधानादिति भावः करात् कदाभ्यां मेद्रा
नेत्राभ्यां च मदस्तुतिपालकाद्येकरान्नासारं द्याभ्यामिदमर्थः ॥ २६ ॥ सरित इति ॥ सरि
तो गांधांसु प्रतरा कुर्वती ययो मागान् शान् कर्दमान् शुष्कपंकां कुर्वती संयोगो देशतो
धातोर्यः रावत इति रयते निश्चानहं शरत् शरत् ६ तुः संश्रुशते रत्नाह शतेः प्रथमं
प्राकजात्रायै चोदयामास प्रेरयामास प्रभुर्मंत्रशक्ति संपन्नस्य शरत्स्य यमुत्साहमुत्सा
त्पादयामासेत्यर्थः ॥ २७ ॥ तस्मा इति ॥ वाजीनां मय्यानां नीराजनविधौ नीराजनास्य

४
र० टी० ४

शक्तिवर्धनि सम्पन्नविधिः बद्धतो होमसमिद्धो बद्धिः प्रागता दक्षिणप्रदक्षिणतिष्ठदुप्रभृतिहा
दव्ययीभावः प्रदक्षिणं यागार्थं ज्वाला जातस्याव्याजेन ह सोमेन वज्रयंदरो उ ते च महाजा
त्राया इहः प्रदक्षिणं गतो ह तमुग्रपस्य पात्री समुद्रशानो वशगं करोतीति वाजीग्रहने ग
जादीनामप्युपलक्षणं तेषामपि नीराजना विधानात् ॥ २५ ॥ स इति ॥ गुप्तो मूलं स्थितिवा
सस्यानं प्रसृतं प्रातर्गुणं येन स गुप्तमूलं प्रसृतं शुद्धपाप्मः उ ह त एव शत्रुः स नयारक्षि
त एव देशे वा श्रयान्वितः शुभं देवान्वितः श्रायः शुभावहो विधिः रिह मरः सः रघुः वद्विध
मौलभृसादिरूपं बलं सैन्यं मौलं मृतं सुहृत् श्रेणी द्विपदाटविकं ते येति श्रमरः आदा
यदि शं जिगीषया जेतुमिच्छेत् प्रतस्थे ॥ २६ ॥ अवाकिरन्निति वया वृद्धौ पौरयोषितः त
रधुप्रयातं लाजैर्मंदरोधूतेः एव तेर्विदुभिः क्षिरोर्मयः क्षीरसमुद्रोर्मघवा वृद्धा हरिहरः
प्राचीनवर्हिषः सत्येन्द्रः पर्यायेषु हलायुधमिधानात् तेन तुल्यः रघूमिलेनानुकूल
वा ते नो ह तेर्वै तुभिः ध्वजैः अहिता नरिपू न तर्जयन्निव भर्त्सयन् नृव तर्जिभर्त्स्यै रनुप
दातव्यं पिबे सिद्धोक्ति करणं नानुदातेत्यतिमितस्यात्मनेपदस्यातिशयज्ञापनात् परिणामः ॥

म त श्रमे च तुल्ये न जैश्च यथा क संव्यो मः आ का शं भुव सल मि व भूत तं च व्यो मे व कुर्वन् य
 या वि ति पू र्णे न सं वंधः ॥ २८ ॥ प्र ता वे ति श्र मे प्र ता पः स जे वि शे षः स प्र भा नः प्र ता प श्र य च नो ज
 को शं रं जे मि स मरः त तः श द्धः से ना क ल लः त द नं त रं प रा गो धु लिः प रा गः पु ष्प र ज सि धे
 लि स्ना नी य यो र यी ति वि श्र यः प श्र द्र या रि र य्या श्र द्दि के च तु रं ग व तं इ ती च च तु स्वे च
 च तु व्यू ह व सा च मूर्य यो स्वे धः प्र का रे का ये से वि ता ना दि पु पं च सु न्ये स मू षे च ति हे मः र य
 ध्या नी क मि ति पा ठे इ ति श द्धो हारे ण यो ज्यं ॥ ३५ ॥ म वि ति स र घुः श कि म हा त्स म र्थ हा म ड र
 षा नि र्ज ल स्थ ली नि स मा नै म र ध न्या ना वि स मरः उ रं भा सि उ हू त ज ल नि च का र ना व्या नै
 मि स्ता र्या न दीः ना व्यं त्रि लिं गं नो तार्य मि स मरः नो च यो ध र्म मू ले य त्र य यः सु प्र ता रा सु रे न
 स्ती य श्रि कार वि प ना न्य रं रा या नि वि पि न म ट व्य म र ण मि स मरः प्र का शा नि नि र्द हा न्य
 गि न का र त स्या ग म्प कि म पि ना स्ती ति भा वः ॥ ३९ ॥ स इ ति म ह ती से ना सा ग र गा मि नी कु र्व
 न् स र घुः ह र स्ये व ज टा भ्या भृ ट्वा गं क र्ब न् पूर्व सा ग र गा मि नी भ गी र थः इ व व भो ब्धो ना म
 के श्रि त्क वि ल द्वा ना ना ग रा णां न हा त सा व ना य ह र कि री टा ङ्गं प्र व र्त्ति ता रा जा य

२० टी०४

संवंधात्तंगमाभीरथीतिगीयेते॥ साजितैरिति प्रलंलाभं वक्ष्यपक्षे प्रसवं न साजितै
 सजे एते तादिकर्मकादप्रधाने कर्मणि क्तः उत्साते स्वपदा साजितै अन्वत्रोत्पाटितै वकु
 भाभसागैरलेजितैरमग्रधि नै न वैपादवै दंतिके गजस्ये वतस्वरयो मार्ग उत्वणः प्रकाशः
 कोसी त प्रकाशे प्रकट मुत्वणं विवदं स्फुटमिति यादवः ॥ ३२ ॥ पौरस्यानिति ॥ जयी जय
 नशीलः जिहृक्षीवसि एवमियादिना इति प्रसयः सरपुरे वं पुरो भवान् पौरस्यान् प्राच्या
 न्दक्षिणा पश्चिमात् पुरस्य मगिरि श्वक प्रसयः तां एतन् सर्वान् इत्यर्थः वीक्ष्मायां धिरु
 तिः जनपदान् देशान् आक्रमन् तां लीवने शांतां महेदधोऽपकटं मंति कं प्राप ॥ ३३ ॥
 अनम्राणामिति ॥ अनम्राणं कर्मणि षड्विस्समुहर्तुं नमूलतु ॥ तस्या द्रवो सकाशा
 तभी कार्त्तं भयते तु पंचमी सिंधुरयानदी वेगादिबसु लैः सुलदेक्षीयैः सुल्लादयः श
 शब्दजनपदवचनाः सुत्रिय मार्गं ह्यते वै तसीं वेतसः संवधिनी वृत्तिं प्रणतिमिदर्थः ॥
 आश्रित्यात्म संरक्षितः अत्र कोटित्यः बलीयसा नियुक्तो दुर्बलः सर्वान् अनुप्रणते वेतसं
 धर्ममतिदृढिति ॥ ३४ ॥ वंगानिति ॥

रति

तेनायकः सरधुः नैमिष्ठ उरुता न संन हान्वेगान् राजः तरसावलेन तरसी व
 लरं हसीत विप्रः उत्सायो नूत्य गंगयाः श्रोत सं प्रवाहानां मंनै रेषु जयसं भा
 न निर्वेवा न रुधा पितवान् ॥३५॥ आपारति ॥ आपादपममं धिपमपयंतं प्रणता
 अत एवोक्त्वा ताः पूर्वमुद्धता अप्रतिरोपिताः पश्चात्स्थापिता स्वे वंग कलमा इव शा
 लिविशेषा इव शालयः कलमाद्याश्च षडिकाद्याश्च इत्यमरः तेषां पादपसं
 मूलपमपयंतं पादो बुधतुरीयां शा इति विप्रः उत्सात् प्रतिरोपिताः रघुं
 फलेधनैः प्रन्यत्रसस्यैः संवर्द्धयामासुः फले फलेधने वीजे निष्पन्नौ भोग

६

रंटी.४

लाभयोः सस्य इति केशवः ॥ ३६ ॥ स इति ॥ सरधुः व छदिर दारववे तञ्जे
 पे सै सन्येकपिशं नाम नदीं करमा मितिकेचित्पटं तितीर्त्वा उत्कले राज
 मि दर्शितपशो दर्शित मार्गः सन्कलिङ्गा मि मुखं ययौ ॥ ३७ ॥ स इति
 सरधुः मेहेदस्य कुलपर्वत विशेषस्य मेहेद्रा मलयः सहा शक्तिमान्
 क्षपर्वतः विध्यश्च पारिजात्रश्च सै ते कुलपर्वता इति विष्णुपुरा
 णात् मुर्ध्नी तीक्ष्णं दु सहं प्रतापं यं ता सारथिर्गभीरवदितो द्धिरद
 स्य गजविशेषस्य मूर्ध्नी तीक्ष्णं निशीथं तं मेवु शा मि वन्यवेशय न निक्षि
 प्रकां न त्रमे दारधिर आवाप्ता न्सस्य व्यथनादपि आत्मानं यो न जानाति

५

सगंभीरवेदितेतिराजपुत्रियो। चिरं कालेन यो वेत्ति शिखं परिचितामविगं
भीरवेदी स विज्ञेयः सगजगजवेदिभिः रितिसगचर्मिये॥ ३८॥ प्रतीतिः
गजसाधनः सनकालिंगः कालिंगा नारायणजकलिंगमगधसूरमसादति
एणप्रसयः अस्त्रैरायुधैस्तेरपुं पक्षाणां छेदे उद्युतमुद्युक्तं शीला वर्षे पर्व
त इव प्रतिजगत्प्रमियुक्तवान्॥ ३९॥ द्विषामिति॥ काकुस्थोरघुः स्तत्रमहे
द्रौ द्विषां नारायणदुर्दिनं नारायणं बाणविशेषेण दुर्दिनं लक्ष्म्या वर्षमुच्य
ते विषसहस्रहस्ता सदायाशास्त्रमंगलस्नान इव विजयमंगलायं
अभिषिक्त इव जयप्रियं प्रवेदेय तु सर्वोषधी स्नानं तं मंगल्यमरो
च्यकमिति जादवः॥ ४०॥ श्रीरामचंद्राय नमः॥ त्रिवृत्तीनामिति॥

तां वलीनां प्रीति तत्र महं द्वा द्वौ युध्यं त इति योधाः पचाद्यचर चिताः कल्पिताः पातभूमयः पातयोग्यप्रदेशाये
 स्ते सप्तोक्ताः संतः तारिके तासवं मद्यं तां वलीनां नागवल्लीनां दत्तैः ययुः तत्र विजगुरित्यर्थः ४१ गृहीते
 ति धर्मविजयी धर्माय विजयशीलः सन् पोर बुर्ग हीतश्चासौ प्रतिमुक्तस्तस्य महं द्रुना यस्य काविंगस्य
 प्रियं जजहार धर्मार्थमिति भावः मेदिनी तु न जहार पाररागतवा सत्यादिति भावः ४२ तत इति ततः
 प्राची विजयानंतरं परलवत्सु गणालिना परलिकमुप्रेणीमता ब्रीह्यादित्वादिनिः वेत्तायाः समुद्रकृतस्य
 तटे नोपायेनैवागस्येना चरितो दिशं दाक्षिणां अनाशास्यजयः अपत्ता सिद्धत्वादप्रायनीयजयः सन् ययो
 अगस्त्यो दाक्षिणो माशमाश्रित्य नभसि स्थितः वरुणस्यात्मजो योगी विंध्यवातापि मर्दन इति व्रत्तप्रशरो ४३
 स इति सर बुर्गजानां दानेन मर्देन सुगंधिना सुरभि गंधि गंधिना गंधस्येत्यादिना इकोदेशः समासो
 तः यद्यपि गंधस्यैव तदेकोतगृहाराणं कर्तव्यमिति नैसर्गिकगंधा विवक्षाया मेकारादेशः तथापि निरंकशाः वे
 कव्यः तथामाद्यकाये ववुरपुकाद्यदगद सुगंधयः सततगास्ततगानगिरो लिनिः नैव धेच अपाहित
 सायनवारिधाराः स्वादुः सुगंधिः स्वदते तुषारेति न कर्मधारयान्मत्वर्थीयि इति निषेधादिति प्रत्ययः ॥ ७

पसापिजघत्यएवसोनायंसमवेताः सैन्याः सैनिकाश्चतइत्यमरः सेनायंचेतिण्यप्रत्ययः सैन्यानामुपभोगे
नपरिज्ञेनकोवेरीनामसरितं सरितांपयुः समुद्रस्यशंकनीयामिवश्चसनीयामकरोत् संभोगंस्निग्ध
दर्शनात् भर्तुरविश्वोसोभवतीतिभावः ॥४४॥ वलैरिति विजिगीषोर्विजेतुमिच्छोः गताध्वनः सस्य
रघोर्वलैः सैन्यैः वलंशक्तिर्वलं सैन्य मितियादवः मरीचेषुमरीचवनेषु उद्राताः परिभ्राताः हारीताः प
क्षिविशेषायाश्रुताः तेषुविशेषाः हासेतोमद्रुकां हवप्रवइत्यमरः मत्स्यपात्रैरुपत्यक्री आसन्नाभूमयः
उपाधिभ्यात्यक्ततासन्नारूढयोरितित्यक् न अध्ययिता उपत्यकासुषितमित्यर्थः उपाचध्या
ह वसइतिकर्मत्वे ५५ ससंजुरितिअश्वैः सुस्मानामत्तानामुत्पति स्मवः उत्पतनाशीतः अलंकृजि
यादिनाइच्छुचप्रत्ययः फलरेणवः फलरजोसितुत्यगंधिषुसमानगंधिषुसर्वधनीतिवदिनंतोव
ऊर्ब्रीहिः मत्तेभानांकटेषुगंडेषु ससंजुः सक्ताः गजगंडकटकटावित्यमरः ४६ भोगीतिचंदनानां
चंदनद्रुमाणांभोगीवेष्टनमार्गेषुसर्पवेष्टनानांनिस्तेषुसमर्पितंसजितं त्रिपदीदेदनांपादश्रं
स्वत्वाद्धृदकानां त्रिपदीपादबंधन नितिपादवः करिणां ग्रीवासुभवं ग्रेवेयिकंकटबंधनं

१० शी० ४

मीवाभ्योऽण्यत्तराप्रत्ययः नास्रंसत नस्त्रस्तमभूत घुघ्वाल् इति परस्मैपदं पुषा दिवा दृष्टः
अतिदितामित्यादिना न करिष्येपः ४७ दिशीति दक्षिणस्यां दिशी रवेरपिते जो मंदायते मंदं भव
ति लोहितादिवातव्यप्रत्ययः वाक्वाप इत्यात्मनेपदं दक्षिणायते तो जो माद्यादि तिभावः तस्यामे
व दिशि पांश्याः पांशूनां जनपदानां राजतः पांश्याः पांशूनां प्रत्ययः वक्तव्यः रघोः प्रतापेन विवे
हिरे न सोढवतः सूर्यविजयी नो वि० ॥ जितवानिति नापकस्य महानुक्तस्य गम्यते ४८ ताम्रपरी
ति ते पांश्यास्ताम्रपर्यायानद्या समेतस्य संगतस्य महोदधेः संवर्धितं चितं मुक्त्या सारं मोक्षिवंसा
रो वले स्थिरं रोचेति माये क्लीवं वरे विधिति अमरः स्वस्वकीयं संचितं पशु इव तस्मै रत्नवे निप
त्य प्रणिपत्य ददुः पशसः श्रुत्वा दोषं ताम्रापरी संगमे मोक्षिको त्यतिरिति प्रसिद्धं ४९ स इति
असह्येति कुलमेतत् असह्य विक्रमः सरद्युस्तटे घुसानुब्रुवाली न चंदनो व्याप्त चंदन दुसोस्ततपक्ष
प्रांतेषु व्याप्त चंदनानुलेपनो तस्यादीक्षीणस्यादिशः स्तनाविवस्थितो मलयदुर्गो नाम शैलौ यथा
कामं यथेष्टं निर्विशो यभुज्यातिर्विशो मतिभोगयोरित्यमरः उदकात्यस्य संतीत्युदत्तनुदाधिः

उदन्वानुदधौचेतिनिपातः उदन्वताश्रान्तुर्लङ्कारतस्माजितंस्तोकां तिकदूरार्थकृष्टारिक्तेनेतिसमा
साः पंचम्यास्तोकादिभ्य इत्यलुक् स्रस्तांशुकं मेदित्यातितं वामिवस्थितं संहंसद्यादिमत्तं वृषन
प्राप्त अतिजातोवा ५० संप्रति प्राची दिशमभिपयावित्याह तस्येति अपरांतानां याश्चास्यानां जपेह
द्यतेरुद्यत्तैः अफांतास्तुयाश्चात्या इत्यमरः विसर्पद्विस्तस्य रघोरनीकैः सैन्यः अनीकं तुरगैः से
नैरिति विप्रः अरुणो रामस्य जामदग्न्यस्यास्त्रे उल्लसितोपिसहः लज्ज इवासीत् सेनं द्वितीयो रणं
दृश्यत इति भावः ५१ भयेति तेनरघुरागमयोत्सृष्टविभूषणानां केरत्नपोषिता अत्केषु च मू
रुगुः सेनारजश्चूर्यस्य कुंकुमादिरजसः प्रतिनिधिः कृतः एतेन यो वित्तं पलायने च मूनां च त
दनुधावनं च ध्वज्यते ५२ मरुत्वेति मरुत्तानामकेरत्नदेशेषु काचन्नदीधुरवीतिकेचित्पठंति तस्या
मरुतेनोद्धृतमुत्थायितं केतकं केतकीसंबंधिरजः तद्योधवारवाणानां रघुमटकं चुकानां
कंचुकोवारदारणोस्त्रीसमरः अपत्नपटवासतां सिद्धवस्त्रवासनाद्रव्यत्वमगमत्पिष्टानः

८
२० टी० ४

पटवोसंक इत्यमरः ५३ अभ्यभूषेति चरतांगदुतांवाहानांवाजिनां वाजिवाहार्वागंधर्वहयसे
धवसमय इत्यमरः गात्रपिंजितैः गात्रेषुशब्दायमानैः कर्तरिक्तः संजितैरितिवापाठः संजतेर्य
ताकर्मणिक्तः चर्मसिः कवचैः पवनोद्धूतानांध्वनिरभ्यभूषततिरस्कृतः ५४ स्वर्जूरिति
स्वर्जूरिणां तृणदुमविशेषाणां स्वर्जूरः केतकीतलीस्वर्जूरिचतुर्णामुम इत्यमरः स्कंधेषु प्रकां
टेषु अस्त्री प्रकांतुः स्कंधः स्यान्मूलाच्छरावावधेस्तरोरित्यमरः नृद्वानां वृद्धानां करिकरिणां
मदोद्वेगमदश्रावेण तुंगेधियुगंधस्येत्यादिना इकारकारः कटेषु गंडेषु पुंनागेभ्यः पुंना
गपुष्याणि विहाय व्यक्त्रोपपंचमी शिखी मुखान्नपलेः पेतुः अतिर्वीर्यो शिखी मुखवित्यमरः
ततोपीसोगंध्यातिशयादितिभावः ५५ अवकाशमिति उदन्वीन्युदधीरामायजामदग्मायाम्यर्थि
तोयाचितः सन्न अवकाशं स्थानं ददौ रघवे वेतु अरांत महीपालव्याजेन करे वल्लिददौ वल्लिहस्तोरावः
करावित्यमरः अपरांतानां समुद्रमध्यदेशत्वात्तदेतेकरे समुद्रदत्तो यचारः करानंतुभीत्यानंतु

८

यान्तेतिरामाद्बोद्धक्यः ॥५६॥ मत्तेति ॥ तत्र सरद्युर्मत्तानामिभामां रदनेत्कीर्णानिदंतमता
न्येवभावेक्तः व्यक्ता निस्फुटानि विक्रमलसराणि पराक्रमाचिह्ना निविजयवर्णावतिस्थाना
नियस्मिंस्तंतथोक्तंचित्रकूटमेव जयस्तंभंचकराणठप्रकाशस्त्रिकूटोद्गिरिबोत्कीर्णवर्णस्तं
भद्रवरवोर्जयस्थायको भूदित्यर्थः ॥५७॥ पारसीकरा निति ततः सरद्युः सयमीयोगीतत्वज्ञ
नंद्रियारव्यानिंद्रियनामकान्तिप्रतिवपारसीकारान्द्राज्ञोजेतुंस्थलवर्त्मनाप्रतस्थे ननु
नेदिष्टेन जलयेत सनुद्रपातस्य निविद्धत्वादिति भावः ॥५८॥ पवनीति ॥ सरद्युर्पवतीनां
पवनस्त्रीणां जातेरस्त्रीविषयादिह्नीरमुखनिपद्मानिचमुखपद्मानिष्ठपमितसमासः ते
षांधनुनाममद्येतपोमदोमदमक्षगः कार्यकारणयोरभेदेन निर्देष्टुं न सह कथमिव
अकालेप्रश्वसाधनैः पश्चाद्भवेः पश्चात्पेर्वनेः सह दक्षिणाय पश्चात्पूरस्य क सहार्थेत्
तीया श्रृंणारां विकाराः प्राङ्गुणिधनेष्वितेषां कृजितैः शब्दैः अथवा शारंगैः श्रृंगसं

१० वंधिभिः कुंजिने विज्ञेया अनुमेयाः प्रतियोद्धाः प्रतिभटायस्मिन्नरुजसितुमुत्तः संग्रामः तुमुत्तं
२० सी. अभूत् तुमुत्तरा सुकुलमिति विष्णुः ६. भक्षति सरत्तुर्नक्षत्राय वर्जितैः वारा विशेषकृद्देः
सुहीदत्त फलो भक्ष इति यादवः श्मश्रुत्वे प्रवृद्धुत्तरो भवद्भिः सिध्वा दिक्वा लुचप्रत्ययः
तेषां याग्रा ह्यानां शीरोभिः सरत्ताभिर्मधुमाक्षीकामि सुदाभिः कृतानि क्षोद्राणि मधूनि
क्षोद्रं मधुनि पानीय इत्यमरः ॥ सुदाभ्रमरचचटपाद इति संज्ञायामयप्रत्ययः तेषां पाटलैः
स्तवके रिव महीतस्तार आच्छादयामास ह १ अपनीतेति शेषां हं शिष्टा अपनीतशिरस्त्राणां
अपसारितशीर्षकाः संतः शरणागतत्वष्टामेतत्तं रंशरंशं ययुः तथा हि महात्मानां सं
रंभः संक्षोभः प्रशिपातः प्राणतिरेव प्रतीकारो यस्य स प्रहतां परकीयमोक्षयमेवासह्यं न
तु जीवितमिति भावः ॥ ६२ विनयंत इति तस्य रद्योर्येद्वा भटाः आसीत्ता न्यजि नृत्वा नि
चर्मश्रेष्ठानि वा सुता सुदा ह्यावत्तयानां भूमिषु मृदिको गोस्तनी दाक्ष स्वादी मधु १०

रसेत्यमरः मधुभिर्द्वासाफलप्रकृतिकैर्मैत्रैर्विजयश्रमं यद्धरेदं विनयेतेस्म अप
नीतवतकर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि इत्यत्मनेपदस्य ट स्मे ति भूतार्थे लट् ६३ तत इति
ततो रद्वुर्भास्वास्त्यश्च वशो रवीरो रुस्त्रैः किरणो रिव किरणो स्त्रमपूरां शुभमस्ति
ब्रह्मय इत्यमरः उदि च्यानुदग्भवान्नृपातरसा उदका दी निव उद्गुरिथ न को
वरी दिशमुदीची प्रतिमतस्थे अने केवशब्देन पमुपमा यथा हृदं ही ए केने केवुर
पत्वा सवाकार्योपमा द्विधेति ६४ विनीते ती सिंधुर नाम काश्मीरदेशे युक्तः
दुविशेषः देशे नद्विशेषे द्वौ सिंधुर्नाम सरितः स्त्रिया मित्यमरः सिंधोस्तीरे विचेष
ने रंगपरिवर्तने विनीता ध्वपरिश्रमा स्तरद्वौ कीजिनां श्वात्तानाः कुंकुमकेशराः
कुंकुमकेससकंजत्वापेयोतान्यद्वा गत्तु कुंकुमाः केसरसटापेयोतान् किं
धानुधुवुः कं पयंति स्म द्यतत्रेति तत्रोदीच्या दिशी भर्तवधेन स्फुरत् पराक्रमसि

कृत्यर्थः रघुचेष्टितं रघुव्यापाराः हू रगाजनपदाः सत्रियास्तेषामवरोधाअंतः पुरस्त्रियस्तेषां
 कपोलेषु पाटलिमः ताडनादिकृता रुरापस्य आदेशी उपदेशकं यस्त्व अववापाटत आ
 शी आदेशायस्य तद्वत्त्वयं त्वर्याप्यत इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ कांवाजा इति कांवाजाराजानः स
 मरोतस्य रघोवीर्यं सोढुमनीश्वराः असक्ताः संतगजानामात्मानं बंधनं भावे लुटि विभाषा
 त्वीपतरित्यात्यंतेन परिक्षिष्टैः क्षमेः अंकोत्तैर्दृष्टविशेषैः सार्द्धमानताः ६७ तेषामिति तेषां
 कांवाजानां सद्भि रश्चेभूर्पिष्टास्तुगा इविगातां हिरणानां इविगां हरिरंघुमन प्रित्यमरः
 राशय एवो यदा दृपयनानि उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तस्यापबेदेत्यमरः तथापि
 उत्सेकामवीर्यं न विविश्रुः कोशलेभ्य रंतं रघुं शश्रु दशकुदिविश्रुः मुहुर्मुहुः पुनः शश्रु द
 भीक्ष्णसमकृत्ससा इत्यमरः सत्यपि गर्वकारो न जगर्वित्यर्थः ६८ तत इति ततो नंतरं
 श्वसाधनः सनगोयी गुरुं पितरं शौ तं हि मवंत मुहुतै रश्वरघुगेहूतै र्द्वित्तिनां गौरिकादी ११

नोरेण्डुभिस्तकूटानतस्यभृंगारि कूटोस्त्रीशिखरंभृंगमित्यमरः वद्वपान्निवारुशोडशितत्यङ्गुली
दर्शिताद्विरिशिखरवृद्धिभ्रमोज्ञापतइतिभावः॥६८॥शशंसंति तुल्यसत्वानांसेन्येःसमानाता
तांगुहासुशेरतइति अचप्रत्ययः तेषांसिंहानां संवंधिपरिवृत्यपरावृत्यावलोकनेशपित्वेवग्री
भंगेनावलोकनंकर्तृसेयद्योषेसेनाकलत्वेसंभ्रमकारणे सत्यपि असंभ्रममेतः संक्षोभावि
हरंनभः प्रसह्यप्रतिषेधेपिसमासइष्यते शशंस कथयामाससेन्येभ्य इत्यर्थी ल्यभ्यते वाद्यचे
ष्टितमेवमनेः वृत्तेरनुमापकमितिभावः असंभ्रांतत्वेहेतुः तुल्यसत्वानामिति नहिंसमवत्तः सम
वत्तादिभेतीतिभावः॥६९॥ भूर्जेस्थितिभूर्जेपत्रेष्ठभूर्जेपत्रेभुजेभूर्जेष्टदुकचर्मिकामितियादवः
मर्सरः शुष्कपर्णीध्वनिः मर्मरः शुष्कपर्णीनामितियादवः अयंचशुक्लीदिशदगुणान्यपिवर्त
तेप्रपुज्यंतेचमर्मरेरगरुधूपगंधिभिरिति अतोमर्मरीभूतामर्मरशब्दवंतोइत्यर्थः कीचकाराणावे
विशेषाणां ध्वनिहेतवः शोतुसुखावहाश्चेतिभावः गंगाशीकरिराः शीतल्येत्यर्थः मरुतोवातामार्ग इ

१२
२०६४

सिधे विरे ७१ विष्णुश्चमुरिरि सैनिकाः समवेता मवहृतीयवृक् नमस्तरां सुरपुन्नगारो दद्यात्सुनिष
रम्भनां दृष्टदुप विष्णुनां मृगाणां कस्तुरी मृगाणां नाभीभिर्वीतो संगः सुरभिततता दृष्टदः शिला अ
ध्यास्य अधिष्ठाप विशाश्रेमृर्विश्रांताः ॥ ७२ ॥ सरत्वेति सरत्वेष्ट देवदारु विशेषेष आसक्तानि यानि
मातंगानां गजानां ग्रीवा सुभवा निम्नैवेधारी कंठश्च खलानि ग्रीवाभ्यां शाचेति च करतैः प्रत्ययः
तेषु स्फुरितस्त्रियः प्रतिफलितभासः ओषधयः नक्तं ज्वलंतो लता विशेषाः नेतुनीयकस्य रघो मोह
दीपिका सेत्वे निरयेक्ष्या आसत् ७३ ॥ तस्येति ॥ तस्य रघोऽसि सष्टेष्ट ॥ क्षितेष्ट निवासेष्ट सेनानि
वेशेष कंठ रज्जुभिर्गजग्रीवैः स्मृतानि विष्णुस्त्वचो ये यैते देवदारवः किरातभ्यो वनचरभ्यः गजा
नां वर्म देह प्रमाणं ॥ वर्ण देह प्रमाणं को रित्त्वमरः शशंशुः कथितवंतः देवदारु स्कंध त्वक् सते गजा
नामो न्नेत्यम उमीयत इत्यर्थः ७४ तत्रेति तत्र हि माद्वोरघोः पर्वते भवेः पार्वतीयेः वृद्धाष्ट इति
छप्रत्ययः गणैरुत्सेवसे केतारथैः समभिः सगरा नुत्सव संकेतान्त्रयन् सप्तवीहं व इति महाभारते
नाराच नीवारा विप्रो धाराणां क्षेपणीयानां भिन्नी पातानां मश्मनां च नियेयेरा संधर्वेराणो

त्यतिता अनतायमिन्तथोक्तं क्षेपरायोभिं हि पातः स्रगोदीर्घोमहाफल इतियादवः धोमं
भीमं यत्तु ज्येष्ठं कुरुमन्तं यत्तु कुरुमायोध नंजन्यमि त्यमरः ॥ ७५ ॥

शरैरिति ॥ सः रघुः शरैवा एतत्स व संकेता न्नाम ग ए न विर तोत्सवान् कुरुमाति से स र्थः किं न
श न्वाकोः स्वभुजयो जयो दाहुर एं ज य र्था प क प्रबंधवि श्रोविगापया मा स गति बुद्धि या दि
ना किं न रा एं क र्मत्वं ॥ ७६ ॥ परस्पर ऐयति ॥ ते पु ग ए पु ज्ज्याय न मुक्ताः पा ए यो ये वां ते पु स
त्तु परस्पर एण न्यो न्ये रा ज्ञः हि म व तः सो रा ध न रू पो वि ज्ञा तः हि मा द्वि रा रा ज्ञः सो रा व त रू
पो वि ज्ञा तः ए ते न त त्र स व रू ना म न र्प त्स ग ए ना म भू त पूर्वः परा ज य इति ध्व न्य ते ॥ ७७ ॥
तत्रेति सरघुः स्तत्र हि मा द्वे श्रू म्प म ध र्वा य शो रा शिं नि वे श्य नि धाय पो ल स्त न न रा व ए
न तु लि त स्य ज्वा लि त स्या द्र के त्ना स स्य क्रि य मा द दा नो ज न पर चि वा रु र हि श्र व त तार
कै त्ना स म ग म ह्ये व प्र ति नि व त इति प्र र्थः न हि श्र राः पर ए प रा जि त म भि पुं ज तं इति भा वः
॥ ७८ ॥ चकं प इति ॥ तस्मि न र द्यो ति ए र्ग लो हि या न मि न दी ये न तस्मि न ती र्ग लो हि से स ति प्रो
ज्जा ति षां ज न प दा ना मी श्व र स्त स्य र द्यो र्ग ज ना मा त्मा न तं प्रा षेः काला गु रु द्रु मैः कुरु मा ग रु र्व
क्षेः स ह च कं पे ये कं वि त वा न्ने तिः स प्रा ज्ज्या ति षो श्व रः नु ह्ना र्क मा व त स्त र्थे प्रा धा रा व र्ष च
दु र्दि नं धा रा व वि वि ता दु र्दि नं भू त प्र स्य र द्यो र्ग श्व र म र जो पि न प्र से हे प ता कि नां कु त

१३

२० टी० ४

एव प्रसेहेन कुतोपीयर्थः ॥७॥ तमिति ॥ कामरूपाणां नाम देशानां मीशः अथा स्य
 उल्लिखितं मंत्रं त्रीं प्रियं पराक्रमं तं रघुं मित्ताः प्रवन्मदाः कटागं डायेषां तै गतै साध
 ने मेजे नागान दत्ता शरण गत इत्यर्थः की दष्टो र्येता गै रन्या नरघुं नितान्तरानुप
 करो धशूराणां मविशूरो रघुरिति भावः ॥८॥ कामरूपेति ॥ कामरूपे स्वरोहे मपी
 टस्यापियं देवता तस्य रदोः की दपो श्रद्धायां कनकमयया दपीटव्यापि नीकां रेशमे
 वपुष्पाणि तेषां मुपाहारण समर्पणे नानर्थः प्रवया मास ॥९॥ इतीति ॥ त्रि सुर्जय शी
 लः ग्लाजिस्थाः स्नुरिति स्नुप्रसयः सरपु रित्यं दिष्टो जित्वा रये रुधुं तं रजः छत्र शून्ये
 पुष्पेषु रघो रेक सत्रं कदादिति भावः राज्ञो मौलिषु विक्रमय संक्रामे नित्यर्थः व्यवत
 तिव्रतः ॥१०॥ सरघुः सर्वस्य दक्षिणा यस्य तं सर्वस्य दक्षिणा इति श्रुतेः विश्वजितेनाम
 यज्ञमाजहे कृतवानित्यर्थः युते चैत दित्याह सतां साधूनां वारि मुचां ह्येदानीमिवादानम
 र्जनं विसी एयसा गीय हिया त्र विनियोगः येत्यर्थः ॥११॥ सत्रात इति काकु स्थार पुः ॥
 सत्रं ते यज्ञा ते छत्रा छा दने यज्ञे सदा दानेन विनयेन मरः स विवा नां संस्वा इति ॥

स३

१३